

Професор др Владан Јолцић

**СОЦИЈАЛНЕ
ДИМЕНЗИЈЕ ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА**

Теоријско практички приступ

Београд, 2019.

Професор др Владан Јолџић
СОЦИЈАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
Теоријско практички приступ

Издавач
*Институт за криминолошка и социолошка истраживања
Грчаничка 18, Београд*

Е-маил
krinstitut@gmail.com

За издавача
Др Ивана Стевановић

Рецензенти
*Др Јован Ћирић, Судија Уставног суда Републике Србије
Проф. др Станко Бејатовић, Правни факултет
Универзитета у Крагујевцу
Проф. др Драган Јовашевић, Правни факултет
Универзитета у Нишу
Проф. др Драгољуб Тодић, Институт за међународну политику
и привреду у Београду*

Компјутерска обрада текста
Славица Миличић

Дизајн корица
Ана Батрићевић

Штампа
Пекограф д.о.о.

Тираж
300

Објављивање ове књиге финансирало је Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	11
УВОД.....	17
Део I ЕЛЕМЕНТИ НЕОПХОДНИ ЗА ТЕОРИЈСКО ПРАКТИЧКИ УЛАЗ У МАТЕРИЈУ.....	23
Блок 1. ОДРЕЂИВАЊЕ ПРЕДМЕТА, ЦИЉА И МЕТОДА НЕОПХОДНИХ ЗА РАЗМАТРАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	25
1. ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА.....	27
1.1. Корени идеје социјалног приступа одрживом развоју	27
1.1.1. Оживљавање античке у савременој мисли о неопходности еколошке оријентације организовања друштава	27
1.1.2. Актуелни приступ питањима (објектима) од значаја за сагледавање социјалних димензија одрживог развоја	37
2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	44
3. МЕТОДИ ПОТРЕБНИ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И УСЛОВА ЊИХОВОГ ОСТВАРИВАЊА	46
3.1. Усвојени принципи методолошког приступа.....	46
3.2. Методи друштвених наука	48
3.3. Методи правних наука	50

Блок 2. ПУТЕВИ РАЗМИШЉАЊА О СОЦИЈАЛНИМ ДИМЕНЗИЈАМА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА: ОД ИДЕЈЕ, ПРЕКО ИДЕАЛА ДО ПРИНЦИПА И НОРМИ НЕОПХОДНИХ ЗА УЛАЗ У МАТЕРИЈУ	53
--	----

1. ФИЛОЗОФСКО ПРАВНИ ПРЕДУСЛОВИ САГЛЕДАВАЊА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	55
1.1. Логика и путеви приступа задатку	55
1.2. Логичке везе између идеја, идеала, принципа и норми	57
2. ПОЈАВА И ЕВОЛУТИВНИ ПУТ ИДЕЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	67
2.1. Шта уистину јесте одрживи развој?	67
2.2. Како могу да се искажу социјалне димензије одрживог развоја?.....	70
2.3. Формирање вишедимензионалног приступа еколошким питањима одрживог развоја.....	73
2.4. Временска слојевитост теоријско-практичког вишедимензионалног приступа одрживом развоју и његовим социјално исказаним димензијама	77
3. СОЦИЈАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА – ПРЕЛАЗ СА ТЕОРИЈСКИХ НА ПРАКТИЧКА ПИТАЊА	93
3.1. Уводне напомене	93
3.2. Шта термин социјална одрживост заиста значи	102
3.3. Увиђање међувеза одрживог развоја и његових социјалних димензија	107
3.4. Могућности разликовања типова социјалне одрживости и конкретизација захтева која из тога следује	109
3.5. Такозвани капитални сегменти од значаја за социјалне димензије одрживог развоја.....	114
3.6. Однос социјалних димензија одрживог развоја и глобализације.....	118
3.7. Путеви правилног практичког приступа социјалним димензијама одрживог развоја	120

Део II ПРАВА ЉУДИ ТЕМЕЉ ПРИСТУПА СОЦИЈАЛНИМ ДИМЕНЗИЈАМА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА	125
--	-----

1. УВОД.....	127
--------------	-----

2. ЕЛЕМЕНТИ МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА ОД ЗНАЧАЈА ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ЕКОЛОШКИХ ТЕ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	130
2.1. Универзална декларација о људским правима.....	130
2.2. Међународни уговор о економским, социјалним и културним правима	135
2.3. Међународни уговор о грађанским и политичким правима ...	137
2.4. Стокхолмска декларација	140
2.5. Бечка декларација о људским правима	142
2.6. Неопходност обезбеђења здраве животне средине за добробит људи	144
2.7. Конвенција о елиминацији свих форми дискриминације жена.....	146
2.8. Пекиншка декларација и платформа за акцију.....	149
2.9. Конвенција о правима детета	149
2.10. Конвенција о забрани употребе еколошко модификацијских техника у војне или било које друге непријатељске сврхе	152
3. ЕЛЕМЕНТИ МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА ОД ЗНАЧАЈА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ И ЗАШТИТУ ПРАВА ЧОВЕКА НА ЗДРАВУ РАДНУ СРЕДИНУ, ЈЕДНОГ ОД ПРЕДУСЛОВА ПОСТИЗАЊА АДЕКВАТНИХ СОЦИЈАЛНИХ УСЛОВА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	154
3.1. Увод	154
3.2. Конвенције од највећег значаја за регулацију и заштиту права човека на здраву радну средину.....	155
Део III	
ПРИСТУП СОЦИЈАЛНИМ ДИМЕНЗИЈАМА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА КРОЗ ВРЕМЕ	161
Блок 1. ПУТЕВИ УСПОСТАВЉАЊА МЕЂУНАРОДНО ПРАВНИХ СМЕРНИЦА И ОБАВЕЗА	
1. УВОД.....	165
2. УЛОГА МИЛЕНИЈУМСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ.....	168
3. МАПА ПУТЕВА КА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈИ МИЛЕНИЈУМСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА.....	171
4. ЗАВРШНИ ДОКУМЕНТ СВЕТСКОГ САМИТА 2005.г.	177

5. ОДРЖАВАЊЕ ОБЕЋАЊА: УЈЕДИЊЕНИ У ПОСТИЗАЊУ МИЛЕНИЈУМСКИХ РАЗВОЈНИХ ЦИЉЕВА	181
6. ДОПРИНОС ИНСТИТУТА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ.....	185
7. ВОДИЧ ФОРМИРАЊУ ПОЛИТИКЕ СОЦИЈАЛНО ПОЖЕЉНОГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПО ОСНОВУ МЕЂУНАРОДНО ПРАВНО УСПОСТАВЉЕНИХ СМЕРНИЦА – ПРИМЕР ШВАЈЦАРСКЕ.....	190

Блок 2. НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ЕЛЕМЕНТИ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	199
---	-----

1. РАЗВОЈ ДРУШТАВА БЕЗ СИРОМАШТВА И ГЛАДИ.....	201
2. ДОСТИЗАЊЕ, ОДРЖАВАЊЕ И РАЗВОЈ ОБРАЗОВАНОСТИ ...	212
3. ЈЕДНАКОСТ ПОЛОВА – СОЦИЈАЛНА ДИМЕНЗИЈА КА КОЈОЈ СЕ ТЕЖИ	220
4. ВИСОК НИВО ЗДРАВЉА СТАНОВНИШТВА, ПОЖЕЉНА СОЦИЈАЛНА ДИМЕНЗИЈА.....	229
4.1. Јавно здравље – појава и развој идеје.....	229
4.2. Прецизирање проблема и путева превазилажења.....	232
4.3. Промовисање глобалног приступ проблемима јавног здравља	236
4.4. Најтежи међу исказаним здравственим проблемима, отуда и задацима у развоју здравља као посебне социјалне димензије конкретних терена.....	238
4.4.1. Увод	238
4.4.2. Проблем смртности деце до пет година старости.....	239
4.4.3. Проблем здравља мајки и његовог побољшавања	242
4.4.4. Проблем борбе са HIV/AIDS, маларијом и другим тешким болестима	245
5. ОДРЖИВИ УРБАНИ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ	248
5.1. Увод	248
5.2. Урбана одрживост - позитивни или негативни концепт?	250
5.3. Социјална одрживост на терену урбаних целина – уочавање основних фактора од значаја.....	251
6. ДРУШТВЕНА УКЉУЧЕНОСТ И ПРОБЛЕМИ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ.....	255
7. ДРУШТВЕНА ЈЕДНАКОСТ.....	261
8. КУЛТУРА	265
9. СТАБИЛНОСТ ЗАЈЕДНИЦЕ	270

10. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ КАО ОСНОВНИ ЦИЉ ИЗГРАДЊЕ СОЦИЈАЛНО ЕКОЛОШКИ СТАБИЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА	274
10.1. Развојни пут	274
10.2. Актуелни захтеви	282
Блок 3. ЗАВИСНОСТ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОД СТАЊА ШУМА, ЗЕМЉИШТА И КЛИМЕ.....	287
1. УВОД.....	289
2. ПРАВНИ ТЕМЕЉИ ПРИСТУПАЊУ СОЦИЈАЛНИМ ДИМЕНЗИЈАМА ПО ОСНОВУ КОНВЕНЦИЈЕ О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА И ПРАТЕЋИХ ДОКУМЕНАТА	294
3. ИНТЕГРАЦИЈА ЕЛЕМЕНАТА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА НА БАЗИ КОНВЕНЦИЈЕ О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА.....	306
4. ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНЕ КОНВЕНЦИЈЕ О БОРБИ СА ДЕЗЕРТИФИКАЦИЈОМ ЗА РАЗМАТРАЊА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА.....	314
ЗАКЉУЧАК.....	321
БИБЛИОГРАФИЈА	327

ПРЕДГОВОР

Улазећи у материју, оријентишући се на размишљања о социјалним димензијама одрживог развоја, у потпуности смо свесни да дугогодишњи рад на формирању и развоју Еколошког права као самосталне а уистину сложене научне дисциплине, истовремено и на изградњи бројних неопходних елемената еколошког законодавства, јесте пружио многе одговоре али и указао на читав низ и даље отворених питања на која такође треба да се ваљано одговори. И то имајући у виду логику развојности не само дисциплина којима се бавимо већ и међувеза, шта више и повратних спрега између њих и бројних других наука, како правних тако и низа хуманистичких али и природних, које нам могу да објасне неке до пре само пар деценија неучаване или пак неизучаване (недовољно изучаване) феномене од значаја за човека и природу, а посебно формирање и развој: а.) идеала, б.) предуслова и в.) услова одрживог развоја. Такође и њихово хронолошки и логички сагледљиво прерастање у реално жељено и оствариво. При том морамо да нагласимо како нас наша актуелна размишљања, управо зато што се у овом моменту оријентишу на дубоко хумани приступ одрживом развоју, који превазилази низ досадашњих остварених, а искључиво правних изучавања и спознаја, не оријентишу уско социолошки, како би по неко на основу самог наслова овог истраживачког рада могао погрешно да закључи.

Студија коју Вам пласирамо усмерена је на кључна питања која могу да се до извесног нивоа поимају о социјалним, што значи бројним друштвеним димензијама жељеног одрживог развоја, мада је материју уистину могуће само лапидарно приказати и објаснити, јер се лоцира унутар и презентује тек једном књигом.

Како је ово, према сазнању аутора, први такав дубљи истраживачки напор унутар Србије, али и на ширим просторима, то је неопходно да се прође короз изванстан логички низ напора, какав се иначе не захтева када се упуштамо само у разраду већ одавно спознатог и пласираног. Отуда је разумљиво што ћемо Вам у излагањима што следе:

1. прво рудиментарно говорити о одређењу предмета истраживања уопште,
2. пажњу усмерити на циљеве, дубоко повезане са предметом истраживачких напора и њиме у многа и одређеним,
3. управо полазећи од самог предмета и општег циља истраживања образложити сет метода за које смо сматрали да су потребни, шта више незаобилазни и у будућим истраживањима на овом пољу,
4. указати на своја виђења неопходности теоријско-практичког приступа формирања својеврсне систематике градивних елемената нашег сложеног предмета истраживања,

на тај начин изложити сагледавања незаобилазних предуслова потоњег дубљег научно-истраживачког уласка у материју и њеног објашњавања, колико је то једном студијом могуће.

Имајући у виду сложеност материје којом се бавимо, неопходност њеног сагледавања из више праваца, јасно је да је за то потребан холистички приступ¹ актуелним научним а посебно друштвено

¹ Појам и идеја холизма и холистичког приступа потекла је од Јана Кристиана Смутса (Jan Christiaan Smuts, 1870.- 1950.), његове књиге: *Holism and evolution* (Холизам и еволуција), објављене 1926.г. (New York, The Macmillan company), унутар које, овај иначе правник по образовању (Cambridge), полазећи од Дарвинових схватања, формира став како природа поседује тенденцију да од већ постојећег и функционалног формира нове целине, али не више као прост збир постојећег већ нову, вишег реда, те да је тако целовито и ваља посматрати. Ово посебно излаже у поглављу *V - General Concept of Holism*, pp. 85. - 118. У деценијама што следе бројни припадници хуманистичких и природних наука развијали су даље његова виђења, тежећи целовитом приступу проблема које изучавају, дакле не као посматраних елемената мозаика, или само простог збира, већ нових целина вишег реда. Са овим се и ми дуго време слажемо (Јолцић Владан: Еколошки криминалитет у праву и стварности,

значајним темама, аналоган мада не и логички једнак некадашњем приступу енциклопедиста. Отуда се и ми оријентишемо на исти начин. Обзиром на значај елемената којима посвећујемо пажњу редослед њиховог излагања у оквиру основних делова рада можда ће се многим читаоцима да учини неадекватан, али Вас молимо да дотични „редослед“ унутар основних делова студије не сматрате нечим што смо сматрали логички једино обавезним. Сасавим супротно, формирању редоследа излагања унутар основних логичких делова студије пришли смо полазећи од практичних потреба.

Приступајући конкретном истраживачком, у многоме теоријско практичком раду свесни смо чињенице да остаје незаобилазна логичка обавеза одређења: предмета, циља, али и њима уподобљених метода, као I (првог) логичког дела истраживачких напора и самог њиховог образлагања.

Сагледавање елемената од значаја за социјалне димензије одрживог развоја мора да прође претходни а незаобилазни пут објашњавања:

- формално логичког и практичког формирања идеја,
- њиховог прерастања у идеале,
- потом трансформације идеала у принципе,
- али и завршног, израстања нормативних продуката на бази и у оквирима принципа.

Сваки од поменутих делова и његових градивних елемената заслужује нашу и Вашу пажњу, што значи макар лаконска образлагања његових кључних елемената. Отуда је ово II логички део истраживачког напора као и презентовања схваћеног.

Обзиром да се о социјалним аспектима, па тако и одрживог развоја, нарочито оним друштвено пожељним, не може да говори без схватања саме суштине људских права, па и њиховог прецизнијег довођења у везу са конкретним предметом истраживања, што значи и

издавач ИКСИ, Београд, 1995.г., стр. 21.- 22.). Сама књига Holism and evolution доступна је читаоцу са адресе: <https://archive.org/details/holismevolution00smut>.

нашим, то је неопходно да ово буде следећи логички део самог истраживања као и његовог презентовања. Самим тим ово је следећи (III) логички део ове студије.

IV логички део наших истраживачких напора су размишљања о томе:

- шта то све јесте: развој, нарочито развој,
- који су то макар основни социјални елементи а посебно друштвено пожељни, од чега све зависе.

Ово је средишњи део, један од кључних сегмената истраживачких напора које Вам презентујемо. Јасно, у потпуности свесни ограничености простором, временом и самосталношћу у раду на материји. Ипак, надамо се да ће Вам бити изложено потребно и довољно за Ваша потоња интересовања унутар посматране и анализиране проблематике.

Сам одрживи развој није могућ без бројних предуслова, али и прецизираних те поштованих услова, које услове одређује право, изградњом низа својих сложених елемената, самим тим овај део рада може бити посматран као следећи, V логички а у многоме и завршни део студије.

Шема коју смо Вам презентовали у суштини највише одговара такозваној финалној, односно како се у истраживањима најчешће назива: „сводној студији“, што значи тексту којим се презентују резултати научног рада. Али је јасно да логички исправан приступ самом истраживању, да би био и практички остварив и употребив, захтева нешто другачију шему истраживачких напора - приступа кључним елементима, то јест да у структури самог истраживања (не и његовог финалног приказивања) уистину буду формиран и подвргнути напорима елементи који, оквирно гледано, морају одговарати следећој шеми **структуре истраживачког напора**:

I део – Улаз у материју, тј. одређење:

1. предмета,
2. циља, и

3. методолошког апарата,
неопходних за жељено истраживање.

II део – Општи филозофско теоријски основи као предуслови приступања истраживачким размишљањима

III део – Теоријско-практички улаз у материју, што пре свега значи сагледавање основних елемената људских права као предуслова формирању и остваривању социјалних аспеката одрживог развоја људска права као предуслов формирању и остваривању социјалних аспеката одрживог развоја,

IV део – Социјални аспекти одрживог развоја, а што значи анализу подручија и путева остваривања људских права, међу којима посебно место заузимају:

1. право на рад, укључивши запосленост,
2. право на здравље,
3. право на адекватно школовање,
4. једнакост у правима,
5. социјална инклузија,
6. социјално и политичко остваривање.

V део – Проблеми и путеви очувања неопходних еколошких параметара, као предуслова остваривања адекватних социјалних аспеката одрживог развоја, то јест проблеми:

- биодиверзитета,
- дефорестације,
- пустиња,
- ваздуха,
- климе,
- продукције:
- енергије,
- хране,
- одеће,

- стамбених простора,
- саобраћаја,

као и других што улазе у овај логички и практички мозаик.

Да поновимо, ово је шема која мора бити испоштована у оквиру самог истраживања, уз пуно поштовање постојећих међувеза и интеракција уочених елемената, а посебно услова од значаја за генералну тему рада, али није и шема његовог образлагања финализованим текстом књиге, обзиром да иста, како смо то већ објаснили, мора да одговара логици, отуда и структури такозване „сводне студије“, по природи ствари завршном а сажетијем материјалу од онога који се ствара током самог истраживања.

У Београду

Аутор

Професор др Владан Јолцић
 Научни саветник Института за криминолошка
 и социолошка истраживања
 Long time member of: ICEL, IUCEN – CEL

УВОД

Задњих неколико деценија сведоци смо суочавања Света са све очигледнијим, мада дуже време растућим, проблемом деградације практично свих елемената животне средине. Први сигнали ове забрињавајуће појаве паралелно су се исказали кроз рапидно смањење обима и броја многих биљних а посебно животињских врста још у првим деценијама 20. века, са једне, и погоршање услова живота човека, нарочито у већим урбаним а потом и природним целинама, са друге стране.

Бројне врсте флоре и фауне што су кроз небројене хиљаде година успешно преживљавале све недаће што им је природа сама стварала својим менама током двадесетог века све су мање присутне, а многе и нестају. Ово смањење управо је паралелно експлозивном темпу развоја човекових производних резултата, посебно у задњих нешто више од 150 година². На жалост, обзиром на мали почетни обим појаве, иако је требало да буде, иста није адекватно уочена на самом старту свог све убрзанијег догађања. Последице је веома брзо осетио и човек. Испрва у мањем обиму и на невеликом ареалу. Тако је убрзани темпо смањења броја припадника појединих животињских врста, на пример: китова, осетио пре свега као економски ударац. Али ударац који је сам себи задао њиховим прекомерним уловом. Разлог овоме била је трка за профитом. И, мада то парадоксално звучи, управо је ова трка довела до тога да је укупни профит у овој области привређивања прво постао далеко нижи него што је могао бити, а потом и забрањен. Слично се

² Како то каже и академик Душан Недељковић у свом раду: *Природа и човек у развоју - свет и еколошка криза данашњице*. О реченом види шире унутар књиге: *Човек, друштво, животна средина*, стр.: 17.-21, издавач: САНУ, Београд 1981.

дешавало, примера ради, и са неумереним коришћењем шумског фонда унутар многих држава. Иако својевремено извор профита великога обима, овакав начин поступања веома брзо се исказао као привредно негативан. Но, то је тек једна страна ове медаље. Друга, мада не и намах уочљива, своју битност показује нам све више. Уколико пажњу усмеримо управо на поменути шумски фонд, његов вишеструки значај за природу у целини и човека, лако нам је да уочимо у којим се то правцима овај значај исказује. Пре свега кроз:

- очување земљишта од ерозије,
- спречавање поплава,
- утицај на стварање водних сликова и природних акумулација,
- а данас, у све већој мери, и на квалитет ваздуха који удишемо, као један од основних фактора од утицаја за здрав и плодотворан живот.

Но, ово су само пар од масе негативних примера који се могу да наведу у осликавању утицаја човека на свеукупну животну средину³. Примера који својим мноштвом и вишеструким а растућим значајем терају савремена друштва-државе да реагују промтно и спрече њихов негативни утицај. По себи се разуме да ово реаговање мора бити на основу знања и друштвено организовано. А то уистину захтева мултидисциплинаран научни и практички приступ⁴, у оквиру кога посебно место припада оним наукама што нам егзактно могу да укажу на то шта нам и како ваља да чинимо да би очували и развили животну

³ Проучавајући еколошку проблематику, привредном расту заснованом на логици профита и његовом негативном утицају на свеукупни *ekos*, посветили су своје студије, иначе објављене као књиге: Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William W. Behrens: *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, A Potomac Associates book, Year 1972., и Шахназаров: *Куд идет человечество?* Москва, 1985.

⁴ За који се, примера ради, залаже К. Каузларић, у свом раду: *Неконтролирани развој и природна средина*, указујући на примеру града Ријеке (тзв. Case Study) до каквих све последица овакав развој доводи, истовремено истичући потребу сарадње експерата природних и правних наука у контроли овога развоја и спречавању могућих њиме изазваних негативних последица. О овоме види ближе књигу: *Energy and Environment*, стр.: 255.-265., издавач: Croatian Solar Energy Association - Ријека 1990.г.

средину, услов опстанка и самог човека. Самим тим и која су понашања, по врсти и мери, пожељна а која штетна за *ekos*⁵.

Сagleдавши све ове аспекте, управо да би што ефикасније реаговали на растуће проблеме угрожавања и повреда животне средине, неопходно нам је потребно и реаговање бројним друштвеним, међу којима посебно организационо-политичким, економским, те, правним средствима. Уистину, оно је све присутније. Исказује се логички, политички и економски, зато и кроз формулисане а самим тим обавезне, ставове друштава-држава шта и како ваља, али и како не ваља, те се отуда и не сме да чини према елементима и процесима животне средине⁶, што, наглашавамо, није само она од природе дата већ и радом стварана и одржавана, у актуелном времену, демографски посматрано, све мање рурална а све више урбана.

Корени схватања појаве и развоја појединих проблема какве данас називамо еколошким, а значајним и за човека, сежу вековима уназад. Формирали су се поступно а пре свега парцијално. Самим тим се приступало њиховим непотпуним решавањима, најчешће сегментно оријетисаним, кроз третман појединачних проблема, какав је већ наведени проблем односа према шумском фонду⁷, али и ваздуху који

⁵ Латински појам *ekos* потиче од старогрчке речи οἶκος - кућа, станиште. Полазећи од њега модерна екологија *ekos* дефинише као целовито биће: свеукупност живог и неживог на планети у сталној интеракцији, како је то дефинисао још Ernst Heinrich Philipp August Haeckel у својој књизи *Generelle Morpphologie der Organismen*, делу: *Oecologie und Chorologie* (Berlin, Reimer, 1866, 286-287. стр.).

⁶ Што у нашој правној науци још 1978. године сасвим јасно говори академик Радомир Лукић, у свом реферату поднетом на саветовању САНУ: *Човек, друштво, животна средина*, иначе објављеном у истоименој књизи, у издању САНУ 1981. године. О поменитим запажањима и констатацијама Р. Лукића види ближе стр. 55.- 58. пом. дела.

⁷ Ако, примера ради, анализирамо историографску грађу која се односи на ове просторе постаће нам јасно да је Србија и пре 12. века наплаћивала накнаде за сечу шума. Значи, поседовала прописе о руковању шумама, што се посредно може да сазна и из чињенице да је још Стефан Немања почетком XII века дозволио Дубровчанима да без накнаде секу шуме. Како је у 13. веку дошло до неконтролисаних и прекомерних сеча Цар Душан је, унутар свог Законика (чланом 123.), ограничио сечу.

удишемо⁸. Но, што је битна карактеристика овога процеса, у самоме свом старту овај је приступ имао три своје фазе:

- прву, коју карактерише формирање идеје о потреби ваљаног приступа уоченом проблему, али и развој идеала усмерених ка решавању дефинисаног,
- другу, у којој се ишло од принципа ка формирању нормативних решења, прописивању шта ваља чинити и како ваља поступати, и
- трећу, која је одређивала шта се не сме чинити.

Но, то још не значи да је овај приступ било где у свету као такав у потпуности прихватан, односно чак ни сада прихваћен у свести људи и, што је у овом тренутку важније, свести оних елемената државно-правних апарата, значи: и апарата са домаћег простора⁹, којима и јесте задатак да чувају еколошке вредности од сваковрсних облика угрожавања и повреда¹⁰. Већ саме ове чињенице, скупа са разлозима

⁸ Па тако: године 1272. краљ Енглеске Edward I забрањује употребу тзв. „морских угљева“, односно како су их још звали: „меких“, а година 1306. доноси тзв. Royal Proclamation: Prohibiting artificers (craftsmen) from using sea-coal (a soft coal) in their furnaces. Наводи дати према: History of Air Pollution in the UK, издавач: DEFRA - The UK Government Department for Environment, Food and Rural Affairs, унутар: Air Pollution & Acid Rain Sheet Series KS4 & A.

⁹ Па чак ни од стране свести људи у науци и политици, који би први морали да изграде овакав приступ материји заштите *ekos*-а.. Отуда ни просечан човек нема изграђене ставове о еколошкој проблематици. А ово је нужност, како то истиче Мирослав Живковић, у свом раду: *Неки предлози (социолошки) за размисљање*, поднетом на саветовању САНУ: „Човек, друштво, животна средина“. У вези реченог види нарочито стр.: 91. и 92. књиге Човек, друштво, животна средина, САНУ, Београд, 1981.

¹⁰ Уосталом, овде Живковић само примењује на тада постојећу Југославију закључке „Римског клуба“. Наиме, на оснивачком састанку такозваног „Римског клуба“, одржаном априла 1968, на иницијативу Аугелиј-а Ресеи-а, потпредседника ФИАТ-а, без да су од стране овог еминентног скупа дефинисане све еколошке вредности, већ је маса њих названа ресурсима (и побројана), у његовом Закључку No 2 дословце је речено: „Не постоји ни једна институција, чак ни група људи, било на власти или у академском животу или било где, које ове горуће проблеме употребе ресурса и заштите еколошке базе признаје и експлицитно узима у обзир“. На жалост, растући еколошки проблеми и код нас и у свету овоме закључку пружају потврду. О поменутом закључку види шире: Joseph Grunfeld: Growth in a Fiat World, p. 93., Frenklin Institute Press, Philadelphia, 1979.

профита¹¹, довољан су услов масовном непоштовању оних правних норми које одређују и уређују однос према вредностима које су у својој бити еколошке а од значаја како за природу тако, истовремено, и човека. Отуда је јасна растућа потреба за развојем адекватне еколошке политике и права, паралелно, на нивоу међународне заједнице и унутар суверених држава. Управо да би ова растућа потреба добила адекватна средства својег заживљавања и регулације.

¹¹ О коме др Зоран Стојановић говори као о снажном фактору што утиче на појаву загађивања животне средине, истичући да су: „Привредни интереси и остваривање дохотка на првом месту“. и даље: „...честе су појаве да локалне средине и структуре штите или бар толеришу радне организације које загађују животну средину и угрожавају здравље грађана“. Др Зоран Стојановић и сарадници: Правна заштита животне средине, стр.: 10, Научна књига, Београд, 1991.г.

Део I
ЕЛЕМЕНТИ НЕОПХОДНИ
ЗА ТЕОРИЈСКО ПРАКТИЧКИ
УЛАЗ У МАТЕРИЈУ

Блок 1.

ОДРЕЂИВАЊЕ ПРЕДМЕТА, ЦИЉА
И МЕТОДА НЕОПХОДНИХ
ЗА РАЗМАТРАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ
ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

1. ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА

1.1. Корени идеје социјалног приступа одрживом развоју

1.1.1. Оживљавање античке у савременој мисли о неопходности еколошке оријентације организовања друштава

У времену што тече, бременито све сложенијим проблемима демографског, економског и социјалног карактера, управо њих ради све је убрзанији развој специјалистичких и субспецијалистичких знања. Њихово множење и усложњавање већину чак и веома образованих људи у стању је да заведе да уоче и анализирају само поједина од питања која стварност пред нас поставља и то као питања актуелног тренутка а не трајања. Отуда су могући и само уже усмерени, па чак и погрешни одговори, они ваљани на мањем ареалу у датом тренутку, ваљани посматрано из једног угла а већ из другог не! На све ово у задњих пар деценија указују енциклопедијски оријентисани посленици не само хуманистичких већ и природних, техничко-технолошких, медицинских и њима сродних наука. При том посленици бројних наука и струка, полазећи од ограничености уско струковних поимања, уз погрешно схватање да бројна еколошка питања, а посебно она усмерена на одрживи развој, свој старт исказују у нама најближим годинама, евентуално деценијама,

најчешће наступају суморно-визионарски¹². А да ли је уистину тако? Или, можда, еколошка оријентисаност, па тако и на одрживи развој, има свој дубљи корен, дуже времена исказану стварност и трајнију будућност? У одговору на ово питање сматрамо да ваља указати да већ вековима постоји све снажнија свест о интеракцији *homo sapiens*-а и *ekos*-а¹³.

Приступајући материји холистички, отварајући размишљања о социјалним аспектима одрживог развоја, сматрамо да смо у обавези да упозоримо како се данас, у суштини погрешно, као творци идеје наводе бројни научници понајвише присутни задњих деценију или две у научној јавности, док се превиђа вековима присутан утицај старогрчких мислилаца, али и човека који је, практично пре 80 година, заиста даље и дубље разрадио њихове и томе додао своје а кључне идеје (усмерене структурно, по предмету али и узроцима промена), те се може да сматра стварним творцем савремене идеје о неопходности и условима одрживог развоја, британски мислилац Арнолд Тојнби¹⁴. У анализи и образлагању уоченог свесни смо да морамо да идемо даље и дубље од дела свог поимања проблема пласираног још у књизи **Екологија и етика**¹⁵, дограђујући је неопходном, мада лаконском двофазном анализом:

- на првом месту продуката вишевековне, по најпре старогрчке идеје, нарочито размишљањима: Зенона, Хризипа, Аполодора, Аристотела и, понајвише, Платона, потом
- идеје и дела Арнолда Тојнбија.

¹² Види ближе: Maedows, Behrens & Donell: *The Limits to Growth*, A Potomac Associates Book, New York, 1972.

¹³ *Ecos*, реч латинског језика, базирана на античком Грчком *οικος*: кућа, станиште, у савременом речнику екологије: свеукупно животно окружење, укључивши и неживе његове елементе. Види ближе: Webster, p.312, Chicago, 1973.

¹⁴ Arnold Joseph Toynbee CH (14. 04. 1889. – 22. 10. 1975.), социолог, филозоф и историчар, дугогодишњи професор Међународне историје на London School of Economics, факултета унутар University of London, аутор бројних светски признатих дела.

¹⁵ Види ближе: Др Владан Јолцић (1996.г.): *Екологија, право и етика*, унутар: Др Владан Јолцић, др Вукашин Павловић, др Андреј Кирн: *Екологија и етика*, издавач: Еко центар, Београд, стр.: 81. – 95.

Овоме приступамо управо уочавајући и у нашем времену присутну свежину, интегративност и квалитет испољеног ума, коју савремена екологија, као мултидисциплинарна наука, разрађује и двострано прилагођава:

- актуелно исказаним проблемима, и
- могућностима поимања од стране природних и хуманистичких, а посебно правних, наука, да би ове друштву створиле реална правна средства намењена заштити елемената *ecos-a*. Јасно, не само природе ради већ понајпре човека.

У својој анализи потребе одрживог развоја и неопходног сагледавања присуства и потребе разрешавања са њим повезаних социјалних (друштвених) питања, морамо да нагласимо како још филозофска мисао Грка уочава, те због тога и развија схватање да је природа међузависна целина, унутар које човек није господар, како је то често, од Аристотела¹⁶ до савремених мислилаца, истицано, већ само њен саставни део. Истина: умом обдарен. Управо да би могао да се развија у *сагласности* са природом. Отуда да је човеков „циљ и највиши етички идеал: живот у сагласности са природом¹⁷“. Самим тим како истиче Зенонов ученик Хризип, да је „живот са врлином исто што и живети у сагласности са природом, јер, наше су природе делови природе целокупног *космос-а*“. Етичка порука овог става је: „узддржавање човека од сваке акције коју брани или не допушта један закон заједнички за све у природи. Тај закон је диктиран умом природе, односно универзума¹⁸“. Законом људским умом спознат. По схватању хеленских филозофа, како ове, стоичке, тако и епикурејске

¹⁶ Види: ARISTOTLE'S HISTORY OF ANIMALS. IN TEN BOOKS. Translated by Richard Cresswell, M.A. St. John's College, Oxford. London: George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1878. Доступно са: Library of the University of California (адреса: <http://libraries.universityofcalifornia.edu>). Посебно значајне књиге су: VIII – карактер и значај станишта животиња, хране миграција здравља и болести, као и утицаје климе, и која обрађује репродукцију човека. Book VII Reproduction of man. IX – усмерена на сагледавање међусобних утицаја животиња али и значај хране.

¹⁷ Зенон: О ПРИРОДИ ЧОВЕКОВОЈ, према: Вукашин Павловић: *Екологија и етика*, унутар Екологија и етика, стр.: 11.

¹⁸ Вукашин Павловић, унутар Екологија и етика, стр.: 12, Београд, 1996.г.

оријентације, природа није створена искључиво ради човека нити је *homo sapiens* биће изнад природе. Како то сажето каже сам Епукур¹⁹: „Киша не пада ради живих бића, нити расту плодови ради човека, већ се све то дешава по природној нужности²⁰”. Развићем ума, обогаћивањем сазнања, човек открива ове нужности и постиже могућност да се, на своју корист, према њима оријентише. Отуда и да према постигнутом сазнању формира своје законе. У том смислу идеје Зенона, Хризипа и Епикура темељ су и *predesor* Хегеловом, више од два миленија млађем, схватању стварности, односно, апсолута, што значи идеје, дакле: Ума, и његовог развића постањем (*Verden*) и у свету права, уз логичко њено поврезивање са претходећом јој умном баштином Платона²¹, пре свега доктрином објективних идеја, тако јасно исказаној на многим местима унутар његовог ремек дела **Закони**. Расправе која је толико пре римских правника указивала на процес сазнања *природног права*, и установљавање онога што ће се у Риму назвати *ratio civilis* и *ratio naturalis*.

Платон истиче да је „сврха сваког законодавства целокупна врлина²²“, што значи: формирање идеја, прерастање истих у етику, развијање принципа из етике, те потом правила (норми) из принципа²³, али при том не пропушта да укаже да у својој укупности живуће „право представља оно што је корисно јачему²⁴“, те да „законе, у држави увек доноси онај део друштва који је на власти²⁵“. Тиме он сажето описује стварност каква влада и данас, не само на државном већ и „надржавном“ а не само класичном међународно-правном плану²⁶.

¹⁹ Грчки филозоф, живео је у времену 341.- 271. г. пре нове ере.

²⁰ Парафразирано према: Андреј Кирн: *Од антропоцентричне ка екоцентричној етици*, Екологија и етика, стр. 158.

²¹ Платон, грчки филозоф, живео у времену 427. до 347. г. пре нове ере.

²² Платон: *Закони*, БИГЗ, редакција: Култура, Београд, 1971.г., Књига I, стр.: 13.

²³ Речено ћемо касније да посебно образложимо унутар ове студије што Вам је презентујемо.

²⁴ *Ibid*: Атињанин, Књига IV, стр.: 143.

²⁵ *Ibid*,

²⁶ Сагледајмо само развој Европске Уније - устину надржаве у процесу правног нарастања и развоја. Отуда смо слободни да употребимо овај израз.

Не слажући се са развојем права као државног, али искључивог продукта јачег, залажући се за његово постање из идеје *усклађене са природом*, Платон своју мисао концизно, али високо квалитетно, пласира када говори о материји коју данас обрађују еколошка политика и еколошко право. Посвећујући своју мисао развоју права које би штитило земљиште указује на „*особитости појединих места у природи*“ те да се „*закони... не смеју доносити у супротности са том чињеницом*“. Упозорава да су „једна... места неприкладна или пробитачна због свакојаквих ветрова и сунчане жеге, друга због воде, нека опет, због хране која се свакодневно добија из земље²⁷“. Отуда, упозорава да ваља „ограђивати она места где вода отиче, да би нижа места могла упијати и задржавати кишницу и на тај начин за сва поља и земљишта која леже у низини стварати врела и изворе, и тако оне крајеве који су највише изложени суши претварати у крајеве са највише воде и богато натопљене влагом²⁸“.

У Књизи VIII **Закона** Платон, кроз уста Атињанина, најјасније исказује свој еколошко политички и еколошко правни приступ. „Од свега што је вртовима неопходно потребно вода је најважнија ствар, али се и најлакше може загадити. Јер ни земља ни сунце ни ветрови који у заједници с водом хране све што је никло из земље не могу се покварити тровањем, не могу се одвести на друго место нити украсти, док је природа воде таква да је све ово могуће. Зато јој је потребан закон-помоћник (да би је заштитио). И зато нека тај закон гласи овако: „Ако неко намерно упропашћује туђу воду, било изворску или скупљену, тровањем, одвођењем јарком или крађом, нека оштећени поднесе тужбу... Кома буде доказано да је затровао воду мора платити отштету, а уз то и очистити изворе и резервоаре тачно према пропису који ће тумачи закона донети у сваком појединачном случају у вези са чишћењем воде²⁹“.

Из изложених цитата лако је уочљиво да је већ Платон право посматрао двострано: као грађевину састављену од два елемента:

²⁷ ЗАКОНИ, Књига V: Утицај земљишта, стр.: 194.-195.

²⁸ Ibid: Књига VI, Чувари земљишта, стр. 212.

²⁹ Ibid: Књига VIII, 845 под E, стр. 343.

природног и *позитивног* права, а њихов однос као однос права коме је извор *призната природа* и оног формираног нормама, дакле: законима³⁰. Такође и да је сваки конститутивни елемент позитивног права посматрао као творевину човека, створену оног момента када се друштво нашло у таквој ситуацији која буди свест да мора да се организује да би опстало. Управо из разлога свог множења, те самим тим и отежавања услова преживљавања на просторима бивства. Великоме мислиоцу било је јасно да су знање и неорганизованост једно другом супротни, а да је организованост друштва нешто што је потребно да би се преживело. Увидео је да се, управо из разлога изазова стварности, прецизније: услова, мора увек да иде на стварање таквих принципа и формирање норми које у датом тренутку човеку стварају могућности синхронизације заједнице (*societas*) у којој живи, односно, више њих, са природом, и на основу тога да преживи и иде даље³¹. Тиме је он поставио темеље приступу који управо у савременој еколошкој стварности, посебно на међународном плану, све више добија на тежини, посебно кроз организоване напоре развоја института и инструмената неопходних за одрживи развој људских заједница. Разлог актуелне појаве, развоја, чак и убрзавања, овога сложеног процеса лежи у чињеници да смо као свеукупна људска заједница, дакле на глобалном нивоу, дошли до таквог стања множења - са једне стране, односно, технологија, оптерећености и искоришћености ресурса - са друге, да се управо тога ради неки нови принципи опште-друштвене организације морају да развију, делом чак и доста различити од оних већ вековима ствараних.

Оно што је у сагледавању *naturae* и развоју друштвеног, отуда, у финалу, и правног приступа истој, интересантно, чињеница је да смо, посматрајући човеково деловање на околину, све до скоро видели, чак веома прецизно, *појединачна загађења* ваздуха, воде, земљишта, *напад на поједине биолошке врсте*, а да смо тек задњих неколико деценија

³⁰ О овоме види шире: Др Славољуб Поповић (1995.г.): О правној држави - нека разматрања, Београд, стр. 57.

³¹ Тојнби Арнолд: Истраживање историје, гл. II *Рађање цивилизација*, стр. 169., Просвета, Београд, 1970.

развијали друштвену свест о томе да је *ekos* међузависна целина. Целина данас схваћена потпуније од Хекеловог виђења³², мада у модерној науци њиме зачета. Кренуло се у мултидисциплинарни развој не само знања природних и техничких наука већ и хуманистичких, а посебно: еколошко политичких, еко социолошких и еколошко правних сагледавања и приступања решавању уочених проблема. На последње наведеном подручју посебно кроз формирање слојевите научне и регулаторне дисциплине која третира човеков однос према елементима што чине не само животну средину човека већ и *ekos* у његовој целисти. У суштини антропоцентрично модулисане правне грађевине у развоју, једне од чак 72 дисциплине савремене науке што пружају доприносе холистичком приступу еколошкој проблематици, а нарочито могућностима одрживог човековог развоја у условима природе у процесу сталног мењања, шта више мењања којима снажно и све више доприносе људске заједнице. Управо нас ова чињеница враћа на сагледавање напред поменутог научног утицаја и савременом формирању и разради идеје одрживог развоја.

Као што смо то већ истакли, Арнолд Тојнби, у делу чији су први томови написани пре више од 80 година³³, пласирао је и образложио основе идеја данас актуелне мисли о социјално неопходном одрживом развоју, мисли коју више не краси искључиво крути антропоцентризам. Размишљајући о томе како се стварају људска друштва, како су се нека развијала³⁴, прилагођавајући се негостољубивости средине живљења, савлађујући је, а ипак нестала, дошао је до закључка да су се поједина од њих и на територији Латинске Америке, али и Месопотамије, деградирала и разложила, не због рата, него због тога што су својим *неадекватним - прекомерним искоришћавањем природе*, претешким

³² Види: Ernst Heinrich Philipp August Haeckel, *Generelle Morpphologie der Organismen*, део: *Oecologie und Chorologie* (Berlin, Reimer, 1866, стр. 286-287.). Преведено и објављено и на енглеском 1957.g. (Robert C. Stauffer: Haeckel, Drawin and Ecology, in *Quarterly Rewiew of Biology*, 32: 138/44, стр. 140, 141).

³³ Arnold Joseph Toynbee: *A Study of History*, дело рађено и објављено у 12 томова (1934. –1961.g.), у оквиру кога је проучио појаву, развој и пад 26 цивилизација, али и опстанак појединих (нпр. Кине). Исто је у скраћеном, облику објављено и у Београду.

³⁴ Тојнби Арнолд: Истраживање историје, гл. II. *Рађање цивилизација - Изазов људске средине*, стр. 157. и даље.

утицајем на њу, мењали квалитет околине³⁵, доводећи је на ниво за њих неискористив, што је неизбежно водило до лома друштава³⁶. Слома исказаног кроз немогућност даље пољопривредне производње на густо насељеном и у високој мери урбанизованом подручју³⁷. Прекорачена је граница *самообнављања* животне средине.

Треба имати на уму да је Тојнбијево изучавање чак 26 цивилизација јасно указало на неколико чињеница:

1. да су се најранија друштва споро мењала, али да су се током времена мењала све брже, разуме се не темпом актуелних друштава држава, па ни присутних задњих пар векова,
2. такође и да је одрживи развој кроз историју у многим друштвима значао одржавање конструкције друштава без битних друштвених промена (посебно робовласничке и потоње феудалне организације), што је понајвише зависило од нивоа култура, религија и тадашњих економија,
3. исто тако и да се кроз историју може да уочи присуство а не лом једног броја цивилизација, њихова каква таква, али, рекли би „потребна и довољна“ усклађеност са природом, али класних чак и кастинских друштава, што јесте значило њихову својеврсну „хибернацију“ на низ векова, чак и уз појаву нових знања неопходних у привређивању (заната и

³⁵ Околине која се и без тога непрекидно мења, што је уистину Тојнбијева разрада старогрчке идеје „све тече“ или „све се мења“ (L. *Panta Rei*, старогрчки Πάντα ῥεῖ panta rhei, скраћеница од Τα Πάντα ῥεῖ - ta panta rhei), коју је први изрекао Симпликије[L. Simplicius, старогрчки: Σπλιίκιος (490 – 560.г. пре Христа) из Cilicia-e (Киликија-е)] како би описао један од концепата Хераклитове филозофије. Фраза се иначе често погрешно приписује управо Хераклиту, иако ње нема у сачуваним Хераклитовим списима или каснијим цитатима.

О реченом види шире: Donald J. Zeyl, Daniel Devereux, Phillip Mitsis, (1997), *Encyclopedia of classical philosophy*, Greenwood Press, Westport, Connecticut; и Peters, Francis E. (1967). *Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon* (Simplicius' commentary on Aristotle's physica 1313.11.), NYU Press, p. 178, ISBN 0814765521.

³⁶ Примера ради Мајанске и Андске цивилизације. О овоме види шире: др Ивица Т. Радовић *Еколошко образовање и заштита животне средине*, V конгрес еколога Југославије - пленарни реферати, стр.: 82.-83; као и Сомервел Д. К.: *Истраживање историје - додаток*, унутар: Тојнби Арнолд: *Истраживање историје*, стр. 522. и 523.

³⁷ Нпр.: Индијске цивилизације на Цејлону, Сомервел, стр. 523.

мануфактура, нпр. у Кини и Индији, прим. В.Ј.), а да то не пружа допринос друштвима у целини,

4. овоме би и ми додали да исто у многоне важи и у актуелном времену; доказ: финансијска и привредна криза толико очигледна од 2008.г. на овамо, чињеница да јесте присутан технолошко индустријски напредак, али не и становништава унутар бројних па и појединих високо развијених друштава, чак на против, при чему и сада може да се уочи „одрживи“ развој једног броја класних друштава, уистину капитала, понајпре крупног, а да то у стварности не пружа допринос друштвима у целини !

Оно кључно на шта је својим делом Тојнби указао, мислећи на будућност, јесте страх да не поновимо стално присутну, веома честу, а исту грешку. Грешку друштвене организације и деловања у односу према природи, тако погубну за човека, на коју су још стоици указивали а он је тако маестрално доказао својим истраживањем историје. Хоћемо ли, одговарајући изазову задатка преживљавања (одрживог развоја), тиме извршити глобални притисак на природу?

Тојнбијевих размишљања о природи, а ми би то јасно назвали: „изазову и цивилизацијском одговору“, иако их зачудо и не парафразирају, већ саме себе цитирају, сетили су се понајвише политичари и правници, те их даље развијају већ близу четрдесет година, тежећи да их преточе у практички применљиво. Управо зарад адекватног очувања оних елемената без којих човек као мислеће - продукујуће биће, што значи ни његова заједница, и не може да опстане. Формиране су бројне уже усмерене идеје, принципи али и норме.

Морамо да нагласимо како су на самом старту, пре више деценија, стваране правне конструкције које сам у својим ранијим текстовима назвао „екологизираним нормама“, зато што су у основи решавале каква несеколошка, најчешће економска питања. Рецимо: односа привредника према шумама, рудном благу као економској вредности, енергетици сливова, питања поморског саобраћаја и друга. Радећи тај свој посао, ове су правне творевине почеле паралелно, корак

по корак, да долазе до чисто еколошких проблема, решавајући их све дубље и ефикасније, како на националном тако и међународном нивоу. Али не као свој примарни задатак, нити у потпуности³⁸. Управо из тог разлога недостатка предметно јасне еколошке усмерености, отуда и недовољности те неадекватности, долази до развоја свести да је потребно створити разноврсна: правна правила, институте и механизме, којима ће се третирали искључиво еколошка питања³⁹. Истовремено се увиђа да се исти проблеми исказују и на глобалном нивоу, те да нису решиви само од стране једнога, ма колико год било развијено друштво, а и нису решиви уколико не дође до сагласности воља два или више друштава⁴⁰. Из тог разлога приступа се, све чешће и продубљеније, третирању чисто еколошких питања кроз заједнички допринос суверених држава. Зачета је серија међународних уговора, од билатералних, преко трилатералних, до регионалних и оних глобалног карактера, којима се решавају каква искључиво еколошка питања. Овим се текстовима постепено формира и читав низ нових правних правила према којима се ваља да поступа наспрам елемената *ekos*-а. Другим речима, формирају се декларативне, али што је још важније, и легислативне еколошке конвенције. Са аспекта посленика на пољу заштите животне средине ово је без даљег веома позитиван, стално развијајући процес. Управо захваљујући њему можемо данас да говоримо о еколошком праву као развијеној, врло сложеној научној и практичкој дисциплини. Неопходној дисциплини која је, у основи усмерена на регулацију пожељног, пре свега одрживог, у човековом односу према ужој и широкој радној и животној средини, из ког разлога

³⁸ О овоме види шире: др Владан Јолцић: Еколошки криминалитет у праву и стварности - II измењено и допуњено издање, поглавље *Могућност развоја систематизоване еколошко-правне заштите*, стр. 112.-120., Београд, 1995. и др Владан Јолцић: *О праву животне средине и могућностима његовог развоја - I део*, стр. 9., *Ecologica*, Но 7, 3/1995.

³⁹ О овоме види шире у: Др Владан Јолцић: Еколошки криминалитет у праву и стварности - II измењено и допуњено издање, стр. 48., издавач: *Ecologica*, Београд, 1995.

⁴⁰ Исказане кроз међународне уговоре: билатералне, трилатералне и мултилатералне. О овоме види шире: Владан Јолцић Конвенције од значаја за заштиту животне средине и интереса републике србије, издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006.г, стр.: 30.- 32.

(неопходности) иста све више ступа у интеракцију са сазнањима бројних природних и хуманистичких наука.

1.1.2. Актуелни приступ питањима (објектима) од значаја за сагледавање социјалних димензија одрживог развоја

Размишљајући о социјалним аспектима одрживог развоја у времену што тече, приступу који јесте стартовао из раних филозофских уочавања и сагледавања проблема, потом добио прва своја објашења од стране пре свега историјске и социолошке науке (поглавито кроз радове Арнолда Тојнбија) морамо да укажемо како је задњих неколико деценија много за овај развој битних елемената заиста сложеног мозаика почело да добија квалитетна објашњења, али објашњења поглавито уско предметно оријентисана, многа од њих првенствено ослоњена на економију, мада не и само њу⁴¹.

⁴¹ Довољно је, за пример, да Вам наведемо тек неке од заиста бројних радова различитог порекла и категорија: Arrow, Kenneth et al. (1995), Economic Growth, Carrying Capacity, and the Environment, *Science*, No. 268; Bockermann, A., Meyer, B., Omann, I., Spangenberg, J.H. (2000), Modelling Sustainability with *PANTA RHEI*. Beiträge des Instituts für empirische Wirtschaftsforschung. Osnabrück. Ca: <http://seri.at/en/publications/2013/09/13/english-modelling-sustainability-with-panta-rhei-and-sue/#sthash.iteAAzIC.dpuf>; Ciriacy-Wantrup, S.V. (1952), Resource Conservation, Berkeley: University of California Press. Cleveland; Cutler J. and Matthias Ruth (1997), When, Where, and by How Much do Biophysical Limits Constrain the Economic Process? A Survey of Georgescu-Roegen's Contribution to Ecological Economics', *Ecological Economics*, No. 22, p. 203-223; Cline, William R (1992), The Economics of Global Warming, Washington DC: Institute for International Economics; Durning, Alan (1992), How Much is Enough? The Consumer Society and the Future of Earth. Worldwatch Environmental Alert Series, ed. Linda Starke, New York; Empacher, C., Wehling, P. (1999), Indikatoren sozialer Nachhaltigkeit, ISOE Diskussionspapiere 13; European Council (2001), *Presidency Conclusions*, Göteborg European Council; Hans-Boeckler-Foundation (Ed.) (2001), Pathways towards a sustainable future; Setzkasten, Düsseldorf. Jacobsen, H. K. (2000), Energy demand, structural change and trade: a decomposition analysis of the Danish manufacturing industry, *Economic Systems Research*, No. 11; Jörisen, J., Kopfmüller, J., Brandl, V., Paetau, M. (1999), *Ein Integratives Konzept nachhaltiger Entwicklung*, FZ Karlsruhe Research Reports, FZKA 6393, Karlsruhe; Metzner, A. (2000), *Caring Capacity and Carrying Capacity - A Social Science Perspective*, Paper presented at the INES 2000 Conference: Challenges for Science and Engineering in the 21st Century, Stockholm; Omann, I. (2000), *How can Multi-criteria Decision Analysis contribute to environmental policy making? A case*

При том сматрамо да је неопходно, ради целовитог сагледавања предмета о коме говоримо, ићи извесним редоследом, уз усмеравање наше пажње на пакете његових међусобно допуњујућих елемената, елемената сасвим сигурно и у повратној спрези⁴², а испољених:

- на нивоу међународне заједнице, као и
- унутар самих држава, отуда
- и изучаваних у оквирима бројних научних дисциплина и струка, те мање или више регулисаних од стране законодавстава суверених држава, из потребе да се на исте адекватно реагује.

Како одрживи развој има разлоге својег формирања и развоја, основу исказивања и напредовања, логику и методе формирања и делања свога бића, као и циљеве којима тежи, то је јасно да их морамо да уочимо и макар рудиментарно објаснимо. Наглашавамо, као и у оквиру самог Увода ове студије, да је, обзиром на сложеност предмета изучавања, материји неопходно да се приђе холистички.

Како наше одређење предмета стартује већ и самим насловом истраживања као *социјални услови одрживог развоја* то је јасно да су његови елементи:

study on macro-sustainability in Germany, 3rd Biannual Conference of the European Society for Ecological Economics, Transitions Towards a Sustainable Europe. Ecology-Economy-Policy; Pearce, D. W., Atkinson, G. (1993), Capital Theory and the Measurement of Sustainable Development: An Indicator of Weak Sustainability, *Ecological Economics*, No 8 (1), pp 103-108; Serageldin, I. (Ed.) (1997), Expanding the Measure of Wealth, Indicators of Environmentally Sustainable Development, The World Bank, Washington, D.C; Smith, R., C. Simard and A. Sharpe (2001), A proposed framework for the development of environment and sustainable development indicators based on capital, Paper prepared for The National Round Table on the Environment and the Economy's Environment and Sustainable Development Indicators Initiative; United Nations (1996), Indicators of sustainable development, framework and methodologies, United Nations Commission on Sustainable Development, New York; Spangenberg, J. H. (2001), *Investing in Sustainable Development*, *Int. J. Sustainable Development*, No. 4 (2), 184-201; Valentin, A., Spangenberg, J. H. (2000), A guide to community sustainability indicators, *Environmental Impact Assessment Review*, No. 20, pp 381-392; Vincke, P. (1992), *Multicriteria Decision-Aid*, John Wiley & Sons, Chichester.

⁴² О чему ће даље у тексту бити више речи.

- социјални услови овог развоја, те
- сам одрживи развој, а самим тим и
- елементи и услови одрживог развоја, предуслов формирања и опстанка прва два наведена елемента.

Јасно, и сваки од ових елемената је сложеног логичког бића.

Имајући у виду логику напред исказаног јасно је како на самом старту, да би уопште говорили о одрживом развоју, морамо поћи од претходног сагледавања чињенице које су то основне вредности што чине *ekos* и омогућавају постојање еколошких процеса као трајног и обновљивог следа догађаја, те тиме формирају живот какав познајемо и желимо, карактерисан управо одрживим развојем. И то је екологија убрзо по свом настанку учинила. У овоме процесу ослањала се и ослања на знања бројних научних дисциплина, које, у повратној спреси са екологијом, и саме ступају у процес екологазације својих знања⁴³.

Служећи се анализом, као методом науке уопште, сама екологија је као основне вредности, **групне објекте** који се испољавају као елементи укупног предмета њеног проучавања, навела: воде и водотокове, земљиште, ваздух и живи свет. Такође и енергију, обзиром на значај свих облика њеног испољавања за процесе у живој и неживој природи. Учинивши то отворила је себи врата за ужа а продубљена истраживања. Унутар сваког од њих настоји да утврди односе који постоје у конкретно одређеном предмету, и тежи да сагледа правилност ових односа што се јављају унутар уже одређених предмета проучавања, као и границе дејстава која неће изазивати штетне последице на посматрани део *ekos*-а, тиме ни на његову целину. Управо тиме дала је задатак, али и пружила основу хуманистичким наукама, међу којима посебно економији и праву у оним њиховим сегментима од значаја за човека и његову животну средину, тачније: њиховом развоју и дејству. Учинила је то обзиром на стално растући утицај човека на свеукупну неживу и живу природу. Утицај који се често исказује као погубан, самим тим што за многе његове аспекте природа

⁴³ О овоме види шире: Татевосов Р.С.: Рациональное природословение и народонаселение, *Народонаселение*, стр.: 37.-38., Москва, 1984.г.

не поседује могућност безболне компензације. Отуда сада човек као свесно друштвено биће, управо својом друштвеном организацијом, мора ове утицаје да контролише, боље речено: Спроводи их, коригује или спречава. Основно средство за то јесте организовање хуманих заједница, чему доприносе: формирање и пласман знања, пре свега наука, али такође и политика, те право. Право управо створено зарад свеукупне а свесне друштвене организованости. И то право као сретство уређења овога понашања, али и спречавања нежељеног у њему⁴⁴. Но, да би дишли до ове фазе, тачније реакције права исказане кроз:

- регулацију еколошки пожељних, али и
- регулацију еколошки неопходних односа,
- претходно је потребно да сагледамо низ других а претходећих елемената.

Говорећи о социјалним елементима одрживог развоја јасно је да се они морају локацијски да испоље, на просторима:

- урбаног,
- руралног, те
- индустријског присуства и деловања човека,

који се сасвим сигурно у много много чему разликују, али су, такође, и под утицајима не само истих већ и различитих фактора. Ове чињенице нас у истраживању оријентишу, пре свега, на просторе држава. При том морамо да будемо свесни како су социјални услови одрживог развоја такође под различитим утицајима и елемената, те појава, што су лоцирани или се исказују и ван граница држава, примера ради кроз:

- климу и
- квалитет ваздуха,

⁴⁴ Како смо то на смом почетку рада истакли, правним елементима истраживања посвећујемо посебан – III. део овог рада.

а сасвим сигурно утичу на квалитет живота, не и на једнак начин и у истој мери на различитим деловима Планете, те унутар друштава различитог степена развијености.

Али који су то социјални услови што иначе утичу на живот човека? На ово је социологија, у сарадњи са другим хуманистичким наукама, оријентишући се еколошки, одавно пружила одговоре. Уколико посматрамо живот човека од самог старта пре свега су, мада не и једино, од значаја:

- време и услови адекватног развоја човека предшколског узраста, у многоме зависно од социјалне културе и економије посматране средине⁴⁵,
- доступност, услови, нивои и квалитети пруженог образовања⁴⁶,
- могућности привредног развоја⁴⁷, ангажмана и „достојне“ зараде⁴⁸, која омогућава стабилан лични и породични живот,
- услови одржавања:
 - квалитетног здравља⁴⁹ и

⁴⁵ Nancy Duxbury and M. Sharon Jeannotte (2010): *Culture, Sustainability, and Communities: Exploring the Myths*. Publisher: Centro de Estudos Sociais, Universidade de Coimbra, Lisbon.

⁴⁶ Види, примера ради: Ingrid Pramling Samuelsson and Yoshie Kaga (2008) (Ed): *The contribution of early childhood education to a sustainable society*, UNESCO, Paris; Goolam Mohamedbhai (09 January 2015), *What role for higher education in sustainable development?*. Issue No:349, *University World News*, Issue No:349, Higher Education Web Publishing Ltd, Southwell Tyrrell & Co, 9 Newbury Street, London EC1A 7HU. Доступан са:

<http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20150108194231213>; Kevin J. Krizek at all (2012.): *Higher education's sustainability imperative: how to practically respond?* *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 13 No. 1, 2012, pp. 19-33, publisher: Emerald Group Publishing Limited, Bingley, West Yorkshire, England. Доступно са: www.emeraldinsight.com/1467-6370.htm.

⁴⁷ William E. Rees (2001.): *Economics and Sustainability: Conflict or Convergence? (An Ecological Economics Perspective)*. Originally prepared for the Stats Can Economic Conference, Ottawa, Ontario, 5 June 2001.

⁴⁸ Jose M. Salazar-Xirinachs (Executive Director, Employment Sector, ILO): *Decent Work for Sustainable Development in the Era of Globalisation*, Statement to UNCTAD XII, Accra, April 21-25 2008.

- имовине становништа⁵⁰,
- начини и квалитети обликовања (укључивши архитектонско-просторно) и организовања социјалних средина:
 - од сеоске до градске⁵¹, али и
 - друштва-државе у целини⁵²,
 - укључивши могућности социјалне кохезије⁵³, што значи и укључености чланова заједнице⁵⁴, те
- такво организовање држава као хуманих заједница које омогућава њихову међусобну сарадњу, што се на нарастајућем пољу еколошких проблема појављује као незаобилазни услов адекватног, што значи ефикасног реаговања на исте⁵⁵,

⁴⁹ Види, примера ради: Suzanne Vallance, Harvey C. Perkins and Jennifer E. Dixon (2011): What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, No. pp. 342–348. Publisher: Pergamon Press, Oxford, UK и Petts, J. (2005): Health, responsibility and choice: contrasting negotiations of air pollution and immunisation information. *Environment and Planning*, Vol. A 37, pp. 791–804. Pion publication, Great Britain.

⁵⁰ Veronica Dujon, Jesse Dillard, and Eileen M. Brennan (Editors)(2013), Social Sustainability. A Multilevel Approach to Social Inclusion. Series: Routledge Advances in Sociology. Publisher: Taylor & Francis Group 2&4 Park Square, Milton Park, Abingdon, England.

⁵¹ Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, No. 19, 289–300. doi:10.1002/sd.417.

⁵² Примера ради, види шире: Torjman, Sherri (1997), Civil society: reclaiming our humanity, Caledon Institute of Social Policy, Ottawa, Canada; Suzanne Vallance et al (2011), What is social sustainability? A clarification of concepts, *Geoforum*, No 42, pp. 342–348.

⁵³ Kevin Murphy (2012) The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis, Sustainability, *Science, Practice, & Policy*, Volume 8, Issue 1, pp. 15-29.

⁵⁴ Arshed H. Bhatti (2005): Social Inclusion and Sustainable Human Development Connective Action, A study by Sight Savers International, Country Office, Islamabad, Pakistan.

⁵⁵ James Busumtwi-Sam: International Cooperation in Sustainable Development, *Regional Sustainable Development Review: Canada and Usa*, Vol. I, ca: <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/science-technology/prospective-studies/science-policy-in-encyclopedia-for-life-support-systems/eolss-publications>.

- уз константно поштовање основних права човека⁵⁶.

Јасно, сваки од ових, уистину рудиментарно наведених елемената истраживач дубље упознаје тек током самог истраживања, отуда и читаоци током излагања. Тако ћемо и ми да поступамо. Али да би приступили истраживању неопходно је да извршимо макар почетно дефинисање самих његових циљева.

⁵⁶ Види ближе: Bullard, R. D., Johnson, G. S., & Torres, A. O. (2005). *Addressing global poverty, pollution, and human rights*. In R. Bullard (Ed.), *The quest for environmental justice: Human rights and the politics of pollution* (pp. 279–305). San Francisco: Sierra Club Books, и Владан Јолџић (2011.): Еколошко-правна заштита као развојно променљива - Теоријско-практички приступ. Одељак I - Право човека на здраву животну и радну средину. Едиција: Еколошко право и законодавство. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 103. – 139.

2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Говорећи, на самом почетку рада, о потреби упознавања социјалних (друштвених) елемената одрживог развоја уистину смо одредили не један већ батерију циљева истраживања. При томе смо нужно, самим предметом, антропоцентрично оријентисани. Отуда у холистичком приступу предмету, свеукупни циљ нам је сагледавање могућности социјално прихватљивог одрживог развоја људских друштава, што значи упознавања са:

- друштвеним, а пре свега политичко социјалним условима одрживог развоја,
- неопходним правним елементима његовог остваривања, почев од локалних нивоа до глобалног.

Када кажемо политичко социјални услови одрживог развоја морамо да подсетимо да су економски чиниоци њихов незаобилазан, у многим ситуацијама кључни део.

Све нас ово води ка сагледавању глобално, регионално и локално исказаним условима и проблемима одржања, а посебно одрживог развоја, што значи како саме средине бивствовања и рада до оне шире посматране, а пре свега њеног кључног елемента: природе. То јест њених битних елемената. Вођени оваквим приступом поставили смо себи циљ јесте да на основу сагледавања стварног стања саме животне средине и кретања (развоја) исте, сагледамо и са њом јасно повезане политичке и правне елементе права у процесу оваплоћења, те на бази истог овог процеса изградимо потребан паралелан а адекватан правно-

политички поглед од значаја за адекватан развој социјалних аспеката одрживог развоја. Сматрамо да је то нужност, те да су за то сазрели сви услови.

Када говоримо о социјалним аспектима живљења и рада, а посебно одрживог развоја, морамо имати у виду да се, холистички посматрано, истовремено ради о:

- социјалном, у многоструком социолошком сагледавању,
- формирању одговарајуће политике, али и
- изградњи свему овоме неопходних правних елемената.

Дакле, формирању и реализовању научне, али специфичне (мултидисциплинарне), области, кроз упознавање истовремено рационалног скупа схватања али и смера и програма активности на њима изграђеним, а који се тиче друштва као целине, те његовог одрживог развоја. Њен циљ, управо: Разлог постојања, јесте, како то лепо каже Lopez Rey: „Реакција против негирања социјалних вредности⁵⁷“. У оквиру исте формира се и посебан, овоме предмету и опште одређеном циљу уподобљен циљ правне политике: Ефикасно правно организовање хумане заједнице зарад одрживог развоја. Организовање почев од локалног нивоа унутар држава, држава као целина, али и држава међусобно, а да би се основни циљ: одржање, постигао и непрекидно остваривао. Да би тако циљно усмерена правна политика била уистину ефикасна, мора располагати извесним фондом знања о елементима што чине свеукупност постојећих правних односа. Када је о дотичним еколошко-правним односима реч, тада ово знање мора бити квалитетно употпуњено сликом: идеја, принципа и регула од значаја за њихово формирање и остваривање. Да би такав, циљно јасно дефинисан а комплексан, задатак могао да буде остварен, пре свега је потребно формирање њему уподобљеног методолошког апарата. Отуда је следећа фаза наших размишљања управо посвећена методолошкој проблематици.

⁵⁷ Парафразирано према: M. Lopez-Rey Consideration critique sur la criminologie contemporaine, *Anales de la Fakulte de droit de Liege*, 1966.

3. МЕТОДИ ПОТРЕБНИ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И УСЛОВА ЊИХОВОГ ОСТВАРИВАЊА

3.1. Усвојени принципи методолошког приступа

Улазећи у процес формирања предмета **социјални аспекти одрживог развоја** морамо бити свесни чињенице да остваривање овога циља захтева изградњу методолошког апарата примереног предмету изучавања. При том, шта ће се открити у конкретном научноистраживачком напору, какав ће резултат бити постигнут, пре свега зависи од избора адекватних метода изучавања. Методи, почев од оних за прикупљање чињеница па до метода стварања закључака, морају бити оптимално прилагођени предмету научног напора и циљу који му је постављен.

Посматрајући појединачно факторе од значаја за одрживи развој као и социјално прихватљиве аспекте овог истовремено сложеног процеса и односа, полазећи од етички а идући ка правним нормама уперене ка регулацији ових односа, за сваки од њих запазићемо обележија која их разликују од других таквих елемената стварности. Ипак, проучавајући већи њихов број, можемо приметити извесне моменте који су заједнички већини, или чак и свима, па и ако их посматрамо на различитим нивоима хумане заједнице. Исто тако наш видик се мења и ако сужавамо или ширимо време или простор посматрања. Поједине карактеристике виђене у првом налету чине се

значајним, а када се промене поступци изучавања тада се истичу неке друге. Сви ти моменти не могу да се примете код посматрања и изучавања посматраних елемената појединачно, а неки чак и када је ових огроман број, те се, из тог разлога, морају да изучавају као збир. Наравно, не ради се више о простом збиру, већ о новој појави вишег реда. Она има своје посебне карактеристике и законитости понашања. А основни циљ нашег предмета управо јесте да, изучавајући их као одређену целину, али, то значи: И поједине макро елементе њене структуре, открива логику њиховог структурирања и развоја, да би иста пружила ефикасније резултате како у заштити елемената, тако и целине хумане заједнице. И то да изучавање непрекидно врши, имајући у виду како друштвено-економске, политичке, технолошке, тако и друге промене које доноси време, захтевајући стално преиспитивање формираног научног знања, почев од оног природних, преко хуманистичких, до у истом циљу развијаних правних наука и њених практички исказаних резултата.

Тема нашег размишљања јесте сагледавање свеукупног односа према *ekos*-у, са једне стране, те могућности одрживог развоја, а са друге, управо под утицајем ових фактора, могућности и путеви социјално прихватљивог организовања одрживог развоја. Ради се о предмету једновременно идеалне и материјалне природе, који има свој временски ток. То опет значи да се он може и мора да изучава и реформише у оквиру дијалектичког а такође и историјско-материјалистичког метода као основног теоријско-методолошког концепта, у чијем оквиру своје посебно место заузимају и методи правних наука. Ово зато што треба дати одговоре на бројна питања проистекла из самога предмета, а која су првенствено правне природе.

Нужност да се током истраживачког процеса користе посебни методи, као на пример: формално-логички и догматички „ни мало не онемогућују дијалектичко схватање права ни употребу дијалектичког метода. На против, дијалектика захтева да се такви (посебни - прим. В.Ј.) методи примене да би се сазнала⁵⁸“ посматрана појава. Када је о

⁵⁸ Радомир Лукић: Методологија права, стр. 19., изд. САНУ, Београд, 1977.г.

предмету нашег размишљања реч, он се управо овим методима мора посматрати у конкретном простору-времену, да би се утврдило какав јесте у дотичном тренутку, односно, сваком од њих, јер се тек на основу овога може сагледати као развојна а тиме и дијалектичка појава. Отуда је логично прво ући у разматрање метода друштвених наука, као општијих, а тек потом правних, којима се методски приступ у изучавању предмета (социолошких аспеката одрживог развоја) финализује.

При том, пружајући првенство методима друштвених наука, морамо имати у виду да се у свом приступу проблематици (социолошким аспектима одрживог развоја), у суштини, скупу односа и последица базираним на и произашлих из процеса заснованих на друштвеним и природним законитостима, морамо увек да ослањамо и на сазнања што нам пласирају бројне науке, попут: екологије, метеорологије, хидрологије, агрономије, биохемије, медицине, геологије, генетике... Тек усвајајући њихове резултате можемо да приђемо мериторном изучавању свог предмета, као и адекватном закључивању.

3.2. Методи друштвених наука

Прихвативши операциону дефиницију предмета (социолошких аспеката одрживог развоја), јасно је да их морамо посматрати појединачно, али и као скуп. То нас опет води коришћењу логички формираних метода, опште коришћених у склопу друштвених наука.

Како доступна материја може да омогући доста широк увид у сам предмет, његове саставне елементе и целину, разумљиво је да је погодна за аналитичку обраду. При том ваља ићи ка посматрању већих делова појаве правних односа насталих и у развоју из разлога заштите елемената *ekos*-а, као и њиховом сагледавању у целини. Овакав методолошки приступ значи неизбежно коришћење *индуктивног метода*.

За нас је *индуктивни метод* од великог значаја. „Сазнајна улога... није само дескриптивна него је и експликативна⁵⁹“. *Дескрипција*, нарочито квантитативни опис, не може се оштро и строго одвојити од *експликације*, то јест објашњења суштине онога што чини социјалне аспекте одрживог развоја.

Са друге стране могуће је посматрати развој социјалних аспеката одрживог развоја и доводити их у везу са појединим елементима њихове структуре, али и другим чињеницама. То подразумева *дедуктивни* пут изучавања и доношења закључака. И, мада су ово основни методи друштвених наука подобни предмету и циљу рада, нису и не могу бити једини.

Из разлога ваљаног сазнања предмета – **социјалних аспеката одрживог развоја**, потребно је ући и у сагледавање мањег броја примера⁶⁰ њиховог практичког исказивања. „Ова метода је *аналитичка* и *индуктивна*, јер полази од конкретних случајева. Само изравно познавање процеса допушта да се о њему говори⁶¹“.

Тек овакав методолошки приступ у изучавању предмета какав је наш, може дати научно валидне резултате. У свом раду ова правила ми очигледно усвајамо, обзиром да смо се упустили у анализу низа фактора које можемо да посматрамо као факторе од значаја за формирање социјално прихватљивог одрживог развоја, развоја у повратној спрези са животном средином, али управо из тог разлога и низом елемената права како држава тако и међународне заједнице намењених заштити *ekos*-а. Да би смо то учинили на заиста квалитетан начин, морамо да учинимо још један корак, изаберемо предмету и циљу истраживања и одговарајуће елементе правних наука.

⁵⁹ Др Богдан Шешић (1974.): Основи методологије друштвених наука, стр. 109., Научна књига, Београд.

⁶⁰ Тзв: Case Study.

⁶¹ Gian Antonio Gilli (1974.): Како се истражује, стр. 103., изд. Школска књига, Загреб.

3.3. Методи правних наука

Одрживи развој може бити посматран као у многоне стално развијајући привредни процес, највећим делом заснован на економији и технологији, али истовремено и као правно-еколошки однос који је у својој укупности одређен правом као догматском творевини. Но то ни у ком случају не значи да право, а посебно еколошко право, мада, по дефиницији, регулатор и заштитник постојећег, а не развојног, не подлеже дијалектичкој логици. На против! Саобразно појави и развоју појединих проблема који су исказивали и еколошку, или примарно еколошку природу друштва су реаговала како на унутарњем тако, из исказаних потреба, и нивоу међународне заједнице. Самим тим Овине се уистину исказала и развојна природа права. И то како нормативно-развојна, тако и нормативно-практичка - на пољу примене важећих норми усмерених на заштиту еколошких односа, процеса и вредности. Ово нас оријентише ка разматрању врста нормативног метода:

- нормативно-правном,
- логичко-нормативном,
- формално-нормативном, и
- материјално-нормативном.

Сваки од ових метода, управо због своје специфичности, примерен је посматраном сегменту свеукупног предмета студије: Потреби и могућностима изучавања и развоја целовите правне заштите еколошких вредности и односа од значаја за остваривање социјално пожељних аспеката одрживог развоја.

Ослањајући се на *нормативно-правни метод*, ми то чинимо полазећи од свести о томе да правно сагледавање еколошког односа, како на унутарње правном тако и на међународно правном подручију, нити је структурно целовито, нити јасно дефинисане хијерахије норми. Отуда се нормативно-правни метод показује као нужан, управо да би смо у овом мноштву норми, које тангирају

материју еколошког односа, сагледали њихову формалну страну, дакле: Њихову правну снагу и међусобни хијерархијски однос. Без њега би то било немогуће, а тиме ни постављени циљеви истраживања не би били оствариви.

Логичко-нормативни метод се састоји у примењивању одговарајућих логичких закона на правне норме као појединачне логичке творевине, али и на право као систем, при чему се утврђује његова логичка природа и смисаона веза између постојећих делова, њихово јединство, потпуност и кохерентност. Како еколошки однос тангира вредности и са њима повезане односе што су материја унутар више државно-правних система као и њихових конститутивних целина, а може да угрожава или повређује вредности које ови структурни елементи свеукупног права изучавају и третирају као свој предмет, већ њиховом летимичном анализом, јасно је да данас у праву не постоји изграђен целовит и систематизован поглед на ова правна добра и њихов јуристички третман. Управо је то разлог коришћења логичко-нормативног метода. Без њега не би било могуће сагледати свеукупни еколошко-правни однос као друштвену, па тиме ни међународну, позитивно-правно дефинисану појаву.

Формално-нормативни метод потребан нам је ради утврђивања правне снаге аката којима се стварају норме што уређују елементе еколошког односа. Боље речено, јесу ли то:

1. међународни, или
2. оригинални текстови позитивног законодавства држава, те, у овом другом случају, ради ли се о:
 - законским, или
 - подзаконским текстовима.

А када је о сложеној држави реч, на ком су нивоу донети:

1. конститутивних чланица посматране државе, или
2. самом централном нивоу конкретно посматране сложене државе, те

3. каква је снага самих тих норми?
4. Такође и каква је њихова међусобна хијерархија, како на сваком од ових нивоа, тако и уопште?

Добивши одговор на ова питања стичемо основицу за примену материјално-нормативног метода.

Основни задатак *материјално-нормативног метода* јесте сређивање правних норми обзиром на њихову садржину. Другим речима, стварање правног система. „Наиме, овим се... све норме које регулишу исту врсту правних односа, систематски скупљају у једну скупину, па се од ове скупине, по одређеном реду, који зависи од садржине, сређују у једну целину⁶²“. Ова нам омогућује прегледност норми и утврђивање њихових међусобних веза. Значи: „Лакшу и ефикаснију примену“. А то је више него ли пожељно. На жалост, када је о нашем предмету реч, и као објекту уредбених⁶³, а зато и казнено-правних норми⁶⁴, он није до данас третиран иоле целовитим скупом норми. Шта више, прописи који о њему говоре разбацани су у мору закона и подзаконских правних аката донетих на свим нивоима држава. А задатак је „правне науке да... многобројне и у многоме противречне прописе среди, да начини од њих једну логичку... непротивречну целину, систем⁶⁵“ који ће заживети у пуној мери. Основни корак у том правцу управо јесте стварање слике реално постојећег у праву. А ово је од кључног значаја за изучавање материје коју Вам пласирамо унутар 3. дела ове студије.

⁶² Радомир Лукић: Методологија права, стр.141.

⁶³ Користећи за потребе рада на еколошком праву израз: уредбених желимо да њиме обухватимо само оне норме које дефинишу права и дужности и уређују стања и односе који су од значаја за субјекте права, иако строго формално посматрано све норме, укључујући нпр. и казнене, јесу уредбене.

⁶⁴ Јер, како то каже Биндинг, да би смо нешто инкриминисали и санкционисали, потребан је правни разлог за то: постојање правне вредности и позитивно правна регулација односа ка њој. Исти став заступају и R. Vouin и J. Le' aute. У вези реченог види ближе: Droit penal et criminologie, Paris, 1956.

⁶⁵ Лукић, поменуто дело, стр.141.

Блок 2.
ПУТЕВИ РАЗМИШЉАЊА
О СОЦИЈАЛНИМ ДИМЕНЗИЈАМА
ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА:
ОД ИДЕЈЕ, ПРЕКО ИДЕАЛА
ДО ПРИНЦИПА И НОРМИ НЕОПХОДНИХ
ЗА УЛАЗ У МАТЕРИЈУ

1. ФИЛОЗОФСКО ПРАВНИ ПРЕДУСЛОВИ САГЛЕДАВАЊА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

1.1. Логика и путеви приступа задатку

Да би приступили сагледавању *социјалних димензија* одрживог развоја претходно је логички неопходно да сагледамо и макар у најкраћим цртама објаснимо шта то јесте сам *одрживи развој*, предуслов размишљањима и о његовим социјално исказаним димензијама⁶⁶. Разуме се, уколико желимо њихово квалитетно разјашњавање, у потпуности поштујући претходно објашњене методолошке захтеве и принципе, у приступу посматраним појавама неопходно је да се послужимо и хронологијом. При том, поштујући хронологију, претходно потребно да укратко укажемо и на срж те логичке међувезе:

1. идеја,
2. принципа, и
3. норми уопште,

по основу којих је зачета и сама идеја одрживог развоја. Разлог зашто ово чинимо је више него очигледан, истовремено слојевит:

⁶⁶ Да не заборавимо, морамо да разликујемо: 1. социјалне димензије од 2. социјалних услова одрживог развоја. Мада се неки од њихових елемената понављају, сасвим сигурно, мозаици ових „димензија“ и „услова“ нису исти!

1. Актуелном студијом уистину улазимо у чак и на ширим просторима слабо истражено подручје, при чему је до сада на домаћим практично недодирнуто.
2. Читаоца не би смела да заведе обимност неких од радова наука и струка на чије ће цитирање да наиђе током читања овог рада. Разлог је једноставан, њихова специјалистички, најчешће чак и субспецијалистички, исказана уска предметна усмереност.
3. А предмет на који ми обраћамо пажњу је сложеног бића, коме напред поменути радови омогућавају тек формирање и упознавање појединих елемената мозаика његовог сложеног логичког бића.
4. Све ово захтева бројна предзнања и то не само из једне или пар научних грана већ великог броја њих (од филозофије, преко логике, до биологије, хидрологије, климатологије, економије, социологије, права...), знања која су објашњена бројним логички повезаним научним делима и уџбеницима, књигама које су читаоцима доступне најчешће током међусобно различитих студија, какве често ни најбоље образовани посленици наука нису прошли.
5. Управо зато, обзиром на сложеност предмета изучавања, који захтева бројне делове поменутих предзнања, аутор овог рада сматра да их треба пласирати макар у најкраћим цртама, пре него ли уђемо у даља изучавања и излагања од значаја за предмет и циљеве студије, те питања са њима логички повезаним.
6. Сам развојни пут од идеја, преко принципа до норми усмерених на одрживи развој, а од значаја за социјалне аспекте одрживог развоја, у многоструко зависи и у великој је мери усмерен управо од ових разнородних, нетом поменутих предзнања.

Имјући све речено у виду постаје јасно зашто смо се определили да, макар у најкраћим цртама, пласирамо поменута а тако потребна

предзнања, истовремено упућујући читаоце на радове путем којих те елементе мозаика може детаљније и дубље да упозна.

1.2. Логичке везе између идеја, идеала, принципа и норми

О логичким међувезама идеја, идеала, принципа и норми расправљали су још старогрчки филозови, но можда је најсажетије а и за тему наше студије битно објашњење дао Шопенхауер у својој књизи **Свет као воља и идеја**⁶⁷, параграфу 3⁶⁸., када каже да ваља разликовати идеје перцепције (стварности) од апстрактних идеја, које уистину ваља посматрати као концепте повезане са нечим на шта усмеравамо пажњу и изучавамо. Указује нам да све у простору и времену може бити посматрано и перципирано на два начина, директно али и апстрактно, уз пуно поштовање *приципа довољног разлога* на бази кога човек усмерава свест у сагледавању искустава, при том полазећи од *узрока* и *мотива*, отуда и закона за закључивање. Према Шопенхауеру *идеја* се појављује у специјалним формама, полазећи од *интуиције* као посебне а стартујуће врсте идеја усмерених на закључивање о реално или апстрактно посматраном.

Када овај логички пут искористимо у посматрању друштвених појава и кретања јасно је да и тада можемо да сагледамо развојни пут од идеја, идеала, преко принципа до норми. Па и када своју пажњу усмеримо на такозвани *одрживи развој* као *посебан предмет изучавања*, истовремено и постављени *друштвени циљ* (Шопенхауеров *довољни разлог*), услов постојања заједнице која пружа најбоље могуће и одрживо својим члановима⁶⁹.

⁶⁷ Arthur Schopenhauer (1818): Die Welt als Wille und Vorstellung, Dresden.

⁶⁸ Arthur Schopenhauer: The World As Will And Idea, Издавач: The Project Gutenberg EBook, December 27, 2011 [Ebook 38427], <http://www.gutenberg.org/license>.

⁶⁹ Види шире: Goldsmith E et al (1972): A Blueprint for Survival, *The Ecologist*, Vol. 2, No, 1, pp. 1-22, према репринту: Nelissen N, Van der Straaten J. and Klinkers L. (Eds) (1997): Classics in Environmental Studies, издавача: International books, Utrecht, Холандија, на стр. 199 - 210.

Одрживи развој је истовремено *идеална творевина*, ка чијем се остварењу тежи, тиме истовремено и *циљ*, који се не поставља само актуелној већ и долазећим генерацијама. Јасно, у његово остварењу, протоком времена, сусрећемо се са разноврсним изазовима али и њиховим различитим димензијама. Управо зато одрживи развој може да се посматра и као *идеал*. Мада никада у потпуности као идеја и идеална творевина (замисао) не може да се достигне, ако ништа друго због сталне појаве нових изазова (проблема) које ваља решавати, заслужује непрекидни ангажман. Једино на тај начин је могућ опстанак, али, јасно, и напредак (развој).

Да би одрживи развој заживео, што значи прерастао из истовремено *идеје* (идеалне творевине) и *идеала* у реално остваривање истог као циља, морају:

- на првом месту да се формирају *инструменти*, што значи *правила*: економије, права, и других социјалних (друштвених), односно хуманистичких наука, као и струка, другим речима *норме*, које их регулишу, и,
- на другом месту, то јест „у другој фази“, да се иста примењују, али и
- да се истовремено обезбеде *гаранти* њиховог поштовања и доследне примене, дакле:
 - за то потребни апарати, али, чак и
 - неопходни казнено правни елементи, као посебна, финална врста гараната.

Без свега реченог овај идеал нема шансе да заживи. Јасно, ово није довољно да се учини само у оквиру и од стране држава појединачно, већ је неопходно да буде ваљано урађено и на вишем нивоу, што значи и шире⁷⁰.

⁷⁰ О чему ће касније у тексту књиге бити више речи. Показаћемо Вам како за ово често нису довољни билатерални и трилатерални уговори између држава, већ и њихово регионално, континентално па чак и глобално договарање и адекватно ангажовање.

Да би смо остваривали постављене циљеве, па тако и одрживог развоја, морамо имати за то јасно формиране и применљиве *принципе*. Но, *шта су то уопште принципи*? Најкраће речено *принципи* могу да се посматрају као веза између:

- идеја и дужности,
- морала и тежњи,
- морала и дужности, те
- вредности и правила⁷¹.

Сами по себи принципи не обавезују попут норми. Али успостављају правила, повезују моралне мете (дужности) и правна правила која их конкретизују, пре свега утичући на њихово формирање. У суштини принципи су сагледиви у прецизно и циљно формираним групама правила, а посебно закона, али и међународних легислативних текстова⁷², попут конвенција. Они назначавају на шта се колекције правних правила односе, чему теже. Отуда су први корак у претварању *идеје* и *идеала* у нешто конкретно.

Ако за пример посматрамо одрживи развој као поље нашег интересовања јасно је да принципи могу да допринесу при формирању правних правила која се тичу активности (делања) од директног али и индиректног утицаја на исти. Делања која могу да пруже позитиван допринос, али и она која могу да повреду право човека на здраву околину, односно и свекупну животну средину, што значи и било који од њених елемената.

Принципи имају вишеструку улогу, па тако:

⁷¹ Види шире: John MacCormick (1974): Law as an Institutional Fact, *Law Quarterly Review*, Vol. 90, p. 127., Published by: Sweet & Maxwell - the Legal Division of Thomson Reuters (Professional), Friars House, 160 Blackfriars Road, Southwark, London, UK.

⁷² Легислативних, што значи формираних попут закона а са истом функцијом обавезивања на тачно одређена чињења или нечињења, текстова које државе ратификатори и формално проглашавају деловима својих важећих законодавстава.

1. могу да послуже при формирању нових правних текстова обавезујућих улога (међународних као и државних – нпр. закона),
2. је сагледавање и поштовање принципа неопходно и када желимо да формирамо ваљана објашњења нејасног, нпр. обавезујућа објашњења формирана на нивоу скупштина или уставних, као и, у бројним државама, врховних судова,
3. врше улогу основних регулатора најширег значења када као субјекти права нечем приступамо, те је неопходно и да се исто регулише, али у оквиру већ постојећих законских регула, примера ради:
 - на подзаконском нивоу, каквим новим а у будуће обавезујућим подзаконским актом (категорија: правилника, стандарда и тако даље), те
 - уговором.

Јасно је да тада морамо да поштујемо не само основне правне принципе већ и новоформиране еколошко правне принципе⁷³.

Но, вратимо се на нетом постављено питање: *Шта је то, логички посматрано, принцип?* Сазнању које смо већ формирали неопходне допуне на најбољи начин нам је пружио Британски аутор Дворкин, кроз два своја рада пласирана пре више од 40 година⁷⁴. Дворкин јасно каже да принцип успоставља разлог који усмерава у конкретном правцу, али не захтева конкретну одлуку⁷⁵ већ само указује на пожељну путању (усмерење). Отуда се принцип може да посматра као логичка творевина, део „морала дужности“, иако је он и много више, истовремено и ближе „моралу тежњи“ како га назива,

⁷³ О њима види: Јолцић Владан (2007): Еколошко право државе у транзицији – пример Србије, издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 84. - 85.

⁷⁴ Види шире: Ronald M. Dworkin: Model of Rules. *The University of Chicago Law Review*, Vol.: 35: 14, Year 1967 -1968; и Ronald M. Dworkin (1977): Model of Rules, in: *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, USA.

⁷⁵ Ronald M. Dworkin: Model of Rules. *The University of Chicago Law Review*, Vol.: 35: 14, Year 1967-1968, *The University of Chicago Law Review*, стр. 26.

него што су то конкретне норме, а ми би рекли и заживљавању „морала права и обавеза“.

У суштини, Дворкин је формирао логичку разлику између принципа и правних правила. Пре свега правила су применљива на индивидулане случајеве док принципи пружају генерално усмерење ка одлуци. При том, како и сам каже, ова разлика није оштро постављена. И принципи и правила у својим формулацијама и значењима се крећу од у пуној мери апстрактних до конкретнијих, при чему принципи могу да временом прерасту и у конкретизована правила, али је основна разлика у чињеници вишег моралног карактера принципа и њиховој улози споне идеала и правних правила!

Полазећи од теоријског рада Дворкина, изучавајући стварност, бројни аутори формирају детаљнија разликовања низа *функција принципа*. Па тако Холандски правник Вершурен⁷⁶ истиче, између осталог, да принципи:

- ојачавају правну снагу правила базних закона (закона попут устава или аналогних њиховим конструкцијама и улогама), често ови законски текстови садрже процедуралне одредбе, попут закона намењених заштити животне средине,
- повећавају ниво правне сигурности, уколико се јасно поштују при формирању разноврсних одлука, како администрације тако и правосуђа,
- формирају основу потребну за изградњу нових законских правила, служећи као неопходни усмеривачи доносиоцима легислативних текстова, како закона на националним нивоима, тако исто и легислатуре унутар Европске Уније⁷⁷, а ми би томе додали: и легислативних конвенција и њихових пратећих текстова.

⁷⁶ Jonathan Verschuuren, Tilburg Law School, Department European and International Public Law, Neederland.

⁷⁷ Jonathan Verschuuren (2006): Sustainable Development and the Nature of Environmental Legal Principles, *Potchfstroom Electronic Law Journal*, Nort West University, South Africa, No. 9(1), pp. 209 - 263.

Како се види из напред реченог, *принципи* су у суштини правне норме најширег значења и значаја, које у основи нису директно применљиве⁷⁸, већ путем правила, али управо зато имају правни значај јер су од утицаја на формирање конкретних правних правила са јасно уже одређеним предметом, групним или појединачним, што пре свега државе и чине⁷⁹.

Једно од следећих логичких питања на које ваља пружити одговор је: Које су *разлике* између *правних правила* и *политичких ставова* те целовитих *политика*? Ово из једноставног разлога што се ка одрживом развоју може да тежи не само теоријско практичним сазнањима већ, пре свега, усмереним активностима. А то је једино оствариво кроз формирање и заживљавање за то неопходних политичких ставова, потом и целовитих политика. У суштини пре формалног доношења било којих норми, а посебно сложенијих нормативних конструкција, неопходно је да се о отвореним питањима кроз демократске поступке формирају неопходни *политички ставови*, што значи да, уколико поступамо демократски исправно, *политички ставови* логички и хронолошки претходе самим *обавезујућим правним текстовима*, пре свега законима, односно правилима што их сачињавају. То је њихова прва међусобна разлика!

Друга а једноставна разлика између *правних правила* и *политичких ставова* исказује се чињеницом да се *правила* могу да примене директно, било кроз заживљавање једноставних, или пак норми бланкетног бића, док се политички ставови и политике, нпр. еколошка политика, морају да трансформишу у адекватне, њима одговарајуће законске и подзаконске текстове да би уистину заживели.

Практичко сагледавање *разлике између принципа и политике* у пракси је једноставно и изводиво на два начина:

⁷⁸ Кажемо: „у основи“ јер не испуштамо из вида значај и улогу принципа уграђених у уставе, што значи норме најширег значења (мада не апстрактне), чије се директно поштовање (према конкретизованим: субјектима, радњама и предметима), а не само принципијелно, често захтева пред уставним судовима какав је и Уставни суд Републике Србије.

⁷⁹ Али не и само оне, већ и бројне међународне организације доносећи разноврсне легислативне текстове.

Наиме, када се неки *принцип* заобиђе без ваљаног разлога тада и суд има основ да донесе одлуку којом то третира. *Политике*, саме по себи, немају ту правну тежину и значај. Уколико се повређује нека политика, на пример еколошка, ни један суд нема право да то осуди, али ако се иста повређује непоштовањем конкретних правних правила – законских норми, тада управо на бази тачно одређених а повређених закона, односно њихових елемената, суд јесте у обавези да субјекта осуди за нежељено али јасно незаконито исказано деловање!

И друго што се мора увек да има у виду, *политике* немају јак утицај на правне принципе али *правни принципи* морају да се поштују при формирању и примени политика!

Када обраћамо пажњу на принципе следеће а посебно исказано питање је питање могућности сагледавања улоге принципа у формирању логичких развојних путања:

1. од идеала до правила, као и
2. од идеала до политика.

И за ово могу да нам послуже јасни примери. Па тако, учинити *идеал одрживог развоја* конкретним и уградити га у тачно одређене законске одлуке, принципи, какав је „загађивач плаћа“, формирају неопходну везу између *идеала* и *правила* те *политика*. И *формулација*, као и *примена правила*, како оних *декларативно формулисаних - унутар политика* тако и *обавезујућих - унутар закона* под утицајем су принципа.

Како смо већ могли да закључимо из претходног излагања унутар овог логичког одељка студије, *идеал одрживог развоја* у великој је мери апстрактан али утиче на формирање зато неопходних: *политика*, а пре свега (на првом месту) *принципа*, а ови потом на формирање друштвених правила:

- декларативних унутар конкретних политика, али и
- обавезујућих унутар легислативних текстова, дакле на формирање *обавезујућих правних норми*, са циљем да се путем њих постигне жељено.

Све ово нас води ка још неким закључцима, међу којима и:

1. Да је *идеал* (истовремено и *етички принцип*) *одрживог развоја* јасно антропоцентрично оријентисан циљ. Антропоцентрично већ због саме чињенице да се поставља људским бићима зарад њих самих, и то као обавеза и одговорност група људских бића:
 - развијених наспрам оних у развоју, као и
 - садашњих наспрам будућих генерација.
2. При том се захтева примена одговарајуће стимулације за развој друштава, а посебно оних која нису развијена, или су слабо развијена, а нарочито да би се постигао економски развој нација.

Но, на овом месту, када говоримо о развоју, морамо да упозоримо како многи аутори превиђају да развој не значи аутоматски и стандард. Подсећамо да врло често маса радника и сељака од поменутог развоја и нема адекватне користи. Примери су присутни управо и у актуелном времену Европе, економско технолошком развоју који јесте донео више роба и новаца али и масовну незапосленост, нарочито младих, чак и оних веома школованих становника низа врло развијених држава (Немачке, Француске, Италије, Шпаније...). Отуда је јасно да је не само аутору већ широкој интелектуалној маси *одрживи развој* идеал, али уз управо њиме *постигнуто остваривање социјално прихватљивих циљева*.

Све напред готово апстрактно објашњено није могуће постићи без поштовања и примене низа *принципа еколошког права*, њих готово тридесет посебно издвојених, међу којима истакнута места заузимају:

- принцип превенције,
- принцип предострожности,
- принцип загађивач плаћа,

- принцип једнаког права приступ административном и судском поступку,
- принцип права на информације,
- принципа права учешћа у формирању одлука,
- принцип права на одрживи развој, посебно исказив као:
 - принцип одрживог развоја, и
 - принцип усклађеног развоја,

али су, јасно, присутни и бројни други од значаја за нашу тему⁸⁰. Но, о њима, али управо са аспекта теме ове студије, биће посебно речи у III логичком делу ове књиге. Но, такође ваља имати у виду да у конкретизацији социјалне, потом државне и надржавне оријентације ка постизању социјално пожељних циљева одрживог еколошки прихватљивог развоја морају бити поштовани и бројни *ставови и принципи морала*. Али не сме да се превиди да он није апстрактна творевина, свуда једака попут алгебре, већ да се:

- многи ставови, али и
- вредности,
- идеје,
- услови, као и
- мерила,

разликују у простору и времену. Па и када говоримо о социјалним аспектима одрживог развоја. Иако је, у основи и принципу, сваком друштву задатак да своју „заједницу формира тако да буде одржива и пружа најбоље својим члановима⁸¹“. Али у свим друштвима, без

⁸⁰ Види шире: Јолцић Владан (1999.): Еколошко право – Општи део, или о елементима неопходним за успостављање самосталне дисциплине правних наука, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 71- 107.; Јолцић Владан (2008.): Еколошка политика - Од идеје до изградње међународног еколошког права. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 146. – 205.

⁸¹ Парафразирано према: Goldsmith E et al (1972): A Blueprint for Survival, унутар: *The Ecologist*, Vol., 2, No. 1., стр. 1-22, према репринту: Nelissen N, Van der Straaten

разлике „једна од највиших дужности моралности је да очува и обогати социјално благо⁸²“. Дакле управо оно што и ми захтевамо када говоримо о социјалним аспектима одрживог развоја!

J and Klinkers L (eds) (1997): Classics in Environmental Studies, издавача: International books, Utrecht, Холандија, стр.: 199. - 210.

⁸² Lon L. Fuller (Year 1965) (Rev. ed.): Morality of Law Yale University Press, New Haven, Connecticut, USA, стр. 13.

2. ПОЈАВА И ЕВОЛУТИВНИ ПУТ ИДЕЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

2.1. Шта уистину јесте одрживи развој?

На ово питање одговор је пружио још Арнолд Тојнби у свом делу **Истраживање историје**, указујући (у времену 1934. – 1961.г.), кроз његових дванаест томова, да су бројне цивилизације, како у времену тзв. старе тако и нове ере, израстајући из племенских друштава у робовласничка а потом феудална, уистину пролазила веома споре фазе развоја, често мењајући само број својих становника а не и социјалну организацију. Такође, кроз дуге периоде не мењајући ни нивое својих знања, било кроз стварања нових или усвајања туђих.

Прецизније речено, Тојнби правилно примећује да:

- су се бројне цивилизације током дугих времена хибернирале у развоју (Спартанци, Полинежани, Монголи...)⁸³, не мењајући нивое својих култура и знања, нити начине друштвених организовања;
- људска друштва, сасвим логично, нису једнако одговарала на исказане изазове средина живљења, ни исказаним начинима али ни мерама чињења;
- су поједина друштва прво улазила у фазе својих развоја⁸⁴, прилагођавајући се негостољубивостима средина живљења,

⁸³ Тојнби Арнолд (1970.г.): Истраживање историје – I том, Просвета (едиција: Каријатиде), Београд, стр. 177. - 185.

⁸⁴ Тојнби Арнолд (1970.): Истраживање историје, Гл. II - *Рађање цивилизација - Изазов људске средине*, стр. 157. и даље.

савлађујући их, а потом ипак нестајала, при чему је у истраживањима дошао до закључка да су се поједина од њих (примера ради и на територији Латинске Америке, али и Месопотамије), деградирала и разложила, не због ратова, него због тога што су својим *неадекватним - прекомерним искоришћавањем природе*, претешким утицајем на њу, исту доводила, тада им доступним технологијама, на нивое за њих неискористиве, што је неизбежно водило до ломова дотичних друштава⁸⁵, пре свега исказане кроз немогућности даље пољопривредне производње на густо насељеним и у високој мери урбанизованим подручјима⁸⁶. Прекорачиване су границе *самообнављања* животне средине.

Бројне „хиберниране“ средине јесте красио „одрживи развој“, у суштини исказан кроз демографске промене, пре свега повећање броја становника. Дотични демографски развој није увек пратило неопходно адекватно повећање продукција потребних добара (хране, одеће, средстава и објеката за личну и општу употребу...). На многим просторима често се дешавало чак и сасвим супротно. Али је најчешће, ипак, продуктована маса разноврсних добара расла. Но, не мењајући дуги низ векова нити стварни списак производа што их остварују нити правила својих расподела, а која правила нису била у потпуности иста ако истовремено посматрамо бројна друштва, од Рима, преко простора Индије, Тибета, Монголије, Латинске Америке... Управо из дотичног разлога су и конструкције ових друштава, а поготову друштава-држава, остајале вековима истих социјалних модела, таквих који, иако су пролазили „одрживи развој“, масама нису доносили стварно могућ и сасвим сигурно од њих жељени „одрживи развој“, што значи социјално праведан, сталан и стабилан. Ово је, у суштини, одговарало споростима у:

⁸⁵ Примера ради Мајанске и Андске цивилизације. О овоме види шире: др Ивица Т. Радовић: *Еколошко образовање и заштита животне средине*, V конгрес еколога Југославије - пленарни реферати, стр. 82.-83; као и Somervel D. K.: *Истраживање историје - додатак*, унутар: Тојнби Арнолд: *Истраживање историје*, стр. 522. и 523.

⁸⁶ Нпр.: Индијске цивилизације на Цејлону, Somervel, стр. 523.

формирању, акумулирању, пласману и примени знања неопходних како за посматрани развој тако, управо из ових разлога пратеће а често заиста неопходне друштвене промене.

Са друге стране већ у дотичним вековима, али унутар малог броја средина, исказане су промене друштвених организација и хијерархија, уз обogaћивање масама заиста неопходних знања:

- пре свега за стартовање и развој разноврсних а све новијих продукција, али и
- за усавршавање оних већ дуго времена постојећих, каква је пољопривредна производња, али која, обзиром на пораст броја становника и густине насељености, током времена захтева све више знања а на бази истих и све обимнију производњу по јединицама површина, уз одржавање па чак и побољшавање квалитета земљишта, вода и шума, неопходних да би се посматране пољопривредне, односно шире посматрано руралне производње, могле константно да одвијају и развијају, а без кретања ка преоптерећењу природе, узроку еколошких а зато и социјалних ломова. Дobar пример реченог је формирање и развој царства Кин, у оквиру кога је, паралелно развоју продукција, долазило и до друштвене реорганизације, формирања нових законских правила организовања државе, те друштвене хијерархије, као и личних слобода (нпр. слободе кретања пољопривредника). А бројни историчари указују да су управо ова правила допринела повећању руралне продуктивности унутар царства народа Хан (или како га још зову: Кин).

Полазећи од ових, нетом изнетих, сазнања и закључака, базираних на компаративном истраживању чак 26 цивилизација са свих страна Планете, Арнолд Тојнби је развио истовремено опрезност али и својеврстан страх, мислећи на будућност, да не поновимо већ исказане грешке у односу према природи. Грешке тако погубне за човека. Хоћемо ли, одговарајући изазову задатка преживљавања, тиме извршити глобални притисак на природу? Такав који би у суштини био преоптерећење? Да би добили одговор на ова два питања неопходно је

да претходно сагледамо још неке елементе мозаика, те, такође и са њима повезана питања и могуће одговоре. Пре свега: Како могу да се искажу социјалне димензије одрживог развоја?

2.2. Како могу да се искажу социјалне димензије одрживог развоја?

Чему нас воде резултати нетом анализираних Тојнбијевих истраживања и потоњих, укључујући и наша, размишљања? Да су се одавно исказале две врсте „друштвених развоја“:

1. она која само прати демографска кретања, али и
2. таква који карактеришу појављивања:
 - нових знања, а на бази истих и
 - нових производа, отуда,

мада не у сваком друштву, али управо из разлога неопходности омогућавања економског развоја, истовременог развоја нових облика друштвене организованости, што значи и друштвених: статуса, права и обавеза у читавом низу друштава држава. Мада нисам историчар мислим да је адекватан пример реченог развоја могуће сагледати већ и кроз компаративно посматрање развоја царства Ромеја (Источног Римског царства) које уводи феудализам, те већ помињаног Царства народа Хан. Разлика је јасна:

- у Ромејском царству пољопривредник је најчешће био кмет, иако не роб ипак субјект без слободе кретања (одласка) са конкретне пољопривредне површине, која у принципу њему није ни припадала,
- у Царству Кин пољопривредник више није био роб већ пољопривредни произвођач, било самостални власник земљишта (веома често) или пак корисник газдине земље, али субјект који је имао потпуну слободу кретања и настањивања, што значи поседник већих личних слобода и права.

Оба су напред поменута царства, управо кроз друштвену реорганизацију, довела и до појављивања нових знања и богатстава, таквих које други народи тада или нису уопште имали или су обзиром на „социјалне хибернације“ временом и губили, што је водило ка њиховим инволуцијама.

Управо напред наведене чињенице, када говоримо о друштвеном развоју, морају да буде упозорења и у садашњем времену. Шта више, на бази дотичних размишљања можемо себи, по први пут у овој студији, да поставимо дубље питање: А како могу да се искажу социјални аспекти „одрживог развоја“ хуманих заједница?

Указујемо да се *социјални аспекти одрживог развоја* могу да испоље на неколико начина и у више димензија, да наведемо оне које кроз историју, али и актуелна времена, сматрамо за најуочљивије, те их сами међусобно разликујемо као:

- *социјално индиферентну одрживост и развој*, што уистину значи само развој у смислу могућности појава и одржања све новијих хуманих генерација посматраног друштва (државе), а уистину *одрживост* хибернираних друштава, таквих која су себи обезбедила једино одрживост без било каквог другог а стварног напретка дотичних друштава, све једно да ли посматрамо и меримо њихове: демографске, економске или културне промене, обзиром да дотична друштва истих уистину и немају, већ једино доживљавају промену испољену као међусобно наслеђивање присутних генерација и ништа више,
- *„напредовања“ и стварна напредовања*, што треба да се разликује, обзиром да се такозване социјалне димензије одрживог развоја могу да испоље:
 - само спрам мањих, шта више често и веома малих делова посматраних друштава, по најпре у круговима поседника моћи, како међу власницима капитала тако и власти, што је тако очигледно унутар робовласничких и феудалних друштава, али се иста чињеница лако може да утврди и у оквирима капиталистичких држава, не само у почетним периодима њихових развоја,

- у оквирима већих, што не значи и већинских, делова друштава, било историјских или модерних, те
- као *стварна напредовања* посматраних друштава као целина, али и
- „*негативна напредовања*“⁸⁷, то јест, да будемо прецизни, *назадовања друштава*, како економска, тако исто и технолошка те културна, што нам лако доказује већ једноставни а вишедеценијски пример Републике Србије, смањење не само економски меривог обима њене производње већ и јасно доживљена те, на жалост, још увек у току деиндустријализација државе, за коју је сам аутор ове студије пре више година рекао да је, између осталог, продукт и јасно исказане жеље моћних држава да „постанемо напредна пољопривредна држава прве половине деветнаестог века“!

Као што видимо, *социјални аспекти (димензије) одрживог развоја* исказиви су на више начина, дубоко зависни од самог: технолошког, економског, културног и моралног развоја, при чему ваља имати у виду да су поменути облици и поља развоја у дубоким и јаким међувезама. А такође и да су те везе под снажним утицајем појава, развоја и превладавања политичких идеја, самим тим и организованости друштава – држава, на шта смо уосталом и указали, ако ништа друго већ и примером те поређењем двају царстава: РOMEЈА и ХАН.

А да ли је све ово напред уочено и објашњено зависно од или у међувези са еколошким условима живота и могућности одржаја те развоја друштава, укључујући и социјалне аспекте посматраних или пак и жељених развоја? Да јесте управо је доказао Тојнби кроз напред цитиране и укратко објашњене идеје. Но, чему нас све то даље води?

⁸⁷ А која је, говорећи од историјским појавама, још Тојнби илустровао у својој књизи, те међу савременим ауторимашведски научник Мбрату, види шире: Desta Mebratu (1998.): Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Review, *Environmental Impact Assesment Review*; No 18, pp. 493-520., посебно страницу 496.

2.3 Формирање вишедимензионалног приступа еколошким питањима одрживог развоја

Оријентишући своју пажњу на одрживи развој, узимајући у обзир његове могуће социјалне димензије, истраживач, било из редова политичких мислилаца било научника, не само да мора да стартује од претходних знања, што и ми јесмо учинили, већ би ваљало да своју пажњу увек усмерава на актуелно те будуће време. Не сме да изгуби из вида да дотични приступ има корене у током дугог времена формираним разноврсним религијским, филозофским и научним виђењима. Такође и да су, нарочито она нама временски ближа, макар то и не учавали одмах, у честим повратним спрегама. На то указује још током деведесетих година 20. века и Роџер Готлиб⁸⁸ упозоравајући на међувезе са једне стране верско културолошких модела и са друге односа ка природи и њеним елементима. Примера ради, хришћанског, по коме је човек господар природе⁸⁹, учења толико различитог од оног формираног још крајем осамнаестог века од свештеника, истовремено демографа и економисте Малтуса⁹⁰, научника који први размишља о границама раста популације као јасно зависним од природе и економије а не од „права човека да влада свиме живим земаљским“. Тачније, како то Малтус истиче, понајвише зависним од количине употребљивих и оних површина земљишта које се могу да приведу пољопривредној производњи⁹¹, дакле продукцији хране. Тиме је Малтус зачео озбиљан приступ економиста ка јасно исказаним економско еколошким проблемима, какав ће тек првих деценија двадесетог века да на специјалан начин посматра Тојнби, а средином двадесетог века да даље

⁸⁸ Gottlieb, Roger S (1996). *This Sacred Earth: Religion, Nature, Environment*. Routledge, New York, USA.

⁸⁹ Како то каже Библија (Генеза, 1:28) када Бог даје право човеку да руководи „рибама мора и птицама небеса и свиме живим што хода Земљом“.

⁹⁰ Thomas Robert Malthus: *An Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers* (1 ed.). Издавач: J. Johnson in St Paul's Church-yard. 1798., London. Доступна од јуна 2015.г. преко Internet Archive.

⁹¹ То исто, стр.: 10, 19, 25, 28, 32, 33, 39 и даље.

заиста студиозно развија Фриц Шумахер⁹². Шта више, Шумахер ће детаљно да изучава кључне проблеме живота друштава базиране на, колико год великим, ипак ограниченим обновљивим и необновљивим природним ресурсима⁹³, при чему ће јасно да указује на истовремене неопходности и могућности усаглашавања човека и природе у његовом развоју и опстанку. Како и сам каже практично саобразно начинима већ вековима присутним унутар будистичког учења, а у новијим деценијама и разрађеним унутар тзв. будистичке економије⁹⁴, зачудо не толико познате „западној“ научној мисли.

Оријентишући пажњу на реалне квалитете и димензије одрживог развоја присутног у актуелном а пожељног и у будућем времену, неизоставно узимајући у обзир његове могуће социјалне димензије, истраживач, било из редова политичких посленика, научника или пак стручњака, требало би да своју пажњу увек усмерава на будуће време, али не само оно најближе. Нарочито уколико жели да постигнемо ваљане и дугорочно одрживе резултате. То се, управо када говоримо о одрживом развоју и његовим социјалним димензијама, у пракси све чешће догађа. Отуда су се напред поменутих Тојнбијевих размишљања о: природи, изазову и цивилизацијском одговору, сетили посленици политичког живота, међу њима посебно политиколози, економисти и правници, задњих нешто више од тридесетак година и почели на бази истих, или пак њима усмерени, да делују. Управо зарад постизања јасног антропоцентричног циља: адекватног очувања оних елемената без којих човек као мислеће, продукујуће биће и не може да опстане. Дошло је до појаве и развоја:

- разноврсних еколошко-политичких идеја,
- њиховог „тријерисања“ под дејством политизоване јавности,

⁹² Ernst Friedrich "Fritz" Schumacher (16 August 1911 – 4 September 1977), међународно признати економиста, зачетник савремене економско еколошке мисли.

⁹³ Fritz Schumacher (1959): *Crucial Problems of Modern Living*, London University Lectures (published book).

⁹⁴ Fritz Schumacher (1973): *Small is Beautiful*, Chapter 4 - Buddhist Economics, Blond & Brigg, Ltd., London, UK, стр. 56. – 66.

- формирања првих обухватнијих еколошко-политичких програма, те,
- на бази дотичних програма, стварања низа њиховим циљевима намењених норми.

За нас су, управо обзиром на генералну тему (објект) ове студије, од посебног значаја поменуте норме. Те у почетку створене правне конструкције у својим ранијим радовима назвали смо „екологизираним нормама”⁹⁵ зато што су у основи решавале каква нееколошка, најчешће економска питања. Рецимо: односа привредника према шумама, рудном благу као економској вредности, енергетици сливова, питања поморског саобраћаја и друга. Радећи тај свој посао, ове су правне творевине почеле паралелно, корак по корак, да долазе до потреба али и резултата регулисања чисто еколошких проблема, управо како су то еколошко-политички животи држава све јасније захтевали и артикулисали⁹⁶, а законодавна их тела решавала све дубље и ефикасније, како на националном тако и међународном нивоу, али, још годинама претежно не као свој примарни задатак, нити у потпуности⁹⁷. Управо из тог разлога недовољности и неадекватности долази почетком седамдесетих година двадесетог века до развоја еколошко-политички оријентисане свести - свести да је потребно створити разноврсна правна правила и механизме, којима ће се третирати искључиво или пак примарно еколошка питања⁹⁸. Истовремено се увиђа да се исти проблеми исказују и на глобалном нивоу, те да нису решиви само од стране једнога, ма колико год било развијено друштво,

⁹⁵ Па тако још 1995. и 1996.г. Види унутар: Јолцић Владан (1995.г.): Еколошки криминалитет у праву и стварности, стр.: 42. – 44.; и Јолцић Владан (1996.г.): Еколошко право - нужност и могућности његовог изучавања, Београд, *Анали Правног факултета*. Година XLIV, Но 4-6/1996., Београд, стр.: 115.- 156.

⁹⁶ Добар пример овоме је основни еколошко-политички документ САД: National Environmental Policy Act of 1969 (NEPA).

⁹⁷ О овоме види шире: Јолцић Владан (1995.г.): Еколошки криминалитет у праву и стварности - II измењено и издање, поглавље *Могућност развоја систематизоване еколошко-правне заштите*, издавач: Ecologica, Београд, стр. 112.-120.; и Јолцић Владан (1995.г.): О праву животне средине и могућностима његовог развоја - I део, стр. 9., *Ecologica*, No, 7, 3/1995.

⁹⁸ О овоме види шире у: Јолцић Владан (1995.): Еколошки криминалитет у праву и стварности - II измењено и допуњено издање, стр. 48.

а и нису решиви уколико не дође до сагласности воља два или више друштава⁹⁹. Из тог разлога приступа се, све чешће и продубљеније, третирању чисто еколошких питања кроз заједнички допринос суверених држава. Зачет је процес изградње свеобухватније еколошке политике на међународном нивоу, такође и институција преко којих се она може легитимно, легално, а квалитетно, да усавршава, разгранави и специјализује, те усмерава ка конкретизованим проблемима: мора и океана, ваздуха, озонског омотача, зрачења, отпада, међу којима нарочито посебно опасних отпада, климе... Тиме је успостављен и темељ за изградњу читавих серија међународних уговора, од билатералних, преко трилатералних, до регионалних и оних глобалног карактера, којима се све детаљније и прецизније решавају каква искључиво еколошка питања. Овим се текстовима, као продуктима јасно исказане еколошко-политичке воље држава, постепено формира и читав низ нових правних правила у складу са којима се ваља да поступа наспрам елемената *ekos*-а. Другим речима, формирају се легислативне еколошке конвенције. Са аспекта посленика на пољу заштите животне средине ово је без даљег веома позитиван, стално развијајући процес. Управо захваљујући њему можемо данас да говоримо о еколошкој политици и њеном основном средству, еколошком праву, као развијеној, врло сложеној научној и практичкој дисциплини, која све више ступа у интеракцију са сазнањима природних наука, снажно исказујући своју особину развојности. Такве без чијег калитета и применљивости и није могуће да се иде ка било како исказаном одрживом развоју. Отуда ни ка одрживим а друштвено пожељним и исказаним димензијама овог развоја!

⁹⁹ Исказане кроз међународне уговоре, билатералне, трилатералне и мултилатералне. Види шире: Јолцић Владан (2007.г.): Еколошко право државе у транзицији – пример Србије, издавач: ИКСИ, Београд, стр. 73.- 74.

2.4. Временска слојевитост теоријско-практичког вишедимензионалног приступа одрживом развоју и његовим социјално исказаним димензијама

Уколико се упуштамо у анализу бројних питања научног и практичког приступа проблемима одрживог развоја, усмеравајући пажњу и на његове социјално исказане аспекте, мишљења смо да је могуће време развоја овога приступа поделити на три сегмента:

I. време до 1972. године и доношења Стокхолмске декларације¹⁰⁰,

II. период после 1972. године, који карактерише појачано буђење еколошке свести на државном и нивоу јавности, што се, условно речено, финализује до децембра 1983., доношења Олуке УН 38/161 „Процес припреме еколошке перспективе до 2000.г. и потом¹⁰¹“, којом се формира и „Светска комисија о животној средини и развоју“, те јој се одређују задаци (чланом 8. Одлуке), које иста успешно завршава 1987.г., објављивањем документа „Наша заједничка будућност¹⁰²“, и

III. време што следује после доношења документа „Наша заједничка будућност“, од августа 1987.г. на даље, а које карактерише убрзано обједињавање еколошких размишљања и практичких деловања, како унутар држава тако и на међународном плану. Време које и сада тече.

Покушајмо да укратко укажемо на оне елементе за које смо сматрали да су од посебног значаја.

¹⁰⁰ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. The United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden from June 5 to June 16 in 1972.

¹⁰¹ The 1983 UN General Assembly Resolution 38/161 „Process of preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond“.

¹⁰² UN Document A/42/427, 4th August 1987, Forty-second session: Development and International Cooperation: Environment, Annex: Report of the World Commission on Environment and Development “Our Common Future“.

I.

Прво поменути период карактерише релативно спор темпо појаве и развоја разноврсних елемената неопходних за сагледавање, али и регулисање, адекватног односа човека спрам бројних добара, у основи елемената животне средине. У суштини се ишло на формирање правила односа спрам прецизно а често уже, чак и уско дефинисаних, предмета, од којих је маса била од: а.) директног, али и б.) посредног значаја за човека и његове еколошки мериве услове живљења. Примера ради: јасно одређених елемената природе, потом посебно појединих живих врста, затим шумских и пољопривредних површина, вода, услова рада и других. Формирани су елементи нечега што ће тек после дужег протока времена бити схваћено и посматрано као својеврсни еколошки мозаик. Па је тако:

- још 1933.г. донета Конвенција о заштити флоре и фауне¹⁰³,
- средином тридесетих година двадесетог века сукоб између САД и Канаде поводом киселих киша пореклом из канадских топионица метала довео до формирања Арбитраже смрада топионица између Канаде и САД¹⁰⁴. Ова Арбитража је на самом старту свога рада формулисала принцип да: „ни једна држава нема право да користи или дозволи коришћење своје територије на такав начин да изазове повреду гасовима на својој или туђој територији¹⁰⁵“. Јасно, за саму повреду било је потребно да се дефинишу *стандарди загађења*, пре свега ваздуха, а да би уопште

¹⁰³ Convention Relative to the Preservation of Fauna and Flora in their Natural State, London, 1933. О дотичној конвенцији види и: Bowman M. J. The Multilateral Treaty Amendment Process: A Case Study, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 44, No. 3 (Jul., 1995), pp. 540 - 559.

¹⁰⁴ О раду речене арбитраже види: The Trail Smelter Arbitration (Canada - USA) in *American Journal of International Law*, No 35, p. 684-713, (1941), такође и U.S. versus Canada, III R.I.A.A. 1911, 1965, од 16. априла 1938.

¹⁰⁵ Према: Trail Smelter Arbitration (*US v. Canada*) - CONVENTION FOR SETTLEMENT OF DIFFICULTIES ARISING FROM OPERATION OF SMELTER AT TRAIL, B.C. U.S. Treaty series No. 893. Signed at Ottawa, April 15, 1935, ratifications exchanged Aug. 3, 1935.

могли да говоримо да постоји повреда, речено загађење. Радом Арбитраже то је, колико нам је познато, у праву по први пут и учињено.

Посебност формирања и рада поменуте Арбитраже (која и сада делује) огледа се у примарној заштити ваздуха, а путем истог и шума те пољопривредних површина, од киселих киша, што значи формирање заштите низа фактора од економског и социјалног значаја. Разлог зашто их тако посматрамо је јасан: побољшана је заштита дрвне масе и хране, као производа, али и роба од директног социјалног значаја.

Данас су тзв. *стандарди*, као потребни и довољни елементи за дефинисање основа заштите ваздуха и њено остваривање, опште прихваћени¹⁰⁶, те тиме и сам принцип. Примера ради, изразито је јасно уграђен и у за нашу студију веома значајну **Конвенцију о промени климе**¹⁰⁷.

- 1940. донета Конвенција намењена заштити дивљег живота западне хемисфере¹⁰⁸,
- 1946.г. формирана Конвенција о улову китова¹⁰⁹,
- 1951. донета Конвенција о заштити биља¹¹⁰,
- 1962. донета Конвенција о морском рибарству¹¹¹,
- 1959. формирана Конвенција о риболову на отвореним морима¹¹²,

¹⁰⁶ Мада не и једнаки ако их поредимо између више држава!

¹⁰⁷ Види ближе: The United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro, June 12, 1992.

¹⁰⁸ Convention of Nature Protection and Wildlife Preservation in the Western Hemisphere, Washington, 1940.

¹⁰⁹ International Convention for the Regulation of Whaling, Washington, 1946 (as amended in 1959).

¹¹⁰ International Plant Protection Convention, Rome, 1951.

¹¹¹ Agreement Concerning Cooperation in Marine Fishing, Warsaw, 1962.

¹¹² Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas 1958. Done at Geneva on 29 April 1958. Entered into force on 20 March 1966. United Nations, *Treaty Series*, Vol. 559, стр. 285.

- 1969.г. донета Конвенција о грађанској правној одговорности за штету нанете просипањем нафте и уља на морима¹¹³,
- 1971.г. Конвенција о заштити станишта птица мочварица¹¹⁴,

али и десетине других конвенција. Истовремено се унутар држава доносе и први квалитетнији закони, те пратећи подзаконски текстови од значаја за заштиту медија, а пре свега вода¹¹⁵ и ваздуха¹¹⁶.

Такође не треба заборавити да је у оквиру УН, још давне 1948.г. од стране UNESCO-а (The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization¹¹⁷) формирана организација намењена заштити природних ресурса, под именом World Conservation Union¹¹⁸, организације на чију и иницијативу светски познатих правника је основан Међународни савет за еколошко право (International Council of Environmental Law, New Delhi, India, 1969), регистрован потом по законима Швајцарске, сада истовремено међународна научна организација и саветодавно тело Генералне Скупштине УН које се бави правним питањима од значаја за заштиту животне средине. Ове ће организације потом снажно да доприносе буђењу политичко правне а

¹¹³ International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage, Brussels, 1969.

¹¹⁴ Convention on Wetlands of Especial International Importance as Waterfowl Habitat, Ramsar, 1971.

¹¹⁵ Такав је, примера ради, и закон Канаде: The Lake of the Woods Control Board Act, 1921, S.C. 1921, с. 10, Assented to 1921-05-03.

¹¹⁶ Примера ради види Закон о чистоћи ваздуха САД из 1959.г., у оригиналу: An Act to provide research and technical assistance relating to air pollution control (познат и као: Air Pollution Control Act of 1955), Enacted by the 84th United States Congress (July 14, 1955) Introduced in the Senate as S. 928.

¹¹⁷ До формирања UNESCO-а дошло је по основу препорука Конференције УН о међународним организацијама [The United Nations Conference on International Organization (UNCIO)], одржане у Сан Франциску (април – јуни 1945) и потоње Лондонске конференције УН о формирању образовне и културне организације (ECO/CONF, 1.-16. November 1945), када је и потписан документ о оснивању (Constitution of UNESCO).

¹¹⁸ Које ће име да носи у времену 1948. – 1956.г., потом га променивши у The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), а које ће носити до 1990.г., када га опет мења у World Conservation Union (WCU), а 2008.г. успоставља нови правно регистровани назив: Међународна унија за конзервацију природе и природних ресурса [International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, скраћено: International Union for Conservation of Nature (IUCN)], које име је и сада важеће.

еколошке свести, али и формирању, на међународном нивоу, низа докумената и од еколошког или пак чисто еколошког значаја. Докумената који ће бити све масовније прихватани од стране суверених држава, али ће такође утицати и на развоје њихових законодавстава.

У овом су се процесу изградње еколошки усмерених правних конструкција, практично зачетом још двадесетих и тридесетих година двадесетог века, а појачаном у времену по окончању Другог светског рата, државе у почетку ослањале на бројне од давнина постојеће принципе. Отуда су, примера ради, правила суседског права и правила о надокнади нанете материјалне штете преузета из грађанског права, адаптирана и уграђена у еколошко-правне односе унутар држава и између држава. Но, како су се питања, односно, објекти регулације еколошких права, обавеза и одговорности множили, постајало је све очитије да је коришћени скуп принципа од раније постојећих грана права недовољан за адекватно приступање нарастајућим задацима и све чешће појављујућим правним празнинама. Исаказала се снажна потреба за формирањем једног новог сета принципа адекватних општем али и групним предметима еколошко-правне регулације, што значи предметима новоформиране гране права: Еколошког права. Показало се да је све чешће неопходно, поводом конкретне врсте еколошко-правног односа, формулисати поједине нове принципе и придружити их богатству правне науке. То се догађа већ низ деценија а одвија се и данас. Еколошко право исказало се као развојно-променљива. Ово су већ у другој половини шездесетих година уочили не само посленици права већ и Уједињене нације.

Отуда су Уједињене нације, на основу Одлуке бр.: 2398, донете на XXIII Генералном заседању ОУН¹¹⁹, задужиле Гро Харлем Брундтланд (Gro Harlem Brundtland) Норвешку политичарку, лекара по струци, која се бавила питањима јавног здравља, да формира посебну мултидисциплинарни комисију и припреми материјале за Светску конференцију о заштити животне средине, те утврди појаву

¹¹⁹ Види ближе: XXIII General Assembly Resolution No 2398 – Problems on the human environment, 1742nd plenary meeting, 16th December 1968.

и реалност примене нових принципа који се могу да издвоје као принципи Међународног еколошког права.

1972.г. одржана је (у Стокхолму) Светска конференција о заштити животне средине¹²⁰. На овој конференцији учињено је неколико крупних корака ка развоју организоване глобалне заштите животне средине. Донета је одлука о формирању **Агенције за заштиту животне средине (UNEP-a)**. Шта више, донета је **Декларација о животној средини**¹²¹, којом се по први пут на међународном дипломатском нивоу јасно указује на право и обавезу заштите животне средине за садашње и будуће генерације, од стране суверених држава, као и њихову обавезу међусобне сарадње на овом пољу. У том смислу прописана је и обавеза сарадње у формирању међународних правних конструкција (у суштини: конвенција) којима ваља регулисати питања заштите животне средине како на међународним просторима тако и територијама суверених држава, а посебно од загађивања која допиру споља; сагласно томе и одговорности за дотична загађења. Овим документом међународног права уистину је створен простор за:

- потоње убрзано развијање све бројнијих регулативних аката међународног права, нарочито еколошког,
- све јаснију примену принципа међународног еколошког права који су по први пут побројани управо у Стокхолму¹²², али и
- формирање низа еколошко политичких документа, већином категорија декларација и резолуција.

Све ово је такође допринело и наглом буђењу еколошко политичке свести унутар бројних друштава.

¹²⁰ Conferece des Nations Unies sur l' environnement, Stocholm, 1972.

¹²¹ Види ближе: Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 1972.

¹²² Саставни део већ помињане: Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm 1972.

II.

Резултати развоја саме екологије али и социјално политичких те правних мисли од чисто еколошког или и еколошког значаја који су кулуминирали документима из Стокхолма 1972. године довели су до потоњег наглог буђења еколошке свести и идеја унутар бројних држава, али и међународних научних те међудржавних организација¹²³. Отуда је само у времену 1972. – 1983. и доношења Олуке УН 38/161 **Процес припреме еколошке перспективе до 2000.г. и потом**, те стартовања рада Брунтланд комисије (Светске комисија о животној средини и развоју), дошло до масовног буђења еколошке политичке и еколошко правне свести унутар бројних држава¹²⁴, што је довело и до практичних приступа у сагледавању уочених проблема, па и када се исказују не само унутар државних граница, деловањем домаћих субјеката права, већ их изазивају и страни фактори. Одличан пример реченог је спорење између Исланда и Велике Британије око почињеног неумереног риболова праћеног загађивањем рибљих станишта са британских бродова, а унутар зона које је Исланд сматрао својим територијама, што је резултовало:

- прво вођењем судског спора на захтев Исланда а против Велике Британије, и његовим решавањем управо у корист подносиоца тужбе¹²⁵, те
- формирањем *новог принципа* еколошког права: *Sustainable Use of Natural Resources Principle*, а који и јесте, на иницијативу Исланда, указао да су Британски риболовци вршили неумерену експлоатацију и преоптерећење

¹²³ О чему добро сведочи својеврстан адресар, књига која побраја чак 145 већ тада у Свету постојећих државних и невладиних организација које се баве питањима животне средине. Види: Mark Baker, Libby Bassett and Athleen Ellington (1985): *The world environment handbook*. Издавач: World Environment Center, New York, USA.

¹²⁴ О чему управо сведочи претходно наведен Адресар.

¹²⁵ Види ближе: *Fisheries Jurisdiction - United Kingdom versus Iceland*, 1974., I.C.J. 34.-35. (Judgment of July 25. 1974.).

свеукупног морског блага¹²⁶, на начин који је водио и ка трајном смањењу рибљег фонда у зони,

- договором, током поменутог спора, између држава да сарађују у очувању и одрживом коришћењу глобалних морских добара, укључивши и жива добра океана¹²⁷. Одлука је иначе заснована и на претходећој јој конвенцији која покрива само рибљи фонд, не и друга добра мора и океана: **Конвенцији о риболову и очувању биолошких богатстава мора**¹²⁸.

Пласирани пример јасно указује на још један значајан моменат: Једна страна (Исланд) штити не само природне ресурсе који јој припадају, већ, пре свега, своја права на дотичне природне а обновљиве ресурсе, један од битних услова свог опстајања. Другим речима: Штити за себе социјално значајне еколошке елементе и тиме омогућава себи дугорочан опстанак и развој.

У времену после 1974. *принцип одрживог коришћења природних ресурса*, не мењајући своју логику, уграђиван је у низ докумената међународног права намењених уређењу неког од облика еколошког односа, исказаних поводом различитих групних објеката: елемената биодиверзитета¹²⁹, заштите облика дивљег живота¹³⁰, културног и

¹²⁶ Између осталог и загађивањем вода и дна коришћених морских простора.

¹²⁷ Види ближе: Fisheries Jurisdiction - United Kingdom versus Iceland, 1974., I.C.J. 34.-35. (Judgment of July 25. 1974.).

¹²⁸ Convention on Fishing and Conservation of the Living Resource of the High Seas, Done at Geneva, on 29 April 1958, Entry into force: 20 March 1966. Text: United Nations, *Treaty Series*, Vol. 559. Ратификовани текст види унутар: Уредба о ратификацији Конвенције о риболову и очувању биолошких богатстава отвореног мора, *Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори*, бр.: 4/1965.

¹²⁹ Конвенција о биолошкој разноврсности, Рио де Жанеиро, 1992.г.

¹³⁰ Бернска конвенција о очувању дивљег биљног и животињског света, усвојена септембра 1979.г. у Берну. У оригиналу: Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats. Извор: United Nations Economic Commission for Europe Environment and Human Settlements Division, Palais des Nations CH-1211 Geneva, Switzerland.

природног блага¹³¹ и других. Отуда се може да сматра принципом генерално усвојеним унутар еколошког права.

Друга последица буђења еколошке свести нарочито у времену после доношења Стокхолмске декларације јесте све убрзаније формирање чисто еколошких закона унутар бројних држава, па и оних које их до тог момента, као чисто еколошке, практично нису ни поседовале. Речено важи и за Републику Србију, која први такав закон, примера ради **Закон о заштити вадуха**, доноси тек седамдесетих година двадесетог века¹³². Такође се поново доносе или пак иновирају закони који се у основи баве нееколошким питањима, али сада и са нормама од чисто еколошког значаја, што карактерише и законом о градњи Републике Србије из 1973 године¹³³. Дотични закони регулишу бројна еколошка питања, третирана и из јасних антропоцентричних разлога, што значи и од *истовремено социјалног значаја*, иако се то не наводи дословце унутар ових норми.

Трећа последица процеса буђења еколошке свести, али исказаног и у односима између држава те посебно на ширем међународном нивоу, јесте покретање низа у суштини еколошко политичких процеса који воде ка формирању не само декларативних већ све чешће и све снажније обавезујућих текстова међународног јавног права, посебно међународног еколошког права. По најпре уговора и њихових пратећих текстова, којима се јасно успостављају бројна: права, обавезе и одговорности, од еколошког али, пре свега из истог разлога, хуманог значаја. Долази до формирања у суштини легислативних текстова, легислативних самим тим што их државе, Стране ових уговора, ратификацијом потврђују за своје важеће законе.

¹³¹ Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Done at The General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization meeting in Paris from 17 October to 21 November 1972, at its seventeenth session, ратификована. Види ближе: Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине, *Сл. лист СФРЈ*, бр.: 8/1974.

¹³² Тачније 1973.г. Види: Закон о заштити од загађивања ваздуха; *Сл. гласник СР Србије*; бр.: 8/1973.; и 33/1977.г.

¹³³ Закон о изградњи објеката; *Сл. гласник СРС*; бр.: 25/1973.г.

Четврто, државе, а поглавито преко Уједињених нација, разних комисија, али и бројних међународних организација које функционишу у оквиру УН, или у сарадњи са њима, све више развијају разноврсна хумана, еколошки оријетисана, виђења како би требало да се даље поступа а да се очува човекова животна средина и побољша живот људи, нарочито унутар заосталих друштава-држава. Отуда не чуди што је управо Међународна унија за конзервацију природе (IUCN), у сарадњи са UNEP-ом те UNESCO-ом и FAO, још 1980. завршила и објавила студију: **Стратегија светске конзервације – Стратегија конзервације живих елемената природе за одрживи развој**¹³⁴, документ којим се први пут разматра одрживи развој на глобалном нивоу, али пре свега кроз размишљања о проблемима очувања живих богатстава природе, такође и генетске разноврсности (биодиверзитета), уз јасан захтев да се постигне одрживост обновљивих ресурса, те, сасвим разумљиво, стартује развој томе прилагођених законодавстава држава, али и формирање и примена свему овоме неопходних знања.

1987.г. „Светска комисија о животној средини и развоју“, завршава и пласира документ **Наша заједничка будућност**, који иде даље и дубље од претходно поменутог резултатата IUCN-а, чиме отвара ново поглавље у историји, теорији и пракси приступа заштити права на здраву радну и свеукупну животну средину, дакле не само његовог односа спрам еколошких вредности *per se*. То је и учињено испуњавањем задатака из Чл. 8. **Одлуке УН 38/161** (Процес припреме еколошке перспективе до 2000.г.), да се:

- формирају предлози еколошких стратегија за постизање одрживог развоја,

¹³⁴ WORLD CONSERVATION STRATEGY. Living Resource Conservation for Sustainable Development. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) with the advice, cooperation and financial assistance of the United Nations Environment Programme (UNEP) and the World Wildlife Fund (WWF), and in collaboration with the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) and the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Year 1980.

- препоруче путеви сарадње између држава различитих степена економске и социјалне развијености, а који ће узети у обзир међувеze између људи, ресурса, животне средине и развоја,
- размотре путеви и могућности којима међународна заједница може да делује ефикасније, бринући о животној средини,
- помогне у дефинисању заједничке перцепције дугорочних еколошких потреба и адекватних напора да се делује успешно спрам проблема заштите и побољшања животне средине, дугорочне агенде за акцију кроз наступајуће деценије, као и циљева ка којима се тежи у светској заједници, узимајући у обзир релевантне резолуције Управног савета¹³⁵ из 1982.г., а која се односи на хумано окружење¹³⁶.

Можемо рећи да је тиме заокружена стартна тачка за формирање слојевитог економског, еколошког а социјално пожељног, или пак прихватљивог, приступа посматрањима одрживог развоја, али прилагођеног човеку, садашњим и будућим генерацијама.

III.

До формирања и усвајања документа Генералне Скупштине УН: **A/42/427** (4. августа 1987) укључивиши и његов **Анекс – Наша заједничка будућност**¹³⁷, стварност нас је често на суров начин упозоравала да морамо да очувамо физичке параметре неопходне за постизање одговарајућих социјалних услова, тиме и достизање пожељних социјалних димензија одрживог развоја на посматраном подручју.

¹³⁵ У оригиналу: Governing Council intergovernmental decision – making body for the United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat).

¹³⁶ Види: Resolution 37/219 of 20 December 1982, Session of a special character of the Governing Council of the United Nations Environment Programme, са: <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r219.htm>.

¹³⁷ Да подсетим: UN Document A/42/427, 4th August 1987, Forty-second session: Development and International Cooperation: Environment, Annex: Report of the World Commission on Environment and Development “Our Common Future”.

Проблеми на које само подсећамо су бројни. Искузују се појединачно, локално, регионално, али и континентално, те чак и глобално. Реакције на исте су у почетку најчешће ишле супротним смером, од локалног, преко опште државног, потом регионалног, до континенталног и глобалног. На тај начин је поступним учовањем и решавањем низа конкретних случајева, попут, примера ради:

- већ помињаног проблема киселих киша из Канаде у САД¹³⁸,
- губљења шума у власништву Nokia индустрије, услед киселих киша, отуда и преоријентације исте на електронску са дрвно прерађивачке индустрије¹³⁹,
- Minamata случаја (Јапан)¹⁴⁰, тровања становништва али и мора, те моског блага, тешким металима током процеса рударења и потоњег коришћења живе, као и неадекватног одлагања њене јаловине,
- загађивања вековима употребљивих вода Рајне, чињења истих неупотребљивим, отуда и доношења двеју Рајна конвенција¹⁴¹ зарад разрешавања уочених проблема,

као и бројних других, омогућавано одржавање, или пак опоравак, фактора од значаја за саме елементе животне средине, али и:

¹³⁸ The Trail Smelter Arbitration (Canada - USA) in: *American Journal of International Law*, No 35, p. 684-713 (Year 1941).

¹³⁹ Компанија, основана 1865.г., за бављење дрветом и дрвним производима, под утицајем киселих киша губи током педесетих година двадесетог века део шума али већ почетком следеће деценије успешно пребацује капитал у електронску индустрију. Види са: <http://company.nokia.com/en/about-us/our-company/our-story>.

¹⁴⁰ Chisso Corporation у области места Минамата, на обали мора, испуштала је живу у море, где су се деценијама стварала отровна једињења, уништавајући могућност рибарења (исхране) становништва и изазивајући генетске малформације те смрт више од 3000 становника, због чега је почетком седамесетих година 20. века суд округа Минамата утврдио кривичну и материјалну одговорност корпорације (за више од 600.000.000 долара). Види шире: Ishimure, Michiko. 1990. *Paradise in the Sea of Sorrow*. English translation by Livet Monnet. Yamaguchi Publishing House (c/o Japan Publications Trading Co., Ltd., Tokyo).

¹⁴¹ Види: Convention on the Protection of the Rhine against Chemical Pollution (1976) и Convention on the Protection of the Rhine against Chloride Pollution (1976). Ове су конвенције од значаја за све државе њеног приобаља.

економију, здравље и физички опстанак човека, тиме и стварни социјално прихватљив одрживи развој посматраних простора.

Управо зато што се имало све претходно у виду, као и из разлога холистичког приступа, дошло је до рада на материји, и потоњег објављивања (августа 1987.г.), **Документа УН А/42/427**, заједно са Анексом (**Наша заједничка будућност**), чиме је уистину отворен убрзан процес развоја еколошко политичке, правне и практичке мисли, како унутар самих УН тако и бројних међународних невладиних а посебно научних и стручних организација. Долази до све јаснијег обједињавања економских, еколошких и социјално оријентисаних идеја и иницијатива. Сам појам и идеја „одрживог развоја“ се развијају. Схвата се да је овај развој уистину дугорочно могућ и социјално прихватљив уколико се напори оријентишу на развој којим се тежи задовољавању потреба присутних генерација, али уз очување могућности развоја и задовољавања потреба и будућих генерација. Ова идеја од краја осамдесетих година двадесетог века уистину садржи у себи два кључна логичка дела:

- увиђање неопходности задовољавања „потреба“, али пре свега оних у Свету најсиромашнијих, обзиром да то значи могућност њиховог опстанка, али и
- схватање граница (лимита) које успостављају:
 - природа,
 - актуелне технологије, и
 - друштвена организованост адекватних односа ка животној средини, чиме се уистину постиже могућност очувања и адекватног коришћења њених ресурса од стране садашњих као и будућих генерација.

Речено важи практично за сва друштва државе, без обзира на њихове економско политичке системе. Но то не значи да је логично да се свуда тежи истом. На против. Шта ће све бити актуелни циљеви, посматрани средњерочно или дугорочно, у многостепеној зависности на ком је степену развијености: економије, технологије, културе али и права,

посматрана друштвена заједница. Но, без обзира на ове параметре, заједнички именитељ свима је тежња ка развоју.

Како је стварност већ показала, стварни а константан развој без очувања еколошки неопходних вредности и није могућ уколико исти није социјално праведан. Другим речима, уколико не води ка праведнијој расподели новостворених вредности, обзиром да сиромаштво не омогућава очување већ изазива смањење еколошких квалитета и квантитета, што значи: биодиверзитета, вода, ваздуха, земљишта, шума и других богатстава које етички припадају не само малом (уском) кругу људи и не само садашњим већ и будућим генерацијама. Све ово захтева да се развију нови:

- социокултурни и социоетички стандарди, отуда и
- начини живљења, а такође и
- односи према раду и својини (приватној и друштвеној), самим тим и
- начини друштвених организовања, како хоризонтално тако и вретикално посматраних,

да би се хумане потребе живљења могле константно да задовољавају. Неопходне су и политичке промене које би све ово омогућиле и водиле ка друштвеној хармонији и солидарности.

Такође су неопходне и промене у физичким параметрима односа човека као јединке и друштвене заједнице и природе. Нарочито односа према необновљивим ресурсима, који је до сада био доста расипнички исказан. Исто важи и за однос према обновљивим ресурсима као што су, да наведемо оне најзначајније, вода, земљиште, шуме и ваздух. И то како унутар граница својих друштава држава тако и однос који ће штити од негативних дејстава са својих на туђе територије, али и међународне (заједничке) просторе човечанства, као и са њих ка просторима унутар држава, посебно оних слабије развијених.

Схвата се да „одрживи развој“ уистину захтева:

- буђење привредног раста и развоја,

- развој технологија, посебно еколошки прихватљивих,
- омогућавање запослености радно способних маса, као услова постизања хуманих услова живота,
- постизање демографско-економски прихватљивих нивоа раста,
- буђење политичке и еколошке свести и утицаја маса,
- укључивање социјалних али истовремено и еколошких параметара у процесе формирања политичких а посебно привредних одлука.

Самим тим појављује се такође и потреба:

- за адекватнијим образовањем не само маса већ и свих фактора политичког и привредног живота, али и
- за формирањем и осавремењавањем елемената за све ово неопходних државних апарата.

Све је ово немогуће извести без суштински квалитетног сагледавања основних и такозваних изедених права људи, то јест права базираних на основним, али разрађених, регулисаних као права која се односе на уже дефинисане сегменте живота, отуда и одређених уже и прецизније низом готово специјалистички оријентисаних конвенција. Самим тим је, током деценија, управо да би се омогућио достојанствен живот људи уопште, и формиран низ таквих, у суштини легислативних текстова Међународног јавног права, при чему, наглашавамо, овај процес и сада траје, а заслужује посебну и продубљену анализу. Управо у светлу самог наслова ове студије: Социјалних димензија одрживог развоја. Отуда то и јесте следећи логички блок овог истраживачког рада.

Разуме се, сваком истраживачу који усмери своје напоре на ова питања следује обавеза хронолошки исправног оријентисања у приступању материји, најпрактичније би било по сегментима, кроз анализу свега онога што је од директног али и наоко посредног социјалног значаја у процесу орживог развоја. То значи како онога исказаног и од социјалног значаја унутар урбаних али и руралних подручија, индустријских као и пољопривредних простора, равница

али и планинских терена, али, сасвим јасно, на просторима који се континентално — климатски и културолошки значајно разликују, чиме ни на дотичним ареалима ни социјални услови не могу да буду исти!

3. СОЦИЈАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА – ПРЕЛАЗ СА ТЕОРИЈСКИХ НА ПРАКТИЧКА ПИТАЊА

3.1. Уводне напомене

Како смо то нагласили практично на почетку ове студије, одрживи развој је дуго посматран само кроз могућности и остваривања повећања димензија производње и потрошње. Што значи чисто економски. То је веома брзо довело до буђења свести да се у обзир морају да узму и параметри доступности и искористивости:

- обновљивих, и
- необновљивих ресурса,

али, у основи, са аспекта могућности приступа ресурсима и њихове употребе у циљу повећавања производње. Ово је посебно карактеристично за деветнаести век, време снажног јачања колонијализама, али, практично, и целу прву половину двадесетог века. Економски најразвијеније државе, у овом периоду најбржег привредног а посебно енергетског и индустријског развоја, очувању природних ресурса, ни унутар својих а ни територија колонија, нису поклањале неопходну пажњу. Резултат је био јасно исказив, чак и мерив. Дошло је до таквог искоришћавања природних добара које је резуловало наглим смањењем присуства бројних сировина, пре свега оних необновљивих, да наведемо за пример само дубински лако доступну нафту и руду гвожђа на теренима где их је у деветнаестом и на почетку двадесетог века било лако експлоатисати. Но, не треба изгубити из вида да је оваква експлоатација необновљивих ресурса истовремено водила и ка

смањењу присуства низа обновљивих, попут вода које по својим квалитетима припадају оним најчистијим, што или не захтева било какву њихову прераду или само мали ниво дораде да би биле коришћене, шта више нестајањем оваквих вода на бројним теренима, па тако и унутар Европе¹⁴².

На све напред наведено пажња је обраћана тек делимично и сасвим сигурно не целовитим приступом. Уистину, „тек у задњих 40 година животна средина, локална и глобална, постаје централна мета једног броја националних али и међународних институција, као и права. Током седамдесетих и осамдесетих година међународне институције стартују са формирањем низа докумената који прате међународне (глобалне) скупове од еколошког а хуманог значаја. Заједничка карактеристика рада ових комисија је испољавање напора да повежу међусобно тежње човечанства, показујући како једна велика вредност захтева друге. Одрживи развој са својом двостраном природом наглашава развој и животну средину као типичне примере¹⁴³“.

Основно питање које су сви ови скупови постављали је: Шта мора да се одржава? Закључак им је јасан. Три основне категорије:

- природа,
- системи подршке животу, и
- хумане заједнице, што пре свега значи друштва-државе,

¹⁴² А што је нарочито задњих педесетак година довело до практично константног развоја правних параметара третмана и заштите вода, почев од увођења института класификације и категоризације, такође истовремено и стандарда квалитета, па до успостављања казнено правних елемената заштите вода. О овим елементима види шире: Владан Јолџић (2011.): Еколошко-правна заштита као развојно променљива - Теоријско-практички приступ, стр.: 206. – 229.

¹⁴³ Robert W. Kates, Tomas M. Paris and Anthony A. Leiserovic (2005): What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values and Practice, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*. Publisher: Helen Dwight Reid Educational Foundation; Scientists' Institute for Public Information; Committee for Environmental Information (Saint Louis, Mo.), Taylor & Francis (Routledge). Volume 47, Number 3, стр. 10.

али то значи и међукатегорије посебно повезане са сваком од ове три, попут: Планете, животне средине и културе¹⁴⁴.

Разлог је јасан, природа у целини, као и посматрана животна средина, ужа или шира, а уистину и глобално посматрана, за људску заједницу је извор свега онога што може да чини, а јесте неопходно за њен опстанак.

Постоји много различитих захтева које ваља испунити да би која заједница опстала. На првом месту је захтев за храном, водом, постојањем животног простора, станишта (није исто). Такође и самом људском заједницом. Наиме, човек је друштвено биће и у принципу не опстаје сам. Неопходно му је да формира јасно регулисана друштва, што кроз своју историју и чини непрекидно. Када то чини он уистину кроз целу своју историју формира различита правила којима уређује:

- однос спрема човека као појединца,
- односе између људи:
 - унутар саме заједнице али и
 - заједница,
 - производњу роба, пласман, услуге..., једном речју економију.

При том је историја показала да су поједина друштва у овоме била успешна и опстајала, а нека не. Другим речима, поједине заједнице су изналазиле начине свог дугоременог опстајања, неке су ратовима уништили други људи, али су постојала и друштва која нису умела да се прилагоде природи и друштвеним потребама, на пример растућем становништву, те су из тог разлога назадовала и нестајала. У вези овога су задњих неколико деценија пробуђена размишљања, а нарочито о неопходности да као друштва-државе развијамо економије, те исту у глобалу, али и путеве задовољавања растућих захтева и потреба, попут оних произашлих из:

- демографског раста,

¹⁴⁴ О овоме исто и: What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values and Practice, стр. 11.

- продужетка људског века,
- потреба за све сложенијим знањима, што значи све бољом школованошћу становништава, али и
- успостављања демократских односа, укључујући и оних који омогућавају извесне облике једнакости субјеката у могућностима, правима, али и обавезама, на различитим местима те нивоима друштвене организованости, као и друштвеног живота уопште.

Све ово је лапидарно речено и унутар **Јоханезбуршке декларације**, која успоставља (мада само декларативно) „колективну одговорност за ојачавање и оснаживање међувеза стубова одрживог развоја: економског развоја, социјалног развоја и заштите животне средине, на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу¹⁴⁵“. Овим су на најкраћи могући начин потврђени захтеви које је, доста детаљно, десет година раније, поставила такозвана **Миленијумска декларација**¹⁴⁶, групишући своје циљеве у 8 група и 33 тачке, али их при том даље детаљније разрађујући. О томе ћемо и ми касније у књизи више говорити, али сада посећамо да су коаутори **Миленијумске декларације**, што формално значи и УН, јасно издвојили следеће битне циљеве али и овом декларацијом дефинисане захтеве:

I – Успостављања вредности и принципа, при чему их укратко и дефинишу,

II – Мира, сигурности и разоружања,

III – Развоја и смањења сиромаштва,

IV – Заштите заједничке животне средине,

V – Људских права, демократије и добре владавине,

¹⁴⁵ The Johannesburg Declaration on Sustainable Development (World Summit on Sustainable Development, 4 September 2002), United Nations, A/CONF.199/20, note 11, page 1.

¹⁴⁶ United Nations Millennium Declaration (A/55/L.2), Resolution adopted by the UN General Assembly, 8th plenary meeting, 8th September 2000.

VI – Заштите рањивих,

VII – Сусретања са посебним захтевима Африке, и

VIII – Ојачавања Уједињених нација.

При том су бројни посленици науке и политике, попут коаутора чланка **Шта је одрживи развој? Циљеви, индикатори, вредности и пракса** јасно постављали питање: „А како дефинисати одрживи развој?¹⁴⁷“ и ослонили се на већ раније изнета мишљења како окарактерисати и којим методама мерити одрживи развој¹⁴⁸.

Кејтс, Парис и Леизерович су јасно исказали став да је људско друштво мање подложно еколошким и другим стресовима уколико је боље организовано, то јест да је уложило напоре у изградњу томе намењених: институција, знања али и система заштите животне средине. А пре свега да би очували: климу, чист ваздух, земљишта, воде, укључујући, на глобалном нивоу, и воде океана, као и биодиверзитет, услове неопходне за продукцију хране и сусретање са здравственим потребама, уз истовремено превентивно деловање, примера ради против различитих облика загађивања¹⁴⁹. При том дотични коаутори јасно указују да је неопходно поседовати успостављене вредности, такве које одрживом развоју, а ми би нагласили: Као социјалној потреби, пружају основе и/или подршку. Те вредности могу да се категоришу као:

- добра, и
- тежње или жеље,
- а ми би додали: и понашања,

ка којима човек:

- тежи, или би
- требало да их избегава.

¹⁴⁷ What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values and Practice, стр. 13.

¹⁴⁸ Paris, T. M. & Kates R. N.J. (2003): Characterizing and Measuring Sustainable Development, *Annual Review of Environment and Resources*, No 28, стр. 559 - 586.

¹⁴⁹ Види шире Табелу 1., из: What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values and Practice, стр. 14. и 15.

У свему овоме одрживи развој, имајући у виду како је стартовало формирање његовог схватања као појаве и неопходне потребе, може да се посматра као социјални продукт, производ:

- знања различитих наука и струка, као и
- тежњи разноврсних еколошки и социјално оријентисаних невладиних организација, али и
- циљ коме током времена све јасније и детаљније теже бројне међународне организације, укључујући и Уједињене нације, формирајући га као свој предмет, при чему саме Уједињене нације овај одрживи а еколошки усмерен развој јасно поставља за један од основних задатака свог релативно новог а посебног оријентисаног тела: Одељења за одрживи развој Одсека за економска и социјална питања Уједињених нација¹⁵⁰.

Напори како поменутих аутора тако и различитих невладиних те међународних организација током времена све јасније указују да одрживи развој није само онај развој што дозвољава голо преживљавање, па и маса које се убрзано множе, већ такав који омогућава не само економску а еколошку заштиту већ и остваривање хуманог и друштвеног развоја, што значи позитивно антропоцентрично оријентисан, уз изградњу и за то неопходних развојних политика, друштвених институција и правила¹⁵¹.

Сам физички опстанак и није могућ без формирања развојних политика које поклањају пању:

- ресурсима, а на бази њих и
- остварењима људског рада, посебно разноврсним користима, те
- социјалној дистрибуцији истих.

¹⁵⁰ Division of Sustainable Development of the United Nations Department of Economic and Social Affairs. Овај одсек је формиран 2011.г. Види Документацију УН.

¹⁵¹ Види шире: Јолчић Владан (2011.): Еколошко-правна заштита као развојно променљива. Теоријско-практички приступ. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 4., 28., 32., 47.

При том ваља имати на уму да су животни стандарди унутар друштава одрживи, дугорочно посматрано, само уколико потрошња поштује такође дугорочне захтеве одрживости. Прецизније речено, „исказане потребе су социјално и културно одређене а одрживи развој захтева промоцију вредности које ће ојачати улогу стандарда којима се потрошња смешта у границе које су еколошки могуће¹⁵²“. Потребно је да се формира и одржава економски развој, али без експлоатације других, што значи да друштва остварују одрживи развој истовременим развојем производње као и постизањем уједначених могућности за све.

Уколико се знатни делови друштава, у оквиру развоја који се остварује, маргинализују, тада је јасно да се ради о лоше осмишљеном друштвеном развоју. Такође не сме бити произведена опасност (или опасности) по животну средину, а пре свега природне системе попут: земљишта, шума, вода, конкретних простора живота. Исто тако треба имати на уму да је људских интервенција на просторима, као и по вредностима што их чине, све више, као и да су све драстичније, а пре свега изазване економским захтевима. То погађа како обновљива тако и необновљива добра, разноврсне руде, а посебно фосилна горива. Погађа нарочито терене и становништва економски и уопште привредно индустријски слабо развијених друштава. Ово произилази из неједнакости која постоје не само између људи као појединаца већ пре свега друштава-држава. Отуда ова, махом сиромашна, друштва, да би опстајала, све више еколошки притискају природна, посебно рудна блага, чиме временом преоптерећују своје просторе живљења, ширећи ова преоптерећења ка урбаним и руралним срединама, а потом и преко својих државних граница. Преоптерећења која кроз коришћења ресурса пре свега погађају медијуме: воде, ваздух а преко њих и земљишта, а путем њих практично све живо и неживо, отуда и човека, његове услове живота и одржавања здравља, али и продукције хране те неопходних вода – пијаћих и техничких.

¹⁵² Hinrichsen Don (1987): Our Common Future: A Reader's Guide The Brundtland Report Explained (London: Earthscan Pub., 1987), стр. 1. Доступно са: www.tjssl.edu/slomansonb/11.2_Brundtland.docx.

На неке од напред наведених момената међу савременим ауторима, примера ради, јасно је указивао Хозе Антонио Окампо, својевремено заменик Генералног секретара УН за економска и социјална питања¹⁵³, истичући да су бројне државе економски напредак посматрале искључиво као процес структуралних промена, такав у коме неке активности напредују, повећањем производње и потрошње енергије¹⁵⁴, технолошки и масом производа, док се друге смањују¹⁵⁵. Јасно, подсећа Окампо, ово није исто што и такозвани напредак ка „зеленој економији“, то јест таквој коју карактерише прелаз ка чистијим технологијама, мањем оптерећењу природе¹⁵⁶, како потрошњом енергије тако и отпадним материјалима који произилазе из саме производње, али, подсећамо, не треба заборавити, и потоњим отпадима на крају животног (употребног) циклуса производа. Зелену економију, како Окампо истиче, карактерише и развој пољопривредне производње¹⁵⁷, уз минимум оптерећивања околине¹⁵⁸. Све ово значи да се зелена економија развија у складу са захтевима докумената из Рија: **Агендом 21** и **Принципима** (а пре свега економско еколошком

¹⁵³ José Antonio Ocampo, United Nations Undersecretary-General for Economic and Social Affairs (1 July 2003 – 1 July 2007).

¹⁵⁴ Види шире: Joldic Vladan (1990): Energy and Environment - Complex Legal Approach, уводно предавање аутора на међународном научном скупу Уједињених Нација: Energy and Environment, Опатија. Види: Proceedings.

¹⁵⁵ José Antonio Ocampo (May 2010): The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective. In: The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective. Report by a Panel of Experts to Second Preparatory Committee Meeting for United Nations Conference on Sustainable Development, May 2010. Prepared under the direction of: Division for Sustainable Development, UN-DESA United Nations Environment Programme and UN Conference on Trade and Development. Стр.: 3- 5. и 24.

¹⁵⁶ Ciriacy-Wantrup, S.V. (1952): Resource Conservation, Berkeley: University of California Press.

¹⁵⁷ Harris, Jonathan M. and Scott Kennedy (1999): Carrying Capacity in Agriculture: Global and Regional Issues, *Ecological Economics*, No. 29, стр.: 443-461.

¹⁵⁸ О томе види шире: Aaron Cosbey (UNCTAD Advisor on Green Economy): Trade, Sustainable Development and a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks. Унутар: The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective, стр.: 40.- 69.

одрживошћу¹⁵⁹). Документа које наводи овај, али и други аутори, су сасвим јасна. Захтевају такав развој који ће омогућити и будућим генерацијама да адекватно користе природне ресурсе. Другим речима, захтева се поштовање *принципа међугенерацјјске једнакости у правима и одговорности*¹⁶⁰, дакле и у праву на поседовање и коришћење употребивих простора и природних ресурса. Такође да највећи део природних посматрамо и као економски мериве вредности¹⁶¹.

Уочавање међузависности очувања квалитета и димензија животне средине те економског раста праћеног технолошким развојем води ка економско еколошком виђењу одрживог развоја, као и сазревању схватања о њиховој међузависности¹⁶². Тиме јесте уочен, па и објашњен, део мозаика парметара што у својој укупности омогућавају одрживи развој какав је социјално пожељан, а по мишљењу многих аутора дугорочно и једино остварив. Али нису објашњени бројни други елементи чије би превиђање било логичка и практичка, а ми смо мишљења и етичка грешка. О тим параметрима су посленици различитих научних дисциплина јасно говорили већ почетком седамдесетих и упрвој половини осамдесетих година прошлог века.

¹⁵⁹ Common, Mick, and Charles Perrings (1992): Towards an Ecological Economics of Sustainability', *Ecological Economics*, No. 6, стр. 7-34.

¹⁶⁰ Stockholm Declaration, Principle 2. О реченом види шире и:

Hartwick, J.M. (1977): Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources, *American Economic Review*, No. 66, стр.: 972-974.; Јолцић Владан (2008.): Еколошка политика. Од идеје до изградње међународног еколошког права. Изд.: Институт за криминолошка и социолошка истраживања. Београд, стр.: 170.-172.

¹⁶¹ El Serafy, Salah (1993): The Environment as Capital, унутар: Ernst Lutz (ed.): Toward Improved Accounting for the Environment: An UNSTAT-World Bank Symposium, Washington, D.C: The World Bank.

¹⁶² О речном види, примера ради: Khor, Martin (2011): Preliminary Notes on the Green Economy, in the context of sustainable development. Statement at the panel on Green Economy at the Inter-sessional session on Rio Plus 20 on 10-11 Jan 2010.; и: Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers, UNEP, 2011, ca: www.unep.org/greeneconomy.

3.2. Шта термин социјална одрживост заиста значи

Иако је доста тога већ речено на претходним страницама ове студије, још увек није пружен одговор на питање: Шта термин социјална одрживост заиста значи? Без овог одговора и није могуће даље логичко напредовање кроз материју. Но, то захтева изврстан редослед у пружању одговора.

Да би уопште говорили о бројним елементима *социјалне одрживости* прво морамо да кажемо *шта социјална одрживост значи*, при том идући даље и дубље од у тексту напред већ реченог. Такође и како друштво може да обликује своје промене, нарочито имајући у виду да њима утиче на облике односа унутар друштва, а ако их посматрамо и еколошки, онда и облике односа од значаја за животну средину. У том циљу (друштвеног развоја) посебна пажња се посвећује различитим подсистемима друштвене организованости, тачније правилима „од значаја за:

- индивидуални развој,
- друштвени систем,
- власт,
- инфраструктуре,
- економски систем,
- ресурсе, и
- животну средину¹⁶³“.

При том је масовно усвојено мишљење да одрживи развој уистину јесте онај развој који је: економски, еколошки и социјално/културолошки одржив. Али је такође јасно да „социјално“ и „културно“ није једно те исто нити једнако између народа. Отуда је јасно да када постављамо питање и који су то минимуми поменутих параметара које можемо да посматрамо као социјално прихватљиве

¹⁶³ Our Common Future, стр. 67.

уистину одговор не може да буде исти свуда и у свакој прилици. Но, иако посматрамо и веома различита друштва ипак је могуће наћи неке заједничке именитеље. Према схватањима које заступа Светска банка¹⁶⁴ еколошки одржив развој је онај који инкорпорира: еколошку, економску и социјалну димензију, полазећи од идеје да дотични развој мора бити такав да омогућује и будућим генерацијама да користе еколошке, економске и социјалне користи које развија актуелна генерација. Светска банка јасно каже да еколошка одрживост у себи мора да садржи:

Као прво – такво поступање које се односи на материјалне елементе, што значи да се формирају и примењују и правила од значаја за: очување интегритета еколошких вредности, поступање са ресурсним капацитетима, укључујући и конзервацију истих, управо да би могле и будуће генерације да их поседују и користе.

И друго – социјална одрживост подразумева и садржи у себи: једнакост, социјалну мобилност, друштвену кохезију, партиципацију (учешће), смањење сиромаштва и културни идентитет¹⁶⁵.

Државе, преко својих представника унутар бројних организација, а посебно Уједињених нација, све јасније указују да еколошка заштита, која је стартовала као заштита: вода, ваздуха, земљишта, од опасних материја а посебно пестицида, од урушавања квантитета и квалитета подземних вода, и тако даље, мора да се све јасније шири и ка другим објектима, као што су: демографске масе и њихове промене, живот

¹⁶⁴ Види шире: Soubbotina, Tatyana (2004): Beyond Economic Growth. An Introduction to Sustainable Development. Second Edition, The International Bank for Reconstruction and Development/THE WORLD BANK/ 1818 H Street, N.W. Washington, D.C. 20433, U.S.A.; и Segnestam, Lisa (December 2002): Indicators of Environment and Sustainable Development Theories and Practical Experience, The World Bank Environment Department, 1818 H Street, N.W. Washington, D.C. 20433, U.S.A. Ca: http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/beyondco/beg_all.pdf

¹⁶⁵ Serageldin, Ismail (1996): Sustainability and the Wealth Of Nations: First Steps in an Ongoing Journey. Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs, Series; No. 5, ESSD Environmentally & Socially Sustainable Development Work in Progress. Washington, D.C.: The World Bank, стр. 3. Доступно са: <http://documents.worldbank.org/curated/en/1996/07/696375/sustainability-wealth-nations-first-steps-ongoing-journey>.

градова, климатске промене, биодиверзитет, одржива производња и потрошња, смањивање сиромаштва.

Статистички стручњаци Холандије су још осамдесетих година двадесетог века јасно казали да њихову националну стратегију развоја сачињавају четири *димензије одрживог развоја*: а.) социјална, б.) културна, в.) економска, и г.) еколошка¹⁶⁶. Према њиховим размишљањима:

за *социјалну димензију* потребни су одговори на питања:

- колико смо сада задовољни,
- до ког обима (нивоа) је присутна сигурност и безбедност у нашој животној средини и социјалној структури, и
- шта је чињено у вези социјалних веза људи између друштва коме припадамо и људи ван нашег (холандског) друштва;

а за *културну димензију* од значаја је:

- да ли препознајемо свој идентитет,
- колико смо толерантни према другима, и
- до ког обима су друге културе поштоване и како ми подржавамо њихово постојање¹⁶⁷.

Размишљајући о *социјалним димензијама одрживог развоја* тада уистину мислимо о присуству, у одговарајућем, што значи задовољавајућем, обиму:

I – *социјалне одрживости*, која у себи садржи:

- запосленост која омогућава достојне услове живљења, као и
- уједначене дистрибуције зарада,

¹⁶⁶ О овоме види шире: Konning Juliete (2015): Social Sustainability in a Globalizing World Context, theory and methodology explored, стр. 7; са: http://www.researchgate.net/publication/242642851_Social_Sustainability_in_a_Globalizing_World_Context_theory_and_methodology_explored.

¹⁶⁷ То исто, стр. 8.

- социјалну хомогеност,
- социјалну стабилност,
- уједначен приступ ресурсима, и
- уједначене могућности приступа друштвеним сервисима.

II – *културне одрживости*, што укључује:

- баланс између поштовања традиције конкретног терена и народа те иновација,
- ослањање на сопствене снаге,
- самоспознају, и
- самопоштовање¹⁶⁸.

Социјална одрживост подразумева социјалну једнакост и смањивање социјалних искључивања, а такође и развој и укључивање: равноправности, социјалне правде и квалитета живота. „Индикатори (социјалне одрживости) подразумевају приступ информацијама, повезаност, физичко, психолошко и репродуктивно здравље, доступност активностима од значаја за одржање живота (што значи: исхране, формирања кућа и домаћинства, запослености, могућност приступа земљи и ресурсима, прим. В.Ј.) као и сигурности унутар и ван куће¹⁶⁹“.

Социјална стабилност, као елемент социјалне одрживости, се дефинише као способност људске јединке (појединца, домаћина или фамилије) да достигне и одржава адекватне услове живљења. Игра изражену улогу посебно на руралним подручјима држава које се

¹⁶⁸ Слично реченом и: Sachs, Ignacy (1999) Social Sustainability and Whole Development: Exploring the Dimensions of Sustainable Development. Унутар: E. Becker & T. Jahn (eds.) Sustainability and the Social Sciences. A Cross-Disciplinary Approach to Integrating Environmental Considerations into Theoretical Reorientation. London and New York: Zed Books, стр. 32. – 33.

¹⁶⁹ Becker, Egon, Jahn, Thomas, Stiess, Immanuel and P. Wehling, Peter (1997): Sustainability: A Cross-Disciplinary Concept for Social Transformations. UNESCO, Most Policy Paper, No 6, стр. 27.

тек развијају, где се производи, између осталог, трансфером знања за коришћење пољопривредног земљишта са родитеља на потомство.

За наша размишљања о *социјалним димензијама одрживог развоја* од прворазредног је значаја и сагледавање одрживог развоја унутар урбаних ареала, из једноставног разлога што они садрже кондензоване проблеме: социјалне, економске и еколошке, поготову обзиром на демографску и социјалну експлозију сиромашног становништва у многим деловима света. При том се, када је у питању ово становништво, не само у неразвијеним већ и високо развијеним државама, на пример САД и Европске Уније, јасно исказује његово социјално искључивање, то јест искључивање главних популационих група, исказано као економско, културно и политичко искључивање, као већ дуго времена присутан процес.

Са друге стране пожељна социјална одрживост у урбаним друштвима означава омогућавање и спровођење укључивања свих популационих група кроз обезбеђен приступ:

- а.) формирању домаћинства, и
- б.) запошљавању.

Једино побољшани услови живота то могу да обезбеде. Пuteви су садржани у таквој социјалној политици којом се обезбеђује: образовање, отварање радних места, приступ обезбеђењу услова неопходних за формирање домаћинства, и мењању менталитета и навика.

Социјални одрживи развој (социјална одрживост) се, узимајући у обзир напред већ речено, може да посматра као развој који је саставни део свеукупног хармоничног развоја друштва. Такав који подстиче формирање и напредовање околине у којој је могућ живот и развој различитих социјалних и културних група, уз истовремено омогућавање интеграција, као и побољшавање квалитета живота свих сегмената популације¹⁷⁰. У суштини таква социјална стабилност и

¹⁷⁰ Stren, R. and Polese, M (2000): Understanding the new Sociocultural Dynamics of Cities: Comparative Urban Policy in a Global Context. Унутар: M. Polese and R. Stren

одрживи развој је жеља и циљ коме треба да се тежи али ни у једном друштву није у потпуности остварена.

3.3. Увиђање међувеза одрживог развоја и његових социјалних димензија

Размишљања о томе шта социјална одрживост заиста значи неминовно нас води и ка процесу увиђања, на најкраћи могући начин, међувеза самог одрживог развоја и његових социјалних димензија.

Заједничка идеја бројних аутора из области друштвених и природних наука је да одрживи развој, посебно посматрано на дуг рок, без испуњавања не само економских и еколошких захтева већ и адекватних социјалних услова (фактора), у времену све израженијих планетарних међувеза, повратних спрега, али и низа појава од све снажнијег утицаја, и није могућ. Другим речима, да приступ који су углавном формирали економисти уз сарадњу са демографима, а који се ослања на уочавање потреба развоја: индустрије, саобраћаја, енергетике и пољопривреде, из разлога пораста становништва, јесте ваљан али не и потпун, јер формира тек део мозаика неопходних знања за потребан практички приступ захевима одрживог развоја¹⁷¹. На ово су посебно указали, практично пре више од четрдесет година, посленици Међународног института за животну средину и развој¹⁷² који су пред Скуп УН о животној средини, у Стокхолму¹⁷³ објавили књигу **Само једна Земља**¹⁷⁴, текст који је дотичном скупу послужио као базни материјал. У поменутој књизи први пут је коришћен и делимично

(eds) *The Social Sustainability of Cities. Diversity and the Management of Change*. Toronto: University of Toronto Press, стр. 15.-16.

¹⁷¹ Што јасно каже Jonathan M. Harris (2003) у свом раду: *Sustainability and Sustainable Development*. Унутар: *The International Society for Ecological Economics, Encyclopedia of Ecological Economics*, 2003.

¹⁷² International Institute for Environment and Development (ИИЕД), формиран 1971.г., под именом: International Institute for Environmental Affairs, које мења 1973.г., преласком у Лондон.

¹⁷³ United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 1972.

¹⁷⁴ Barbara Ward and René Jules Dubos (1972): *Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet*, издавач: W. W. Norton, New York, USA.

објашњен термин „одрживи развој“. А такође се укратко објашњава и потреба за сагледавањем социјалних димензија одрживог развоја. Идеја одрживог развоја како се данас схвата потом је још детаљније разрађена тимским радом експерата Уједињених нација на већ помињаном документу **Наша заједничка будућност**¹⁷⁵. У суштини, помињу се, па и делом објашњавају, елементи неких од основних социјалних параметара одрживог развоја. Тиме су аутори поменутих књига отворили могућности даљњих размишљања на ову тему, омогућивши да се размишља и о ширем скупу социјалних димензија одрживог развоја но што су их сами навели, уз могућности све дубљих улаза у материју, током времена. У суштини аутори говоре о преплитању:

- економских,
- еколошких, и
- друштвених (социјалних) фактора и димензија

у формирању и одвијању одрживог развоја као појаве на посматраним теренима. Посебно указују на чињеницу да постоје фактори од мањег али и они од већег утицаја на формирање такозване социјалне одрживости, међу којима посебно истичу:

- поштовање и заштиту људских права,
- једнакост у правима, што значи и између полова¹⁷⁶,
- демократију и њене квалитете,
- формирање фактора социјалне укључености,
- омогућавање учешћа у доношењу одлука унутар заједнице, што значи како локалне тако и државне, којој се припада,
- културу и културну одрживост,
- измене у квалитетима економског раста, отуда и

¹⁷⁵ Our Common Future, Chapter 1, Paragraph 49, стр. 40., где је јасно речено да право на одрживи развој имају садашње али и будуће генерације!

¹⁷⁶ А посебно у складу и са члановима: 1., 2., 7., 23. (ст. 2.) и 26. Универзалне декларације о људским правима.

- омогућавање основних потреба живљења, попут: посла, хране, енергије, вода, хигијене, здравља, образовања,
- омогућавање одрживог демографског нивоа популације,
- “eco-friendly” друштвену и привредну оријентисаност, што подразумева и
- конзервирање добара што улазе у састав животне средине,
- подизање нивоа квалитета живота у градовима,
- постизање виших нивоа квалитета живљења у приградским подручјима,
- промене укључивши и промене квалитета живота и рада на руралним теренима,
- омогућавање адекватног нивоа квалитета живота породица.

Јасно, све ово захтева социо-економске али и социо-културне помаке, чак и унутар најразвијенијих друштава.

3.4. Могућности разликовања типова социјалне одрживости и конкретизација захтева која из тога слеђује

Бројни аутори указивали су и указују да је за остварење низа социјалних, као и са њима повезаних захтева, неопходно исте на конкретно посматраном терену, али и у принципу, идентификовати, посматрати, те развијати, практички приступајући омогућавању „три типа социјалне одрживости:

- *одрживости развоја*, значи његовој константности, што је посебно од значаја за борбу са сиромаштвом и економском неједнакошћу,
- *одрживости која премошћав*а (мења) понашања људи и заједница тако да се био-физички услови очувања животне средине постигну и одрже, и

- одржавању (очувању) одрживости, а што подразумева развој и очување неопходних социокултурних параметара и праксе у контексту социјалних и економских промена¹⁷⁷“.

Такође и да при том морају бити испоштовани принципи **Рио декларације**, посебно Принцип 1.¹⁷⁸ који јасно прописује да су људи у центру бриге за одрживи развој, те да имају право на здрав и продуктиван живот у сагласју са природом, као и став да „људи морају да сарађују у циљу уклањања сиромаштва и смањења разлика у стандардима живљења и бољег испуњавања потреба већине становништва Света¹⁷⁹“.

Тек уз испуњавање свих ових захтева можемо да говоримо о заиста ваљаном одрживом развоју. Јасно, при том не би било исправно да тражимо или очекујемо да њихово испуњавање буде једнако или чак и уједначено на сваком од могуће посматраних терена и унутар различитих друштава. Ово из јасних разлога:

- физичких, па и био-физичких разлика терена, али посебно
- социо-културних различитости народа и региона, а такође и њихових
- често и принципијелно различито организованих економија те друштвених организација, односно,
- различитости култура и културних концепата.

У даљњем развоју истраживачких напора: анализи социјалних димензија одрживог развоја, свих напред побројаних елемената, сматрамо да у практичком истраживачком приступу, од почетних корака прикупљања сирове истраживачке грађе, на даље кроз њено тријерисање, потом прве аналитичке кораке, треба ићи реалним редоследом стварања најзначајнијих докумената који о овим

¹⁷⁷ Види, примера ради: Suzanne Valance, Harvey C. Perkins, Jennifer E. Dixon (2011.): What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, No. 42, стр. 345.

¹⁷⁸ REPORT OF THE UNITED NATIONS CONFERENCE ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT, Annex I - RIO DECLARATION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT, A/CONF.151/26 (Vol. I), (12 August 1992).

¹⁷⁹ Принцип 5. Рио Декларације.

димензијама, директно и искључиво или и паралелно, говоре, полазећи од оног који је, мишљења смо, кључни за разумевање одрживог развоја и његових социјалних димензија, што значи: студије тима УН **Наша заједничка будућност**, из 1987.г., али и читавог низа других, како радова појединаца из научних кругова, тако и међународних те невладиних организација, при чему, јасно, кључно место пружамо оним документима који су формирано радом стручњака у оквирима УН организација и комисија, да их у овом тренутку наведемо тек један мањи број, али великог значаја:

1. United Nations A/RES/55/2 (18 September 2000), позната и као United Nations Millenium Declaration,
2. United Nations A/56/326, Fifty-sixth session (6 September 2001): Road map towards the implementation of the United Nations Millenium Declaration, with Annex –Millenium development goals,
3. OECD Policies to enhance sustainable Development (Year 2001),
4. Sustainable Development. Indicators for Sweden (Year 2001),
5. Western Australian Council of Social Services (WACOS) – WACOS Model of Social Sustainability (Year 2002),
6. More and MOST Proceedings of an Expert Meeting: Social sustainability in a globalizing world: context, theory and methodology explained (September 2002),
7. Department of economic and social affairs – Commission on sustainable development, for World Summit on Sustainable Development, Guidance in preparing a national sustainable development strategy, Background Paper No 13 (Year 2002),
8. Swiss Federal Council: Sustainable Development Strategy 2002,
9. Accessing Social sustainability. The Social Dimension of Sustainability in a Socio-Economic Scenario (Ine Omann and Joachim Spangenberg, Year 2002),
10. U. N. General Assembly, Sixtieth session, Resolution, A/RES/60/1, Year 2005,

11. Culture as a Key Dimension of Sustainability: Exploring Concepts, Themes and Models, Nancy Duxbury and Eilen Gillete, February 2007, Creative City of Canada,
12. The Social Dimensions of Sustainable Development, World Bank, April 22, 2009,
13. U.N. General Assembly Resolution: Keeping the promise: united to achieve the Millenium Development Goals, A/61/1, 19 October 2010,
14. United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD): Green Economy and sustainable envelopment: Bringing back the Social (1 November 2011),
15. ETUC Resolution: Rio +20: Strenghtening the social dimension of sustainable development, Adopted at the Executive Committee on 19-20 October 2011,
16. The Social Dimensions of Climate Change. Discusion draft, ILO, UNRISD, WHO, UNAIDS, UN University, July 21, 2011,
17. The importance of the social dimension of sustainable development goals, UN Women, 18 June 2012,
18. United Nations A/67/L.48/Rev. 1,
19. World Social Science Report 2013: Changing Global Environment,
20. Social Sustainability. A Multilevel Approuch to Social Inclusion (ed.: Veronica Dujon at all, 2013), Routledge, Taylor & Francis Group, New York, London.

Ови документи обрађују различита питања и циљеве (тзв.: “goals”) који се постављају у жељи хуманог, социјално одрживог, развоја, од којих је највећи број управо од директног утицаја на социјалне димензије одрживог развоја, док један део, иако уистину усмерен на друге циљеве као основне, доприноси и постизању социјалних циљева, односно пожељних социјалних димензија одрживог развоја. При том не сме да се заборави да човек живи на

руралним али и урбаним поручијима, а да његов опстанак зависи од: ваздуха, воде, хране, простора живљења, здравља, могућности да адекватно ради да би све ово обезбедио, обучености без које рад, посебно онај ефикаснији, и није могућ, ресурса путем који формира оно што му је неопходно за преживљавање, и других елемената. Отуда на претходним страницама наведени елементи од значаја за формирање социјалне одрживости могу да се посматрају, управо тиме како и на кога утичу: човека, групу, друштво, али и људе као врсту, као елементи мозаика социјалних димензија одрживог развоја, при чему пажњу ваља обратити на напред већ поменута питања од значаја за:

- поштовање и заштиту људских права,
- једнакост у правима, што значи и између полова,
- демократију и њене квалитете,
- формирање фактора социјалне укључености,
- омогућавање учешћа у доношењу одлука унутар заједнице, што значи како локалне тако и државне, којој се припада,
- културу и културну одрживост,
- измене у квалитетима економског раста, отуда и
- омогућавање основних потреба живљења, попут: посла, хране, енергије, вода, хигијене, здравља, образовања,
- омогућавање одрживог демографског нивоа популације,
- “eco-friendly” друштвену и привредну оријентисаност, што подразумева и
- конзервирање добара што улазе у састав животне средине,
- подизање нивоа квалитета живота у градовима,
- постизање виших нивоа квалитета живљења у приградским подручијима,
- промене укључивши и промене квалитета живота и рада на руралним теренима,
- омогућавање адекватног нивоа квалитета живота породица, али и низ других, о којима ће у даљем тексту бити више речи.

Неки од посматраних елемената се директно односе на:

- просторе, не само животне средине већ и живљења те рада,
- ресурсе, обновљиве и необновљиве,
- енергију,

и тако даље. При чему се лако може да превиди да су од значаја за сам живот човека као појединца, а у актуелном времену чак и као врсте.

Други изучавани елементи директно се односе на различите услове, попут климатских, а веома су бројни они који у суштини објашњавају различита делања човека.

Заједнички именитељ свих ових посматраних елемената је да одређују суштину, што значи квалитете и квантитете од значаја за сам живот човека као: појединца, члана заједнице (*societas*¹⁸⁰) и као врсте. Да га одређују на различитим просторима као и под различитим условима. При том уистину сваки од ових елемената има своје квалитете и димензије, а сви они су у непрекидним међувезама и повратним спрегама. Отуда им у даљем излагању прилазимо управо полазећи од ових чињеница.

3.5. Такозвани капитални сегменти од значаја за социјалне димензије одрживог развоја

Социјалној димензији одрживог развоја, често називаној и само „социјална одрживост“ се, да би се схватила, често приступа кроз процес дефинисања, разраде, а потом и практичку операционализацију те анализу такозваног појма и института „социјалног капитала“, мада, јасно, не и само њему.

Шта означава термин „Социјални капитал“? У суштини се дефинише као скуп „социјалних (друштвених) норми“, од значаја за друштвену организацију, друштвено поверење и везе, од значаја за

¹⁸⁰ *Societas, societates*, L.: друштво, заједница.

политику и економију¹⁸¹. Социјални капитал се препознаје као један од пет виталних капитала за постизање људских средстава за живот, уз: природни, хумани (демографски), физички и финансијски (економски) капитал.

„Социјални капитал (социјалне норме) су виђене као конститутивни елемент одрживог развоја и преживљавања. Поред економских користи које могу да произађу из социјалног капитала присутни су и други бенефити попут побољшања: квалитета општих добара, осећаја идентитета и припадности, социјалног статуса и престижа¹⁸²“.

Негативне консеквенце конкретно посматраног социјалног капитала могу бити „искључење аутсајдера“, посебно имигрантских маса, негативан однос према припадницима појединих група, ограничавања личних слобода, „формирање норми којима се нешто спутава¹⁸³“.

Неколико кључних елемената социјалног капитала могу да се издвоје. На првом месту и најбитније, да чланство унутар социјалних мрежа јесте ресурс из кога може да проистекне корист за члана, али и по шире друштво. На даље, формалне норме, али и друга правила, играју кључну улогу у обликовању заједничког деловања и регулисања односа између људи и институција. А такође се и успостављања: веза, поверења, реципроцитета, као и размене, исказују као основни саставни елементи социјалних односа који чине срж социјалног капитала.

Полазећи од већ реченог у посматрању одрживог развоја, а посебно узимајући у обзир *социјалне димензије одрживог развоја*, јасно је да се:

а.) социјални и културни капитал,

¹⁸¹ Putnam, R (2000) Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community. New York: Touchstone, стр. 167.

¹⁸² Koning Juliette (2002): Social sustainability in globalizing world: context, theory and methodology explored, поглавље унутар: More on MOST, стр. 72.

¹⁸³ Portes, Alejandro (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, стр. 15.

б.) економски капитал, и

в.) еколошки капитал,

могу посматрати кроз уистину сложен мозаик у чију структуру улазе:

Социјални и културни капитал, који обухвата:

- припадност грађанству (посматраног подручја),
- здравље,
- образовање,
- солидарност,
- услове живљења,
- културни диверзитет, и
- потрошачка понашања.

Економски капитал, а који се односи на:

- структуру економије (привреде),
- радну масу (раднике),
- капитална добра,
- знања,
- инфраструктуру, и
- руде.

Еколошки капитал, који у својој укупности обухвата:

- природу,
- земљишта,
- површинске воде,
- ваздух, али и
- подземне воде.

Сваки од ових елемената се такође може да посматра као мање или више сложен објект, то јест како се то говори у хуманистичким наукама: као групни објект различите сложености.

Уколико размишљамо о *социјалним димензијама одрживог развоја* тада подсећамо да је стварност показала како сваки од напред наведених групних објеката не само да трпи различите промене произашле из људских делатности већ и да свака таква промена врши дејство на практично све остале поменуте објекте. Другим речима присутне су међувезе и повратне спреге. Па тако, примера ради, „социјални капитал има утицаја на развој: образовања, здравства и бриге о здрављу, социјалне политике и могућности развоја привреде. Ови моменти, са друге стране, својим заживљавањем у стварности, доприносе постизању реалних димензија здравља, образованости становништва и економског напретка, али имају и повратни утицај на социјалну правду, социјалну кохезију, солидарност између и унутар друштава и достојне услове живљења¹⁸⁴“.

Сам *развој* па тако и *одрживи друштвени развој*, најчешће се посматра кроз: присутност, доступност и распоређеност разноврсних *добра*. Ова *добра* могу бити посматрана, што значи и категорисана, као *лична* и *друштвена*. Ова друга доприносе изградњи свеукупног друштва кроз услуге које у друштву служе као основ за задовољавање људских потреба и могућности развоја, попут: запошљавања, јавног транспорта, образовања, здравства, али и нематеријалних потреба као што су друштвена правда и једнакост у могућностима¹⁸⁵.

У финалу, морамо да имамо у виду како су *социјалне* и *културне димензије одрживог развоја* у уској вези са *социјалним* и *културним капиталом*. Изнад свега социјална одрживост подразумева:

- да је друштво праведно,
- да нема искључења друштвених група,
- да је живот квалитетан за сваког а друштво се карактерише еманципацијом, слободом и солидарношћу.

¹⁸⁴ Koning Juliette (2002): Social sustainability in globalizing world: context, theory and methodology explored, поглавље унутар: More on MOST. Publisher: Unesco Centre the Netherlands, Amsterdam. Printing: JB&A, Wateringen, Netherland, стр. 79.

¹⁸⁵ Ibid.

Социјални капитал (својим елементима) доприноси остваривању друштвених и културних захтева конкретног друштва. Речено се, разуме се, односи како на рурална тако и урбана подручија, на државе југа али и севера Планете. Али, ма о ком друштву да говоримо, сам социјално прихватљив одрживи развој није могућ без сталног развоја социјалне правде, њеног прерастања из идеалне у реалну – практичку творевину.

3.6. Однос социјалних димензија одрживог развоја и глобализације

Улазећи дубље у изучавање материје која је од значаја за сагледавање социјалних димензија одрживог развоја морамо да нагласимо како је реч о заиста сложенем мозаику, али таквом који је подложен сталним променама, изазваним не само факторима од локалног или регионалног, већ, све више, и глобалног значаја. При том подсећамо да социјална мењања сама по себи нису нешто ново, већ да су непрекидно присутна, кроз целу историју, али да не сме да се заборави и да се историја непрекидно убрзава. Тачније речено, оно што карактерише елементе живота савремених друштава је чињеница „да се темпо и величина промена задњих неколико деценија интензивирају, кулуминирајући кроз процес глобализације“, што значи укрупњавања и усложњавања не само економских активности већ отуда и много чега другог, прелазећи границе држава. Сада, у односу на ранија времена, „друштва много више зависе једно о другог него икада пре¹⁸⁶ „у социјалном, политичком, технолошком и економском смислу¹⁸⁷“. Поред позитивних овај процес производи и негативне ефекте. Глобализација је, на жалост, веома често, праћена „новим обрасцима

¹⁸⁶ У вези реченог види посебно: The Human Development Report 1999 (UNDP 1999). Published for the United Nations Development Programme (UNDP), New York, Oxford, Oxford University Press.

¹⁸⁷ Koning Juliette (2002): Social sustainability in globalizing world: context, theory and methodology explored, поглавље унутар: More on MOST, стр. 64.

неједнакости и поларизацијом¹⁸⁸“, не само између простора у којима се улаже у развој и у којима се не улаже, већ и унутар терена подвргнутим различитим облицима инвестиција и развоја.

Људи веома често, готово аналогно ономе из времена успостављања или пак отварања колонија, доживљавају губитак контроле над њиховим:

- животима,
- пословима, али и
- заједницама, а такође и
- животним срединама, отуда и
- осећајем припадности местима унутар којих живе и раде¹⁸⁹.

Ово је, у суштини, производ све израженијих социјалних неједнакости проистеклих из технолошко-техничких и економских напредовања, таквих која са једне стране изразитој мањини пружају стално све више капитала, а масама све мање¹⁹⁰. При том овај процес није присутан само унутар држава у развоју, посебно њихових градова, већ и унутар градова развијених држава Северне Америке и Европе, које такође карактерише непрекидно повећање економског јаза између богатих и сиромашних, стално одвајајући оне који имају користи од глобализације од оних који је немају, а понајвише власнике капитала од радне снаге, а посебно необученог и слабо обученог становништва, као и имиграната. У овим процесима градови се и урбано-архитектонски, односно просторно, одвајају. Практично долази до појаве специфичног „суседства у кризи (богатих и сиромашних)“, што изазива много суровије проблеме него друга „суседства“, међу којима су и она које карактерише: „присуство незапослености, сиромаштво домаћинства, присуство високог нивоа криминала, раширено коришћење дрога,

¹⁸⁸ Bauman, Zygmunt (1998) *Globalization. The Human Consequences*, Cambridge: Polity Press, Great Britain, стр. 3.

¹⁸⁹ О овоме исто: *Social sustainability in globalizing world: context, theory and methodology explored*, стр. 65.

¹⁹⁰ Види страницу 19. књиге: Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a new Modernity*, издавача: Sage Publication, London, Great Britain.

сиротињско образовање, појава и ширење еколошких проблема, осећај искључености из друштва, разочараност, те недостатак вере у будућност¹⁹¹“.

Уочени проблеми јасно нам показују да се бројни градови, на жалост неадекватно, суочавају са изазовима који у суштини и масовно проистичу из незапослености, односно проблема и тешкоћа запошљавања, а отуда, мада не и само из дотичног разлога, питањима свакодневног социјалног и културног живота грађана, могућностима одрживости и могућностима руковођења. Из тог разлога је разумљиво зашто веза између сиромаштва, неједнакости и еколошке деградације, а посебно урбаних простора, задњих деценија постаје главна тема политичара и научника. Закључај је јасан, да је „неопходна нова ера економског раста, таквог који ће бити довољно снажан и истовремено социјално и економски одржив¹⁹²“, а да би се избегли развоји уочених социјалних проблема.

3.7. Пuteви правилног практичког приступа социјалним димензијама одрживог развоја

Када говоримо о социјалним димензијама одрживог развоја јасно је да оне не могу бити једнако исказане на бројним, уистину у много чему различитим, подручјима. Па чак и унутар држава појединачно, а нарочито ако посматрамо различита друштва, културе, нивое развијености, па чак, јасно је, и климатске те друге услове што их у многоме одређују. Отуда је логично да, када говоримо о различитим друштвима и теренима, приступимо практичком „снимању пулса“ посматраних а често међусобно веома различитих подручја. Па и када говоримо о само једној држави.

¹⁹¹ Devuyt Dimitry (2001): Introduction, унутар: Devuyt Dimitry, Heins, L & Impens, R: Neighbourhoods in Crisis and Sustainable Urban Development, Publisher: VUB University Press, стр. 3. - 4.

¹⁹² Koning Juliette (2002): Social sustainability in globalizing world: context, theory and methodology explored, стр. 64.

Зато политиколози, правници и социолози инсистирају да државе развијају сазнања о својим теренима и административним те демографским саставним деловима, из ког разлога државе већ дуже време развијају и логику успостављања локалних власти, као и њихових: права, овлашћења, али и обавеза те одговорности на пољу управљања конкретним подручијем, елементима његовог привредног живота али и много чега другог. Па и када говоримо о очувању животне средине и права те могућности људи да адекватно живе на дотичном подручију, саобразно и његовим могућностима.

За све ово је претходно неопходно:

- формирати адекватну а прецизну политичку вољу,
- изградити неопходне правне претпоставке (законе и пратеће подзаконске акте),
- успоставити, принципијелно и практички, адекватне локалне апарате власти,
- изградити и развијати локалну демократију, предуслов учешћа маса у разматрању а посебно формирању одлука од социјалног, економског и еколошког значаја.

А јасно је и зашто је неопходно. Из једноставног разлога што, ако посматрамо макар само градове за пример, а нарочито локална подручија и заједнице, очито је да не морају бити међусобно у многоме слична већ и различита. Примера ради, упоредите планинска и подручија поред река. Већ сами географско физички, што значи и климатски захтеви, условљени карактеристикама терена, воде локална становништва ка различитим могућностима и условима успостављања и сталног одржавања: послова, микро климе, школства, здравства, саобраћаја, јавне хигијене и свега другог неопходног за опстанак човека на конкретно посматраним теренима. Значи, социјални захтеви и исказане димензије не могу бити идентични, отуда ни економско политички, па чак ни правни услови и захтеви не могу да буду исти између различитих подручија! Самим тим ни жеље али ни лична усмеравања становништва конкретно посматраног локала. Зато и јесте логично да се омогући да дотични терени имају право учешћа у

формирању и доношењу финалних одлука о много чему што погађа њихове просторе живота и рада, али и свега оног што чини њихов мозаик социјално исказивих: жеља, потреба, могућности и активности. Уколико се ово превиди, или пак намерно заобиђе, тада најчешће наступају различите, некада и бројне, негативне последице.

Посебно наглашавамо да власници капитала и поседници могућности формирања политичких и економских одлука веома често заобилазе начине и путеве формирања воље најсиромашнијих делова становништва. Ово је у финалу разлог много чему негативном, па тако и ширења место смањења присуства „сламова“. А управо је неопходно, да би омогућили одрживи развој, како смо то већ делимично и истицали, да се обезбеде:

- адекватни простори становања, али и
- запосленост која финансијски омогућава довољно ваљано коришћење ових простора, као и
- разноврсни сервиси неопходни и сиромашном делу становништва¹⁹³.

На тај начин се постижу неопходни социјални услови, али прецизније исказани као:

- побољшавање социјалне хигијене,
- побољшавање здравствених услова, тиме смањење могућности преносивих и обољења изазваних нехигијеном,
- стабилнији економски живот појединаца, отуда
- стабилније породице,
- буђење тежњи ка разноврсној, временом све сложенијом обучености: занатима, школама и факултетским образовањима.

Уколико се временом квалитетно испуњавају постављени захтеви уочава се и смањење негативних притисака на непосредну и ширу околину, то јест све мањи еколошки притисак, осим оних које изазивају

¹⁹³ Our Common Future, Chapter 9, под 4.

саме привредне делатности. Али управо појачавањем еколошке и политичке свести, те ангажмана и локалних маса, и ово почиње да се позитивно развија. Дакле, побољшавањем свих поменутих елемената посматраних социјалних димензија, целовито посматрано, дејствује се социјално жељено и позитивно.

Поново подсећамо да је још Арнолд Тојнби указао, кроз своја историографска истраживања, да су цивилизације, па и када посматрамо њихова велика насеља и градове, поступале или исправно или их лоцирајући погрешно, тамо где природа, а ми би додали: и знање људи, није дозвољавало квалитетан ослонац и дужевремени ваљани боравак и развој. Ипак, већина градова, па тако и савремених, лоцирани су поред простора и на просторима који уопште нису довољно искоришћени¹⁹⁴. Примера ради и за урбану пољопривреду¹⁹⁵, што може бити од великог значаја за градску сиротињу. Значи, за поправљање њихових економских самим тим и свеукупних социјалних услова живота.

Будућност Човечанства, већ сада са практично преко 54% становника унутар градова, а у развијеним државама и много више, зависи од тога како ћемо:

- да се као државе сами организујемо, али
- и у којој мери да сарађујемо,

посебно имајући у виду да су већ присутни мега градови који оптерећују Планету снажније него што су то чиниле бројне индустријски развијене државе само 30 или 40 година раније. Довољно је да Вас подсетимо на градове какав је Шангај, чија је регија сада уистину, физички посматрано, једна градска целина, са више посебних делова и имена, али заиста јединствени загађивач путем привредног рада, саобраћаја и живота више од 50 милиона становника, који у овом времену производе више роба и отпада а троше много више енергије и ресурса од економија попут оних некадашње Западне Немачке или Републике Француске пре само 25 до 30 година. Отуда и производе

¹⁹⁴ Our Common Future, Chapter 9, под: 5 – Taping More Resources, бр 57.

¹⁹⁵ Our Common Future, Chapter 9, под: 5 – Taping More Resources, бр 59.

оптерећења Планете, а не само локала или регије. Управо зато и јесте неопходна сарадња између држава да нам се не би понављали проблеми за које смо још крајем шездесетих година 20. века схватили:

а.) шта су, и

б.) како и од кога настају, те

в.) које су им последице.

Ово из разлога да би смо избегли последице према којима оне, примера ради по шуме Скандинавије из шездесетих година прошлог века, изазване киселим кишама пореклом од индустрије градова са источне обале САД, изгледају „као дечија игра“.

Улазећи у даљу анализу, обраћајући пажњу на Африку, јасно је да не треба ни подсећати да бројни њени огромни градови ни у чему, посебно не привредом, и не личе на малопре поменути Шангај. То су, на жалост, урбане масе настале миграцијама село град. Али миграцијама становништва без и мало или са slabим образовањем за привредно-продукционе и/или услужне делатности унутар градова ка којима су хрлиле, лоциране на просторима који, обзиром на оптерећења, поседују све мање: воде, хране, горива, стамбених услова, дакле услова и за сам голи опстанак. Ово захтева и међународну реакцију – адекватну помоћ, или ће већ присутне миграције и са континентата, посебно Африке, да се појачавају, чиме нити дотична становништва нити у будуће и развијених држава, могу да заиста очекују социјално стабилан и одржив развој!

Део II
ПРАВА ЉУДИ ТЕМЕЉ
ПРИСТУПА СОЦИЈАЛНИМ
ДИМЕНЗИЈАМА ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА

1. УВОД

Да би смо уопште могли да говоримо детаљније, отуда и дубље, о социјалним димензијама одрживог развоја, оним реално присутним и оним пожељним, пре тога је неопходно да пажњу усмеримо на људска права као теоријско практички предуслов њиховом формирању и остваривању.

Посматрајући политику и право као развојно променљиве указујемо Вам на оне њихове елементе за које сматрамо да су од кључног значаја у сагледавању међуодноса људских права и социјалних димензија одрживог развоја. Ово, анализирајући поједине од елемената, чинимо лапидарно, али зато другим посвећујемо дубљу пажњу, управо зато јер се често превиђа велика и вишезначна улога општих елемената развојног процеса успостављања и заштите људских права¹⁹⁶. Отуда би даље излагање, сматрајући га кључним – једним од темеља антропоцентричног приступа питањима одрживог развоја, стартовали полазећи од продубљене анализе **Универзалне декларације о људским правима**¹⁹⁷, темеља сваког потоњег

¹⁹⁶ На који значај указује читав низ докумената Уједињених нација, да у овом тренутку наведемо Резолуцију: A/RES/65/1 – General Assembly Resolution: Keeping the promise: united to achieve the Millenium Development Goals, од 19.октобра 2010.г., њену тачку 53. (стр. 10.), која јасно каже како је „поштовање и промоција људских права интегрални део ефикасног рада усмереног на постизање Миленијумских циљева (Millenium Development Goals)“, што значи циљева усмерених на развој друштава, а који обухвата и одрживи социјални развој. У вези поменутих миленијумских циљева види: Road map towards the implementation of the United Nations Millenium Declaration – A/56/326 (6 09 2001), посебно Annex - Millenium Development Goals, странице 55. - 58.

¹⁹⁷ Universal Declaration on Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948 (Paris).

истовремено потребног а неизбежног регулативног приступа питањима од значаја за одрживи развој, човека као појединца и заједницу.

Подсећамо да право човека на здраву животну средину јесте предуслов остваривања еколошких параметара социјално прихватљивог одрживог развоја, те да га, као што смо то већ истакли у својим ранијим делима, штите докумената од глобалног, али и регионалних значаја¹⁹⁸. Поједини од њих то чине својом целокупном логиком, бавећи се којом шире одређеном темом, тачније речено објектом правних односа, а други директно се бавећи неким уже одређеним предметом регулације од еколошког значаја. Разуме се, уколико право човека на здраву животну средину посматрамо као прву и основну карику у нашем истраживању, тада, јер је то неопходно, своју пажњу оријентишемо на анализу оних елемената који по најпре припадају тзв. Међународном јавном праву (уопште), потом, посебно, и Међународном еколошком праву, његовом конститутивном елементу, гранама које су се развијале, између осталог, и кроз константну изградњу бројних елемената права човека на:

а.) здраву животну, и

б.) радну средину,

предусловима формирања и остваривања социјално пожељних аспеката одрживог развоја. При томе, обзиром на тему студије, јасно је да велику улогу играју и друге конвенције од значаја за људска права, не мали број њих, конвенције које прецизно легислативно разрађују поставке **Универзалне декларације о људским правима**, при чему, управо на тај начин, регулишући питања од генералног значаја за своје објекте регулације, истовремено пружају подршку и правним основама правилног формирања и опстанка адекватних социјалних димензија одрживог развоја¹⁹⁹. Обзиром на структуру материје коју истражујемо у

¹⁹⁸ Види, примера ради: Јолцић Владан (2002.г.): Еколошко право – Општи и Посебан део. Издавач: Савезни секретаријат за рад, здравство и социјално старање, Сектор за животну средину, стр. 40.; и Јолцић Владан (2010.г.): Еколошко право. Општи и Посебан део, издавач: Sipta international, Београд, стр. 72.

¹⁹⁹ Међу којима посебно:

- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR);

овом логичком делу студије излажемо Вам на самом старту о **Универзалној декларацији о људским правима**, елементима значајним за тему рада, а такође и битним елементима Међународног јавног права, конвенцијама од значаја за заштиту животне и радне средине као општих предуслова формирања адекватних социјалних димензија одрживог развоја, док ћемо о бројним другим излагати тек кроз анализу неких од елемената: права на рад, здравље, социјалну једнакост, и тако даље, које, иако уже објектно усмерене, такође јесу од значаја, у суштини за поједине елементе мозаика који истражујемо.

-
- International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR);
 - International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD);
 - International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW);
 - Convention on the Rights of the Child (CRC);
 - International Convention on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of Their Families (MWC);
 - Convention on the Rights of Persons with Disabilities;
 - International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance;

конвенције које прецизно легислативно разрађују поставке Универзалне декларације о људским правима, при чему, управо на тај начин, регулишући питања од генералног значаја за своје објекте регулације, истовремено пружају подршку и правним основама правилног формирања и опстанка адекватних социјалних димензија одрживог развоја.

2. ЕЛЕМЕНТИ МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА ОД ЗНАЧАЈА ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ЕКОЛОШКИХ ТЕ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

2.1. Универзална декларација о људским правима

Универзална декларација о људским правима, иако по својој структури, како и само име каже, јесте декларација а не легислативни, што значи прецизно обавезујући текст конвенције, ипак, обзиром да је ратификована и уношена у законодавства савремених држава, међу којима и Републике Србије, уистину јесте један од првих и најзначајнијих легислативних докумената Уједињених нација. Основни објект регулације овог документа је логичка целина људских права. Генерално регулишући однос према правима људи, овај текст аутоматски регулише и однос према оним правима која, као ужа логичка бића, могу бити посматрана унутар генералног сета. Уколико пажњу обратимо на оригинални текст Декларације из 1948. године, тада, анализом, можемо да извршимо издавање – указивање који су то елементи од двоструког значаја:

1. за социјално битне аспекте, укључујући и оне исказиве у оквирима друштвеног опстанка и развоја, а самим тим и
2. еколошког значаја.

Нас пре свега интересују они елементи које можемо да посматрамо као базне за свеукупно остваривање пожељних социјалних аспеката одрживог развоја, што значи:

- самих њихових појава,
- начина испољавања, и
- димензија исказивања.

На самом старту пажњу нам привлачи Преамбула, обзиром да иста (у 1. пасусу) јасно говори о урођеном достојанству, једнаким и неотуђивим правима свих чланова људске заједнице, а пре свега и у основи на: слободу, једнакост, правду и мир. Разрађујући њене основне идеје низ чланова потом прецизно регулише бројна и за нашу тему битна питања. Па тако Декларација јасно прописује да:

- су сви људи рођени слободни са једнаким достојанством и правима (чл. 1.),
- су сви људи једнаки, без обзира на расу, пол, религију, језик,
- национално или социјално порекло, имовину, или пак политичка убеђења, или међународни статус територије са које потичу (чл. 2.),
- свако има право на живот, слободу и сигурност (чл. 3.),
- свако има право на субјективитет признат пред законима (чл. 6.), отуда
- су сви једнаки пред законом и да не смеју бити дискриминисани (чл. 7.),
- никоме достојанство и репутација не сме бити подвргнуто нападу (чл. 12.), што значи ни на било који начин,
- свако има право на националност (чл. 15.), што јесте од значаја за сваку вишенационалну заједницу, отуда и
- свако има право на формирање породице, без ограничења у погледу расе, националности или пак религије (чл. 16.),
- свако има право на имовину, како сам тако и у заједници са другима (чл. 17., ст. 1.),

- свако има право на: слободу мишљења, савести и религије, као и да ова права може да ужива и/или испољава сам или у заједници са другим особама, јавно или приватно, како у оквиру учења тако и пракси, раду или уживању истих (чл. 18.), отуда и
- свако има право на слободу изражавања мишљења, укључујући и право на примање, тражење и добијање информација (чл. 19.),
- свако има право на слободно и мирно окупљање и удруживање (чл. 20.),
- свако има право да узме учешће у власти своје земље, директно или индиректно (чл. 21.),
- свако, као члан заједнице, има право на социјалну сигурност и њену реализацију, кроз националне и међународне напоре, а у складу са организацијом и ресурсима сваке конкретне државе, и то кроз остваривање економских, социјалних и културних права неодвојивим од његовог достојанства и слободе остваривања личности (чл. 22.),
- свако има право на: рад, слободу избора посла, уживање повољних услова рада и на заштиту од незапослености (чл. 23., ст. 1.), једнакост у плати за једнак посао (чл. 23., ст. 2.), као и на плату којом може да достојанствено издржава себе и породицу (чл. 23., ст. 3.), отуда и да
- свако има право на стандард живота адекватан достојанственом животу у здрављу себе и своје породице, што укључује и право на: храну, одећу, медицинску бригу, неопходне социјалне службе, сигурност од незапослености, болести, неспособности, старости и других фактора ван његове личне контроле (чл. 25., ст. 1.),
- свако има право на образовање (чл. 26., ст. 1.), уз поштовање људских слобода и права (чл. 26., ст. 2.),

- свако има право да учествује у културном животу заједнице и њеном научном напредовању и да ужива њене плодове (чл. 27., ст. 1.), а да
- свако има обавезе спрам заједнице у којој му је омогућено потпуно остваривање персоналитета (чл. 29., ст. 1.), при чему је у томе ограничен једино ради остваривања: сигурности, права и слобода других као и захтева морала, јавног реда и општег добра демократског друштва (чл. 29., ст. 2.).

Ових деветнаест посебно издвојених чланова **Универзалне декларације о људским правима** су од великог значаја и када размишљамо о остваривању пожељних позитивних социјалних аспеката одрживог развоја. Уистину они су:

- предуслови за поменуто остваривање, али истовремено и
- елементи од великог значаја за дотично остваривање, део његовог свеукупног мозаика.

Неки од поменутих чланова, које смо издвојили, јасно се и лако разумеју самим ишчитавањем, али је за нека од питања од значаја за остваривање пожељних социјалних аспеката одрживог, што значи еколошки пожељног, развоја ипак неопходно извршити мању анализу. Тачније: указати и на међувезе чланова ове Декларације, отуда и њихово заједничко а шире значење.

Кренимо од члана 1., који јасно каже да су сви људи рођени једнаки у својим правима. То не значи само у правима на кретање, настањивање, религијска уверења или национално исказивање, већ и праву на здраву животну средину, без које није ни могуће остваривање права које успоставља члан 25., прописујући да свако има право на стандарде живљења адекватне здрављу и добробити. Са овим је повезана и логика члана 5. који прописује да нико не сме бити изложен нехуманом или деградирајућем третману. А такав третман сасвим сигурно постоји када се теже нарушавају неопходни еколошки параметри живљења, од којих су неки паралелно заштићени и

Конвенцијом о геноциду²⁰⁰, која инкриминише свако оно поступање које отежава животне услове људи, као што су производња хране, воде за пиће, отежавање или уништавање услова становања, а који у крајњој линији воде ка побољшању становништва, умирању, или пак отежавању нормалног множења посматране људске заједнице. Када се имају у виду ови елементи тада је јасно да члан 5. **Универзалне декларације о људским правима** представља норму од значаја и за еколошко право, пружајући заштиту хуманим, што значи и еколошки ваљаним условима живота човека²⁰¹, укључујући и условима одрживог а социјално позитивног (прихватљивог) развоја.

Члан 7. **Универзалне декларације о људским правима** прописује да су сви једнаки пред законом. Ако имамо у виду постојање *принципа једнаког права приступа административном и судском поступку*²⁰², тада је јасно да норма члана 7. значи да свако од нас има једнако право и на заштиту свог права на здрав живот у здравој животној средини, захтевајући заштиту овог свог права како пред институцијама државе чији је држављанин, тако и пред органима државе са чије територије га погађа, или може да погоди, каква еколошка опасност или штета, односно и заштите од делања субјеката, починилаца аката еколошког угрожавања или повреде, који су под јурисдикцијом стране државе.

²⁰⁰ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of genocide, Adopted by Resolution 260 (III) A of the U.N. General Assembly on 9 December 1948. Entry into force: 12 January 1951. У Србији важи по основу официјелног документа: Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида; *Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ*; бр. 2 [1950.].

²⁰¹ Овоме треба додати и напоре посленика правних наука да се посматраној Декларацији дода и нов, тзв. 31. члан, који би требало да гласи: „Свако људско биће има право на одржавање еколошке равнотеже у својој животној средини, коју дели са свим осталим живим бићима, животињама и биљкама, чији опстанак као јемство властитог опстанка треба да буде осигуран“. Да наведемо само једну од најновијих дискусија на ову тему: Leo Hickman: Article 31: A Well-Spring of Human Rights; *The Guardian/UK*, Published on Monday, [July 6, 2009].

²⁰² У вези поменутог принципа види ближе: Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm (Stockholm Declaration), [5-16 June 1972], UNITED NATIONS, New York [1973], Principle 21 и Principle 22.

У финалу, можемо да приметимо да посматрана Декларација и својим чланом 21., ставом 2. јасно прописује да свако има једнако право приступа јавним службама, значи и оним које:

- су задужене за заштиту животне средине, али и
- службама које рукују еколошким информацијама.

Ускраћивање таквог права, или његово ограничавање, честа је појава у многим државама са слабо развијеном еколошко-правном културом. Управо зато, да би ово право било поштовано, **Кривични законик Републике Србије**²⁰³, унутар своје XXIV главе, намењене заштити еколошких вредности, инкриминише таква понашања. Ако имамо и ову чињеницу у виду тада постаје јасно колики је уистину допринос међународном као и националним еколошким правима пружила **Универзална декларација о људским правима**, укључујући и допринос дефинисању услова за остваривање социјално пожељних елемената одрживог развоја не само појединаца већ и друштава у целини!

2.2. Међународни уговор о економским, социјалним и културним правима

Међународни уговор о економским, социјалним и културним правима²⁰⁴ спада у оне правне текстове којима питања која се односе на животну средину нису основни објект регулације, већ су то, генерално гледано, људска права, која се могу да посматрају као предуслови формирања и остваривања социјално пожељних аспеката одрживог развоја.

Овај текст припада категорији легислативних, јер га државе ратификацијом проглашавају важећим делом свог законодавства, а

²⁰³ Кривични законик Републике Србије; *Службени гласник Републике Србије*; бр. 85 [2005.г.].

²⁰⁴ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, United Nations General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Извор: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights – Status of Ratification of the Principal International Human Rights Treaties; ca: www.unhchr.ch/pdf.

истовремено може бити посматран и као уговор који се, мада посредно, такође односи и на еколошко-правну проблематику. Речено је видљиво на самом почетку посматране Конвенције, која, кроз члан 1., ставом 2. јасно каже, шест година пре **Стокхолмске декларације**, да људи слободно располажу својим природним добрима и ресурсима. Како ова добра и ресурси које људи, као појединци, могу да користе, постоје само унутар држава, овом нормом Уговора је уистину уведена обавеза поштовања *принципа перманентног суверенитета над природним ресурсима* од стране држава.

Обзиром да члан 12. својим другим ставом прописује обавезу државама да предузму све што је неопходно за:

а.) радну хигијену, и

б.) хигијену животне средине,

то је јасно да посматрани Уговор Странама успоставља обавезу формирања правне заштите животне те њеног ужег дела, радне средине. Овим чланом, аутоматски, Уговор који анализирамо посматрану обавезу успоставља и нормама једног броја својих чланова који о њој не говоре директно, али очигледно важе и за заштиту животне или радне средине.

Па тако члан 2. својим 1. ставом обавезује сваку Страну да предузме кораке међународне сарадње зарад реализовања свих права које гарантује **Међународни уговор о економским, социјалним и културним правима**, што, обзиром на **Стокхолмску декларацију**, као и **Рио декларацију**, једноставно значи да без остатка у пракси примени у њима јасно исказане принципе, међу којима, обзиром на тему ове студије, посебно место заузима *принцип развића усклађеног (одрживог) развоја на нивоу националних законодавстава*, који је очито присутан унутар члана 4. **Међународног уговора о економским, социјалним и културним правима**, обавезујући на развој и примену права у циљу постизања општег благостања, једног од циљева одрживог развоја! При том је у оквиру ове конвенције присутан и *принцип превенције*, исказан кроз члан 7., под (б), који обавезује Стране

на обезбеђивање сигурних и здравих услова рада, што значи: Здраве радне средине, једног од социјално пожељних услова одрживог развоја!

2.3. Међународни уговор о грађанским и политичким правима

Међународни уговор о грађанским и политичким правима²⁰⁵ документ Генералне Скупштине Уједињених нација који је чекао да ступи на снагу пуних десет година, како му име каже, директно се бави грађанским и политичким правима људи. Но то не значи да не пружа допринос еколошком праву, усмерен са нивоа међународног ка нивоу права држава. Он то чини формулишући правне гаранције остваривању једног броја јасно дефинисаних права људи, чијем третману приступа доста широко. Иначе, ради се о документу који је још СФРЈ ратификовала²⁰⁶, његове анексе СРЈ²⁰⁷, а признаје га и Република Србија.

Посматрани Уговор већ на старту, унутар Дела II: члана 2., става 2., јасно прописује обавезу државама да обезбеде административне и друге мере, што значи и законске, којима ће бити пружена заштита правима које гарантује овај Уговор.

Отуда став 3. обавезује Стране да:

(а) свака особа има ефикасну заштиту својих права, па макар њихова угрожавања и/или повреде потицале и од особа које припадају државном апарату; што значи да имају право и на заштиту свог права на здравље и здраву животну средину (социјалне услове

²⁰⁵ Види ближе: International Covenant on Civil and Political Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16) at 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171.

²⁰⁶ Види ближе: Међународни уговор о грађанским и политичким правима; *Службени лист СФРЈ - Међународни уговори*; бр. 7 [1971.г.].

²⁰⁷ Примера ради: Указ о проглашењу Закона о потврђивању другог факултативног протокола уз међународни пакт о грађанским и политичким правима, који има за циљ укидање смртне казне. Види ближе: *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*; број 4 [2001.г.].

одрживог развоја) гарантоване чланом 1. у вези члана 25.
Универзалне декларације о људским правима;

(б) свака особа која тражи правну помоћ у заштити свог или својих права има могућност да је добије од надлежних административних, судских, као и законодавних органа, те да оствари заштиту права и кроз судски поступак; другим речима, уколико је некое угрожено право на здрав живот у здравој животној средини, а тим више уколико му је ово право повређено, има пуно право да захтева његову заштиту од надлежних органа попут, нпр. еколошке инспекције, надлежне не само на пружање заштите, већ и кажњавање прекршилаца, затим од судских органа за оно што сматра да је кривично дело које погађа ово његово право, али и да тражи од законодавних органа да развију законске облике заштите права на здрав живот у здравој животној средини;

(ц) се свака страна која је тражила заштиту свог угроженог или повређеног права увери да је право заиста заштићено!

Међународни уговор о грађанским и политичким правима својим чланом 5. прописује да државе, групе или појединци, немају право предузимања било какве активности којом би ограничиле права које гарантује овај Уговор, што значи ни права која смо објаснили кроз анализу члана 2.

Шта више, Део III, члан 7. Уговора, говорећи о било ком виду нехуманог поступања сасвим сигурно тиме логички обухвата и еколошки нехумана поступања, попут оних којима смо сведоци на многим местима где се загађује једино доступна вода за пиће људи – до нивоа који сигурно воде ка болестима и другим последицама.

Отуда регула члана 14., која каже да су сви људи једнаки пред судовима, не значи само да се тиме једнако и по основу истих закона могу да бране, већ много више: Да имају и право да буду једнаки у односу на друге субјекте и када пред судом покрену проблем заштите свог угроженог или повређеног права.

У овом смислу може бити посматран члан 22., став 1., који гарантује и право и слободу удруживања, што значи и удруживања

људи и у циљу социјалног остваривања и заштите али, такође, и развоја њиховог права на здрав живот у здравој животној средини!

Јасна потврда претходног става садржана је у члану 22., ставу 3., који прописује да се Стране уговорнице – државе које поседују представнике унутар међународне организације рада, обавезују да обезбеде све законске услове неопходне за организовање, функционисање и заштиту права запослених, што се, јасно, односи на права за која се залаже и за која се изборила ова организација, примера ради: здраву радну средину и сва легислативна документа која се на ово односе. А да би ово било разјашњено у односу на домаћи терен подсећамо да су: Краљевина Југославија, ДФЈ, ФНРЈ, СФРЈ и СРЈ, од којих смо наследили обавезе ратификованих конвенција, ратификовале и низ ових докумената.

Да би све напред речено заиста заживело Уговор обавезује, својим чланом 25., да сваки грађанин поседује право и могућност да:

(а) узме учешће у јавним пословима, директно или преко изабраних представника; те

(ц) на бази једнакости и равноправности иступа унутар јавних тела, нпр. скупштина.

При том члан 26. понавља да сви морају бити једнаки пред законом, а овај посматран по основу било ког статуса (тзв.: *other status*, који помиње чл. 26.).

У финалу - Делу V, члан 47. прописује да је, на бази овог Уговора, право свих људи да уживају инхерентна им права и користе своја природна добра и ресурсе, што значи да им се ова добра не могу незаконито одузимати, ограничавати, повређивати, нити загађивати. А све ово се такође односи и на социјалне услове остваривања људи као и њихових заједница, па и када говоримо о одрживом развоју.

Као што видимо **Међународни уговор о грађанским и политичким правима** уистину поседује низ норми од великог значаја за истовремену заштиту права људи, као услова њиховог личног и социјалног остварења, али и са свиме овим повезаним еколошким правима људи, као и остваривањем адекватних односа спрам, као и

поводом, еколошких вредности. Отуда и поседује своје место међу легислативним текстовима који су од значаја не само за Међународно јавно право уопште, већ, још и више, Међународно еколошко право, а путем њих и националних политика и законодавстава, које све ово преводе на принципијелно али истовремено практичко поље.

2.4. Стокхолмска декларација

Како смо то већ у овом тексту као и ранијим својим књигама објаснили говорећи о принципима еколошког права²⁰⁸, на бази одлуке Одлуке Генералне Скупштине ОУН бр.: 2398, 1972. године је у Стокхолму одржана Светска конференција о заштити животне средине, чији финални документ носи назив: **Декларација Конференције Уједињених нација о хуманом окружењу**, скраћено: **Стокхолмска декларација**²⁰⁹. Обзиром да је директно намењен третману еколошких питања од значаја за човека као појединца, али и остваривање људске заједнице у целини, јасно је да је реч о документу у основи, те директно и истовремено, намењеном регулацији еколошко-правних али и социјалних а од њих зависних питања.

Мада сам директно не обавезује, већ позива на поштовање одређених ставова и закључака, из ког разлога га не можемо да посматрамо као чисто легислативни документ међународног еколошког права, на бази његове анализе сасвим је јасно да је од несумњивог значаја за развој еколошког права, како на међународном, тако и нивоу суверених држава, почев од утицаја на развој елемената права човека на здраву животну средину па до развоја оних елемената који пружају заштиту вредностима животне средине понаособ, међу којима посебно за остваривање живота човека као појединца и врсте, што значи садашњих и будућих генерација.

²⁰⁸ Види ближе: Јолдић Владан: Еколошко право – Општи део, или о елементима неопходним за успостављање самосталне дисциплине правних наука; стр.: 71. – 107.

²⁰⁹ Већ помињани: Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm [1972], hereinafter Stockholm Declaration.

Декларација Конференције Уједињених нација о хуманом окружењу (Стокхолмска декларација) прокламује:

под 1. - да су за човека битни не само природни, већ и радом створени елементи окружења;

под 2. - да је заштита и побољшање квалитета животне средине ургентна потреба, из ког разлога је неопходна убрзана примена науке и технологије;

под 3. - да су активности људи изазвале штете, односно загађења на широким просторима, производећи опасне нивое загађивања вода, ваздуха и земљишта, погађајући живи свет и негативно утичући на комплетну биосверу, уништавајући необновљиве ресурсе, посебно погађајући вредности које је човек створио својим радом, а нарочито у радном и животном окружењу;

под 4. - да је већина еколошких проблема држава у развоју произведена недовољном развијеношћу, из ког разлога је њихова посебна потреба развој заштите животне средине, оптерећене у њима примењиваним технологијама и индустријализацијом;

под 5. - да стални раст становништва оптерећује животну средину, што захтева развој и усвајања адекватних еколошких политика, али и мера од стране држава;

под 6. - напоре човека да ради на побољшању квалитета животне средине у складу са захтевима природе и њеном очувању за садашње и будуће генерације;

под 7. - одговорност грађана, институција и друштва у целини, и то на свим нивоима, у циљу постизања квалитета животне средине и за будућност, у ком циљу се позива и на међународну сарадњу, како између држава тако и преко интернационалних организација.

Стокхолмска декларација потом, у свом другом делу: **Принципи**, по први пут на нивоу међународног права, врши кодификацију формираних и заживљених принципа еколошког права, наводећи, али не и систематизујући, њих двадесет и шест. Реч је о принципима који су у истом моменту инхерентни и међународном

еколошком праву, као и еколошком праву које може бити посматрано истовремено као научна, али и практичка грана права унутар суверених држава²¹⁰.

2.5. Бечка декларација о људским правима

Бечка декларација о људским правима²¹¹, полазећи од става да је заштита људских права питање приоритета међународне заједнице²¹², јасно прописује:

- обавезу да све државе уложе напоре да успоставе поштовање људских права, као и њихову заштиту, у складу са **Повељом Уједињених нација** и међународним правом, што сасвим јасно значи и свим важећим елементима међународног еколошког права²¹³;
- обавезу државама да међусобно сарађују у успостављању и заштити људских права²¹⁴;
- обавезу властима да, сматрајући да су људска права она која човеку припадају по рођењу, истима обезбеде заштиту²¹⁵;
- да су сва људска права универзална те наглашава да их међународна заједница мора да третира глобално, на једнак начин, придајући им једнаку важност; што значи да се и

²¹⁰ О принципима види шире: Јолцић др Владан (1999.): Еколошко право – Општи део, или о елементима неопходним за успостављање самосталне дисциплине правних наука; издавач: ИКСИ, Београд, стр. 71. - 107.; и Joldzic Vladan (2007): Ecology law - general part, Or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline; издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања; Београд, стр. 85. – 124.

²¹¹ Vienna Declaration and Programme of Action, Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993.

²¹² Види ближе Преамбулу.

²¹³ The World Conference on Human Rights, Vienna Declaration and Programme of Action, под I (1), први став.

²¹⁴ То исто, други став.

²¹⁵ То исто, трећи став.

питања и проблеми третирали међународним еколошким правом не смеју да третирају неједнаким „аршинима“²¹⁶;

- да потребе развоја не оправдавају ускраћивање међународно признатих права људи²¹⁷;
- при чему **Бечка декларација о људским правима** јасно прописује да се право на развој мора да користи тако да задовољи еколошке потребе садашњих и будућих генерација²¹⁸;
- отуда Светска конференција о људским правима признаје да противправно одбацивање отровних и опасних продуката и отпада потенцијално представља озбиљан атак на људско право на живот и здравље²¹⁹;
- из ког разлога позива све државе да усвоје и без остатка примењују постојеће конвенције које се односе на бацања отровних и опасних продуката и отпада, као и да сарађују у спречавању оваквих радњи²²⁰;
- али и обавезу државама да елиминишу свако повређивање људских права²²¹.

Посебно место има члан 29. **Бечке декларације о људским правима** који јасно, својом 2. алинејом, позива државе на поштовање и реафирмацију **Женевских конвенција**, из 1949. године, које, у циљу заштите људи, пружају заштиту и еколошким вредностима, како датим од природе, тако и вредностима створеним људским радом.

Члан 37., својим другим ставом, позива на успостављање сарадње кроз регионалне и субрегионалне аранжмане, као и заштиту

²¹⁶ То исто, I (5).

²¹⁷ То исто, I (10), трећи став.

²¹⁸ То исто, I (11), прва алинеја, прва реченица. Њом се у Vienna Declaration and Programme of Action уводи поштовање принципа међугенерацijske једнакости у правима и одговорностима.

²¹⁹ То исто, I (11), први став, друга реченица.

²²⁰ То исто, други став.

²²¹ То исто, I (13), друга реченица.

тамо где ова права не постоје, при чему чланом 67. прописује обавезу да се посебна пажња посвети:

- изградњи институција неопходних за развој и заштиту људских права²²², као и
- развоју законодавстава држава, примерених овим циљевима²²³.

Као што нам правно-логичка анализа **Бечке декларације о људским правима** показује, овај документ кроз чак четрнаест својих посебно исказаних правних ставова упућује и обавезује на поштовање и заштиту и оног сегмента људских права који се директно односи на права, обавезе и одговорности које можемо назвати и еколошко правним, док њен члан 11. говори директно и искључиво о антропоцентрично формираним и исказаним еколошким правима, обавезама и одговорностима, које можемо да посматрамо и као предуслове социјално пожељног или макар прихватљивог одрживог остваривања људи и заједница, чиме овај документ, вршећи своју основну функцију, истовремено доприноси изградњи и поштовању услова социјално одрживог развоја, те развоја еколошког права и законодавстава.

2.6. Неопходност обезбеђења здраве животне средине за добробит људи

Неопходност обезбеђења здраве животне средине за добробит људи²²⁴ је документ који је Генерална Скупштина Уједињених нација усвојила још 14. децембра 1990. године, како и дословце, у уводном делу текста каже, у складу са **Универзалном декларацијом о**

²²² Vienna Declaration and Programme of Action, II (C), Cooperation, development and strengthening of human rights, Article 67.

²²³ То исто, члан 83.

²²⁴ У оригиналу: Need to ensure a healthy environment for the well-being of individuals, General Assembly 68th plenary meeting, General Assembly Resolution, A/RES/45/94, [14 December 1990]. У доношењу овог документа учествовала је и тадашња СФРЈ.

људским правима и Међународним уговором о грађанским и политичким правима:

- истичући право свакога на адекватне услове живота и неопходност обезбеђења здраве животне средине и континуалних побољшања услова живљења²²⁵,
- усвајајући став да боља, здравија животна средина доприноси потпунијем уживању људских права²²⁶,
- а реafirмишући **Декларацију Уједињених нација о хуманом окружењу**²²⁷, при чему наглашава обавезу људи да заштите животну средину²²⁸,
- јасно истиче да мушкарци и жене поседују основно право на слободу, једнакост и адекватне услове живота у животној средини која поседује квалитете достојне за живот човека²²⁹,
- да поседују одговорност да заштите и побољшавају животну средину за садашње и будуће генерације²³⁰.

Имајући на уму да растућа деградација животне средине може угрозити саме основне услове живота²³¹,

- признаје да све јединке поседују право на живот у животној средини неопходној њиховом здрављу и добробити, те
- позива Државе и невладине организације које се баве еколошким питањима да појачају напоре ка бољој животној средини,
- позивајући Комисију за људска права да појача своје напоре, уз асистенцију њених подкомисија, ка проучавању

²²⁵ The General Assembly Resolution: Need to ensure a healthy environment for the well-being of individuals, A/RES/45/94, 68th plenary meeting [December 14, 1990], први пасус.

²²⁶ То исто, трећи пасус.

²²⁷ Већ помињана: Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm [1972], позната и као Stockholm Declaration.

²²⁸ То исто, четврти пасус.

²²⁹ То исто.

²³⁰ То исто.

²³¹ То исто, пети пасус.

еколошких проблема и њиховом значају за човека, формирајући своја виђења о реченом, достављајући их UNEP-у, преко Економског и социјалног савета.

Дакле, као што се то види из самог текста посматране резолуције, Уједињене нације позивају на остваривање неопходних предуслова хумано прихватљивог одрживог развоја кроз обезбеђење здраве животне средине, њених природних и радом створених елемената, како за садашње тако и будуће генерације.

2.7. Конвенција о елиминацији свих форми дискриминације жена

Конвенција о елиминацији свих форми дискриминације жена²³² производ је вишегодишњих напора чланица Уједињених нација са циљем реафирмације фундаменталних људских права једнако женама као и мушкарцима, обзиром да су различити облици дискриминације жена наставили да се масовно и грубо исказују и у времену после доношења и масовног прихватања **Универзалне декларације о људским правима**.

Стране потписнице су се сложили да се Конвенција формира са циљем успостављања једнаких права жена као и мушкараца, на бази основних људских права, на политичком, економском, социјалном, културном, грађанском и сваком другом нивоу (парагр. 1.), те да ће у том циљу усвојити, на националним нивоима, адекватне мере, што укључује: пре свега потребне уставне (пар. 2., ст. 1., под: а), потом законске заједно са неопходним казним, где и када је неопходно (пар. 2, ст. 1., под: б), из ког разлога успостављајући и правне путеве једнако женама као и мушкарцима до управних органа и судова као нивоа власти где се остварује заштита права (пар. 2, ст. 1., под: ц).

Стране се посебно задужују да формирају легислативне гаранције основних права и слобода и женама (парагр. 3.), а где и

²³² UN General Assembly Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women (1979), United Nations, Treaty Series, Vol. 1249, No. 20378.

када је то из овог разлога неопходно и томе намењених специјалних мера (парагр. 4.), при чему се договором Страна посебно усмеравају напори на:

I - заштиту најосновнијих права, што нарочито обухвата:

- уклањање предрасуда о улогама полова, а пре свега кроз образовни систем (парагр. 5., под: а), па тако и о социјалној улози жена као мајки, уз изједначавање улога жена и мушкараца (парагр. 5. под: б),
- спречавање трговине женама и њихове експлоатације кроз проституцију (парагр. 6.), и

II - буђења могућности политичког и уопште јавног живота жена:

- адекватним мерама за елиминацију дискриминације жена у јавном и политичком животу (парагр. 7., ст. 1.), а нарочито:
 - омогућавањем и остваривањем права гласа (парагр. 7., ст. 1., под: а),
 - омогућавањем учешћа у формирању државне политике као и у раду на свим нивоима јавних функција (парагр. 7., ст. 1., под: б),
 - учешћем у раду невладиних организација и удружењима повезаним са јавним и политичким животом (парагр. 7., ст. 1., под: а),
- предузимањем мера да се жене активно укључе и у рад међународних организација и њихових тела (парагр. 8.).

III – образовање, запосленост, здравље, економске и социјалне користи, па тако и жена из руралних предела, при чему су се Стране договориле да:

- предузму неопходне мере за образовање жена једнако као и мушкараца, на свим нивоима (парагр. 10.),
- потребним мерама елиминишу дискриминацију жена приликом запошљавања (парагр. 11., под 1), при чему им ваља обезбедити једнаке могућности:

- избора послова, безбедности те зарада и других користи у оквиру истих, укључујући и потребне обуке [парагр. 11., под: 1, (ц)],
- омогуће различите елементе сигурности, што укључује и:
 - права која се односе на: пензију, социјалну сигурност, здравствену заштиту [парагр. 11., под: 1, (е) и (ф) и паргр. 12.],
 - адекватан третман инвалидитета [парагр. 11., под: 1, (е) и (ф)],
 - заштиту трудница и породиља [парагр. 11., под: 2, (а), (б), (ц), (д)],
- женама обезбеде једнака права приступа банкарским изворима, укључујући и кредитима, у циљу елиминисања њихове економске дискриминације (парагр. 13.),
- женама из руралних предела, које играју велику улогу у опстанку њихових породица, пруже неопходну помоћ (прагр. 14., ст. 1.), а посебно у уклањању њихове дискриминације (прагр. 14., ст. 2.), те омогуће:
 - учешће у формирању и имплементацији развојних планова (прагр. 14., ст. 2., под: а),
 - неопходну здравствену подршку и заштиту, укључивши и при планирању породице (прагр. 14., ст. 2., под: б),
 - користи из програма социјалне сигурности и заштите (прагр. 14., ст. 2., под: ц),
 - да добију све неопходне облике образовања и обуке (прагр. 14., ст. 2., под: д),
 - формирања кооператива у циљу једнаких услова приступа економским могућностима кроз запошљавања или samozapoшљавања (прагр. 14., ст. 2., под: д),
 - учешће у свим облицима друштвених активности, (прагр. 14., ст. 2., под: ф),

- приступ пољопривредним кредитима (прагр. 14., ст. 2., под: г), и
- уживање адекватни услова живота, укључујући: могућности становања, снабдевања водом и струјом, санитарне потребе, транспорт и комуникације (прагр. 14., ст. 2., под: х).

2.8. Пекиншка декларација и платформа за акцију

Пекиншка декларација и платформа за акцију²³³ представља глобални документ међународног права који на најобухватнији начин говори о: једнакости полова, женама и сиромаштву, потребама за њиховим образовањем, неопходностима заштите здравља жена, положају жена у економији, почев од пољопривреде у неразвијеним државама, искључености и укључености жена у формирање одлука, правима жена и другим питањима и проблемима на које је указивано још унутар **Брунтланд извештаја**, 1987.г²³⁴, али у овом тексту предметно усмерено и веома детаљно обрађено²³⁵. Дотични акт позива све државе да приступе разрешавању проблема како на унутардржавним нивоима тако и кроз међусобну сарадњу, регионално и глобално, формирајући за то неопходне механизме.

2.9. Конвенција о правима детета

Конвенција о правима детета²³⁶, такође спада у оне текстове међународног права који једним бројем својих елемената не само да

²³³ Beijing Declaration and Platform for Action. (1995): United Nations, The Fourth World Conference on Women. Доступно са: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>.

²³⁴ У оригиналу: Our Common Future.

²³⁵ На практично 277 страница.

²³⁶ Convention on the Rights of the Child (New York, 20 November 1989). *Australian Treaty Series* 1991, No. 4, Australian Government Publishing Service, Canberra.

регулише питања заштите основних права деце [то јест особа до напуњених 18 година старости (парагр. 1.)], већ истовремено доприноси и адекватном регулисању низа питања од значаја за социјалне димензије одрживог развоја. Па тако, договором Страна, и прописујући да се деца не смеју да дискриминишу по било ком основу: расе, вере, порекла, пола, језика, националне или етничке припадности (парагр. 2.), а да се заштита пружа:

- првенствено кроз законе, потом
- радом свих облика државне власти (парагр. 3., ст. 1.),
- обезбеђивањем заштите и бриге уз поштовање права родитеља (парагр. 3., ст. 2.),
- обезбеђивањем и применом стандарда од стране власти, а посебно по питању исхране и здравља (парагр. 3., ст. 3.),
- уз поштовање свих економских, социјалних и културних права (парагр. 4.).

При том је свака Страна обавезна да обезбеди живот, опстанак и развој деце (парагр. 6.), што значи све за то неопходно, уз максимално поштовање идентитета: личног, националног и културног (парагр. 7. и 8.), као и сигурности, па тако и од могућих незаконитих прекограничних кретања (парагр. 11.).

У циљу нормалног развоја деци се гарантује право на:

- личне ставове (парагр. 12.),
- пријем и исказивање идеја и информација (парагр. 13. и 17.),
- слободу мишљења (парагр. 14.), и
- мирно окупљање (парагр. 15.), такође и
- заштиту од физичког и/или менталног насиља, повреда, експлоатације, неадекватног и непажљивог третмана (парагр. 19., ст. 1.), а кроз:
- успостављање и адекватних:
 - социјалних програма превенције и заштите, те

- програма за идентификовање, истрагу и остваривање неопходне судске заштите (парагр. 19., ст. 2.).

Стране су такође преузеле обавезу да деци обезбеде:

- највише стандарде здравствене заштите, пренаталне и постнаталне, као и током целог периода развоја (парагр. 24.),
- услове живота неопходне за: физички, психички, социјални, морални и духовни развој (парагр. 27.), у том циљу да такође обезбеде
- потребне услове за школовање, основно и средњешколско, али и по лично исказаним потребама и способностима и највише нивое образовања (парагр. 28. и 29.), уз поштовање етничке, културне и језичке припадности (парагр. 30.),
- заштиту од свих облика експлоатације као и оних облика ангажмана који доводе у опасност њихово здравље, телесни и/или ментални интегритет, а нарочито поштујући правила која се односе на минималну старост која мора бити достигнута пре ових ангажмана (парагр. 32.),
- сигурност од употребе наркотика и других психотропних супстанци, али и коришћења деце у трговању таквим материјама (парагр. 33.),
- безбедност од свих облика сексуалне експлоатације, почев од коришћења у сврху производње порнографије до проституције (парагр. 34.),
- од трговања децом из било ког разлога, у било ком облику и форми [тзв. *traficing* (парагр. 35)], као и
- од било ког облика експлоатације уопште (парагр. 36.),
- заштиту од сваког облика тортуре или нехуманог одоса или кажњавања (парагр. 37.),
- адекватне мере за психолошки и физички опоравак и социјалну реинтеграцију деце жртава сваког од облика непажљивог, експлоатационог, насилничког, суровог и нехуманог односа (парагр. 39.).

Свим овим политичким али и правним елементима, правним јер је дотична конвенција проглашена важећим делом законодавства готово свих суверених држава, формирани су неопходни морални, принципијелни а истовремено легислативни ставови од значаја како за децу тако и етички исправан део мозаика социјалних димензија одрживог развоја.

2.10. Конвенција о забрани употребе еколошко модификацијских техника у војне или било које друге непријатељске сврхе

Конвенција о забрани употребе еколошко модификацијских техника у војне или било које друге непријатељске сврхе²³⁷ донета је од стране Генералне Скупштине Уједињених нација уз позивање на Декларацију Уједињених нација о хуманом окружењу (Стокхолм, 1972.г.) и истицање чињенице да мирољубиве технике модификација животне средине појачавају везу између човека и природе²³⁸, али и схватање да коришћење ових техника у војне или које друге непријатељске сврхе могу бити екстремно опасне по човека и животну средину. Отуда су се државе које су учествовале на овом заседању Генералне скупштине Уједињених нација, међу њима и СФР Југославија, сложиле око једног броја битних питања, формулишући их кроз 10 чланова Конвенције, као и пет чланова пратећег Анекса.

Обзиром да се ради о нормама од директног значаја за заштиту животне средине, путем деловања на: биоту, литосферу, хидросферу и атмосферу, дакле низа физички заиста битних предуслова личног и социјалног остваривања, шта више у извесним ситуацијама чак и опстанка човека, овај смо текст, посматрајући га у целини, сврстали

²³⁷ Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, Adopted by Resolution 31/72 of the United Nations General Assembly [10 December 1976]. Opened for signature at Geneva on 18 May 1977. Official Records of the General Assembly, Thirty-first Session, Supplement No. 39 (A/31/39), стр. 37-38.

²³⁸ Преамбула, шеста алинеја.

у групу оних који су од општег значаја за заштиту права човека на здраву животну и радну средину, увиђајући да својим нормама не пружа заштиту неком уже одређеном групном објекту већ природи *in integrum*, као станишту и услову опстанка људске врсте.

Отуда овај легислативни текст Уједињених нација ваља посматрати као још један од значајних фактора од утицаја на особину развојности, коју, сада је то већ јасно, мора да поседује и даље усавршава и свако савремено национално еколошко законодавство, али уз истовремено паралелно поштовање и примену напред у тексту већ објашњених елемената Међународног јавног а посебно Међународног еколошког права. Шта више, уколико се присетимо „резултата“ низа ратова из деведесетих година двадесетог века, али и потоњих, постаје јасно да су исти на више места довели до снажних еколошких промена до нивоа отежавања и онемогућавања живота појединаца и заједница на дотичним просторима. Значи процеса супротних одрживом развоју те социјално пожељном остваривању његових друштвених аспеката.

3. ЕЛЕМЕНТИ МЕЂУНАРОДНОГ ЈАВНОГ ПРАВА ОД ЗНАЧАЈА ЗА ОСТВАРИВАЊЕ И ЗАШТИТУ ПРАВА ЧОВЕКА НА ЗДРАВУ РАДНУ СРЕДИНУ, ЈЕДНОГ ОД ПРЕДУСЛОВА ПОСТИЗАЊА АДЕКВАТНИХ СОЦИЈАЛНИХ УСЛОВА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

3.1. Увод

Сасвим разумљиво, поседујући шире дефинисано право на здраву животну средину, човек има, аутоматски, и право на здраву радну средину, као један од њених елемената. Отуда не чуди што је на нивоу Међународног еколошког права овоме посвећена изузетна пажња. По најпре кроз текстове усвојене на нивоу Генералне конференције међународне организације рада. При том ваља имати на уму да је адекватна регулација права на здраву радну средину легислативни предуслов практичког заживљавања потребних услова рада као једног низа елемената од значаја за човека, али и заједницу, постизање могућности рада уз очување здравља, достојанства и стандарда човека, што значи низа социјалних услова његовог опстанка као појединца и заједнице, па ако хоћете и врсте, на посматраним ареалима, а посебно њиховим подручјима од индустријског значаја, при чему се понајвише ради о постизању и проживљавању ових права у оквиру урбаних и њима прибрежних подручја. Обзиром на значај свих ових услова не треба да чуди што су већ низ деценија, све прецизније, регулисани легислативним текстовима ранга конвенција и њихових пратећих

анекса. Текстовима које су бројне државе прогласиле елементима својих законодавстава, али их истовремено искористиле и за потоње доношење детаљнијих законских и подзаконских текстова што регулишу ову материју. Зато обратимо пажњу на неке од поменутих конвенција које уистину јесу од значаја и за социјалне услове одрживог развоја, а пре свега:

- омогућавање рада, и
- превентивно очување здравља,

становништва. Обзиром да смо о праву на рад и заштити на раду детаљније писали у оквиру своје раније објављене књиге²³⁹, о дотичним питањима излажемо у скраћеној форми, прилагођено општој теми студије коју Вам презентујемо.

3.2. Конвенције од највећег значаја за регулацију и заштиту права човека на здраву радну средину

Очување здравља запосленог човека кроз адекватно уређење и одржавање простора и услова рада, мада многи мисле да је релативно новијег датума, уистину има своје делимичне корене у најнапреднијим законодавствима Европе 19. те почетака 20. века, када је, управо на тражење дотичних држава (пре свега Владе Велике Британије) потписивањем Версајског уговора формирана и Међународна организација рада (International Labour Organization), сада истовремено невладина међународна организација, која је донела близу 200 различитих конвенција и њихових анекса, докумената од кључног значаја за заштиту здравља запослених, из којих разлога је директно укључена, преко својих представника, у рад Уједињених нација, а пре свега Економског и социјалног савета (ECOSOC) истих.

²³⁹ Види шире: Јолцић Владан (2011.г.): Еколошко-правна заштита као развојно променљива Теоријско-практички приступ. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 122. - 135.

Међу најстаријим а и сада важећим конвенцијама од значаја за превентивни приступ очувању здравља човека свакако јесте **Конвенција о употреби оловног белила у бојадисању**²⁴⁰, легислативни текст који регулише питања употребе: оловног белила, сулфата олова, као и свих производа који садрже пигменте на бази истих (у облику течности и спреја), као и прашина које настају њиховим коришћењем, а може да угрози присутне у радном процесу, или околину²⁴¹, као и приликом унутрашњег бојадисања зграда (не само радних простора)²⁴². При томе је посебна пажња посвећена заштити радника у њиховом коришћењу²⁴³.

Својим нормама ова Конвенција уређује понашања:

- унутар уже средине становања, и
- простора производње, те
- пружања услуга (бојења стамбених простора),

као делова укупне животне средине. Отуда је иста правни текст који доприноси превентивној заштити здравља људи. А не треба заборавити да је један од социјалних фактора одрживог развоја управо здравље. Посматрана конвенција пружа могућност јасно дефинисаног дела заштите здравља становништва, и то дефинисаног:

- а.) предметно,
- б.) по радњи, и
- в.) заштићеним субјектима,

чиме прецизно доприноси квалитетном остварењу структурног дела социјално исказивог сегмента одрживог развоја.

²⁴⁰ International Labour Office (ILO) White Lead (Painting) Convention, Geneva Session, Date of adoption: 19:11:1921; извор: International Labour Organisation Library - ILOLEX

²⁴¹ Члан 5. Конвенције.

²⁴² Регулисано чланом 1., став 1. Конвенције.

²⁴³ Нарочито жена. Видети члан 3. Конвенције.

Конвенција о спречавању и контроли професионалних ризика проузрокованих канцерогним супстанцама и агенсима²⁴⁴ специфичан је легислативни документ Међународног јавног права од значаја за делимично остваривање једног од аспеката социјалних димензија одрживог развоја: здравља запослених у привреди. Прецизније речено (речником правника) граматички објект третмана ове Конвенције су отровне материје и њихове примесе које изазивају, или могу да изазову, канцере, а заштитни објект је здравље људи који могу, обављањем својих професија, да буду изложени овим материјама.

Посматрана Конвенција успоставља обавезу државама Странама потписницама да пружају тражену заштиту и прописује начине како да то чине, омогућавајући заживљавање још једног од сегмената превентивне медицине, тиме и самог здравља и то као социјалног сегмента одрживог развоја од значаја за део запослених у привредама држава. Разуме се, за њено потпуно заживљавање неопходно је развијање и прибрежних те логички повезаних елемената законодавстава држава²⁴⁵.

Конвенција о безбедности приликом коришћења азбеста²⁴⁶ у основи регулише заштиту здравља радника, радне и животне средине у процесу производње и коришћења азбеста²⁴⁷, али и на крају његовог циклуса коришћења, што значи и када исти постаје отпад! По својој логици припада оним конвенцијама које пружају заштиту делу основних права човека, праву на здравље, још специфичније: на заштиту здравља у производним процесима, али и просторима

²⁴⁴ Позната као: C139 - Occupational Cancer Convention, 1974 (No. 139), пуног имена: Convention concerning Prevention and Control of Occupational Hazards caused by Carcinogenic Substances and Agents (Entry into force: 10 Jun 1976). Adoption: Geneva, 59th ILC session (24 Jun 1974) - Status: Up-to-date instrument (Technical Convention). Такође види и: Закон о ратификацији Конвенције о спречавању и контроли професионалних ризика проузрокованих канцерогним супстанцама и агенсима. *Службени лист СФРЈ*; бр. 3 [1977.г.].

²⁴⁵ О овоме види више: Јолцић Владан: Еколошко-правна заштита као развојно променљива. Теоријско-практички приступ, стр.: 127. – 129.

²⁴⁶ Convention concerning Safety in the Use of Asbestos. Convention concerning Safety in the Use of Asbestos, (Note: Date of coming into force: 16:06:1989.) Convention:C162. Geneva, 24.06.1986, 72 Session of the ILO Conference. Date of adoption: 24.06.1986.

²⁴⁷ Према члану 1. Конвенције.

живљења, а од тачно одређене по здравље опасне материје. То истовремено значи да употпуњава мозаик људских права као предуслова пожељног исказивања социјалних димензија и у процесу одрживог развоја.

Конвенција о заштити радника од професионалних ризика у радној средини, проузрокованих загађењем ваздуха, буком и вибрацијама²⁴⁸ усмерена је на превентивну заштиту здравља радника од тачно одређених негативних фактора, чиме истовремено пружа допринос превентивној заштити здравља, једног од основних права човека. Јасно: унутар радног процеса, тиме и адекватном уређењу фактора од утицаја на формирање дела социјалних димензија одрживог развоја. Прецизније: фактора од утицаја на здравље.

Конвенција о заштити на раду, здравственој заштити и радној средини²⁴⁹ се, у принципу, примењује на све гране привредних делатности²⁵⁰. Предмет ове конвенције је утврђивање начела националних здравствених политика рада, као и прописивања принципијелних обавеза²⁵¹. И то: предузимања адекватних мера на националном плану и на нивоу предузећа²⁵², уз обавезну сарадњу са валидним организацијама радника²⁵³, чиме се оснажује заштита здравља али и пружа помоћ у случају његове повреде у процесу рада, што значи и стварају услови сегментно тачно дефинисаног ојачавања здравља као права човека, истовремено услова пожељног социјалног а такође и одрживог развоја посматраног друштва.

²⁴⁸ Види ближе: Convention Concerning the Protection of Workers against Occupational Hazards in the Working Environment due to Air Pollution; The 63th General Conference of the International Labour Organisation, Geneva, 20:06:1977; изворни текст добијен од ILOLEX Library.

²⁴⁹ Види ближе: Convention concerning Occupational Safety and Health and the Working Environment, познату и као: C155 Occupational Safety and Health Convention, 1981. Донета је у Женеви, на „67 Сесији Међународне организације рада“. Копија оригинала документа добијена је од ILOLEX Library.

²⁵⁰ Како то прописује члан 1. Конвенције.

²⁵¹ Које се потом разрађују (прецизирају) адекватним законским и подзаконским текстовима.

²⁵² Према члану 4. Конвенције. У нашим условима то значи обавезу формирања поменутих политика на нивоу републике.

²⁵³ Члан 4., став 1. Конвенције.

Конвенција о заштити од опасности тровања бензеном²⁵⁴ такође спада у ред докумената Међународног јавног права намењених заштити права човека на здравље. Прецизније: Од тачно одређене опасности (бензена), како у радном процесу тако исто и животној средини, обзиром да се речена материја може да појави као опасност не само унутар производних процеса (на пример рафинерија) већ и простора боравака, примера ради са бензинских пумпи у близини: стамбених, школских, медицинских и других објеката боравака човека.

Дотичну конвенцију прате и **Препоруке у вези бензена**²⁵⁵. Овај документ се односи на појашњења у вези материје коју регулише поменути Конвенција, донета на већ поменутој „Педесетшестој Генералној конференцији Међународне организације рада“. Иако је реч о препорукама, морамо да нагласимо да се ради о препорукама формираним зарад здравља људи које се односе како:

- на избор радних процеса, и
- примењених технологија, тако и
- стандардизацију поступања са бензеном,

којима се директно штите радна и животна средина, а преко њих и базични заштитни објект: здравље људи, једно од основних људских права, предуслова адекватног формирања сета социјалних димензија од значаја за одрживи развој људских заједница.

²⁵⁴ Convention Concerning Protection Against Hazards of Poisoning Arising from Benzene (Date of coming into force: 27:07:1973.), позната и као C 136 - Benzene Convention, [1971], донета је у Женеви, на „56. генералној сесији Међународне организације рада (The General Conference of the International Labour Organisation)“ [23:06:1971].

²⁵⁵ Recommendation concerning Protection against Hazards of Poisoning Arising from Benzene, hereinafter: R144 Benzene Recommendation, 56 Conference of the International Labour Organization, Geneva, [23 June 1971].

Део III
ПРИСТУП СОЦИЈАЛНИМ
ДИМЕНЗИЈАМА ОДРЖИВОГ
РАЗВОЈА КРОЗ ВРЕМЕ

Блок 1.
ПУТЕВИ УСПОСТАВЉАЊА
МЕЂУНАРОДНО ПРАВНИХ СМЕРНИЦА
И ОБАВЕЗА

1. УВОД

Како смо током својих излагања унутар текста већ више пута нагласили, посленици науке и политике су током задњих неколико деценија све више схватили неопходност промена у економском и социјалном приступу развоју друштава управо да би се омогућио одрживи развој, али развој који задовољава социјалне, што значи друштвене, потребе а не само потребе уског круга људи и малог броја друштава. До пре само три до четири деценије, иако су представници разнородних научних дисциплина у својим размишљањима дуже време и масовно полазили од етичких принципа, то се за државне апарате и њихове посленике није могло да тврди. Али су растући проблеми и њихова преливања и на терене развијених друштава-држава пробудили потребу да и државе, путем рада својих апарата, приђу етички усмерено, али и реално практички, сагледавањима, а потом и решавањима, проблема одрживог друштвеног развоја. Таквог који ће бити социјално прихватљив и стабилан, тиме уистину и једино могућ, односно исправан.

Последица оваквог буђења социјално, еколошки а развојно усмерених размишљања је снажно буђење свести да је неопходно да се на међународном нивоу, што значи уз официјелно учешће представника науке као извора неопходних знања, али и представника државних апарата унутар међународних организација, на првом месту Уједињених нација као и њених тела, те тела која већ постоје као истовремено независне међународне научно-стручне организације а својеврсна саветодавна тела УН, а пре свега Генералне Скупштине, приступи размишљањима о проблемима одрживог развоја, по најпре социјално пожељног а еколошки прихватљивог, што, другим речима, значи и о главним социјалним димензијама одрживог развоја. Ово је

чињено у више наврата, при чему су стално разрађивани претходно формирани елементи сада већ официјелних аката Уједињених нација, обликовани и доношени у циљу налажења путева за разрешавање уочених проблема. Један део поменутих докумената јесу својеврсне декларације, док су други резолуције формиране од стране посебних тела, као својеврсни нацрти, а усвајане од стране саме Генералне Скупштине Уједињених нација, што значи не више као декларативни већ и обавезујући акти УН²⁵⁶. Овај је процес официјелно зачет формирањем те усвајањем документа **Наша заједничка будућност** (1987.г.), убрзан је радом на припреми те потоњим одржавањем Скупа Уједињених нација о животној средини и развоју (Рио, 3. – 14. јуна 1992.г.) као и доношењем низа битних докумената, пре свега **Миленијумске декларације Генералне скупштине Уједињених нација** (септембра 2000), **Мапом пута ка имплементацији Миленијумске декларације Уједињених нација** (септембра 2001²⁵⁷.), завршним документом Светског скупа (из 2005.г.) посвећеног проблемима одрживог развоја²⁵⁸, заједничким документом учесника Скупа Уједињених нација посвећеног **Миленијумским развојним циљевима** (Њујорк, 20.- 22. септембра 2010.г.): **Одржавање обећања: уједињени у постизању Миленијумских развојних циљева**²⁵⁹,

²⁵⁶ Подсећамо да су тзв. „препоруке“ и „декларације“ у основи политички акти који позивају али не обавезују, мада је могуће да се њихови елементи вољом држава ипак прелију у њихове законе, чему је добар пример напред већ помињана Универзална декларације о људским правима. Резолуције Уједињених Нација су правни акти формирани од стране Генералне Скупштине. О овим разликовањима види шире документ: LEGAL FRAMEWORK FOR THE ELABORATION, EXAMINATION, ADOPTION AND FOLLOW-UP OF DECLARATIONS, CHARTERS AND SIMILAR STANDARD-SETTING INSTRUMENTS ADOPTED BY THE GENERAL CONFERENCE AND NOT COVERED BY THE RULES OF PROCEDURE CONCERNING RECOMMENDATIONS TO MEMBER STATES AND INTERNATIONAL CONVENTIONS COVERED BY THE TERMS OF ARTICLE IV, PARAGRAPH 4, OF THE CONSTITUTION, General Conference 33rd session, Paris 2005, Doc. 33 C/20.

²⁵⁷ Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration. Report of the Secretary-General. A/56/326. 6 September 2001.

²⁵⁸ Завршни документ Светског самита 2005.г. У оргиналу: United Nations General Assembly Resolution: 2005 World Summit Outcome, A/RES/60/1, 24 October 2005.

²⁵⁹ Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals. General Assembly Resolution, A/RES/65.1, 19 October 2010.

документима, како се то и из текста види, већином обликованим и усвојеним у форми резолуција Генералне Скупштине Уједињених нација, што значи обавезујућим правним актима ове највише међународне организације.

Анализа лако показује да су неки од декларативних ставова, што значи ставова који позивају на добру вољу чланица Уједињених нација, њихову решеност да приступе прокламованом, па и путем уградње у своје политичке и обавезујуће правне одлуке, укључујући и законе, временом постајали елементи резолуција, чиме су се управо усвајањем на нивоу Генералне Скупштине УН исказивали као обавезујући елементи глобално важећих правних аката. Ово се развијало током времена и поступно. Али су они сегменти који се могу да посматрају као јасно исказиви делови сложеног мозаика социјалних димензија одрживог развоја све детаљније и квалитетније обрађивани. Ово је управо схватљиво већ и благом анализом такозваних **Миленијумских циљева**, у суштини својеврсног сажета ставова формираних унутар **Миленијумске декларације УН**, те редом следећих докумената УН доношених са циљем разрешавања путева и начина постизања већ постављених циљева. Отуда је логично да дотичном процесу, на само старту рада на овом блоку укупног текста студије, управо поштујући редослед доношења наведених докумената, посветимо специфичну пажњу.

2. УЛОГА МИЛЕНИЈУМСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ

Не треба заборавити да су Уједињене нације само осам година после скупа у Рију²⁶⁰ одржале Педесетпету Генералну Скупштину посвећену проблемима развоја (Њујорк, септембра 2000.г.) и донеле такозвану **Миленијумску декларацију**²⁶¹, документ посвећен проблемима развоја човечанства, а који чини осам логичких делова и њихове 32 тачке. Већ у Делу **I - Вредности и принципи** јасно је прокламовано да се тежи праведнијем свету²⁶², уз поштовање људског достојанства и једнакости, отуда и увиђања да имамо обавезе према свим људима Света, посебно оним у најрањивијој позицији, а нарочито деци којој припада будућност²⁶³, да успоставимо праведан Свет, поштујући људска права и слободе, а такође и једнакост, без обзира на расу, пол, језике или религију, решавајући међународне проблеме економског, социјалног, културног или хуманитарног карактера²⁶⁴. Да би ово могло да заживи представници држава су се сложили да извесне вредности морају бити прихваћене за основне у међународним односима²⁶⁵, а посебно: слобода, једнакост, солидарност, толеранција, поштовање природе и подељена одговорност.

²⁶⁰ United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro, 3-14 јуни 1992. Види ближе:

Report of the United Nations Conference on Sustainable Development. Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012. A/CONF.216/16.

²⁶¹ General Assembly Resolution A/55/L2: United Nations Millenium Declaration (18. 09.2000.). Доступно са: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>.

²⁶² То исто, под бр. 1.

²⁶³ То исто, под бр. 2.

²⁶⁴ То исто, под бр. 4.

²⁶⁵ То исто, под бр. 6.

У Делу III – Развој и смањење сиромаштва јасно је истакнуто да се неће штедети напори да се људи, жене и деца ослободе дехуманизујућих услова живљења и екстремног сиромаштва, те да ће се уложити напори да право на развој постане реалност за свакога²⁶⁶, из ког разлога ће се ићи на креирање окружења које омогућава анулирања сиромаштва²⁶⁷. Такође и да ће се узимати у обзир посебне потребе малих острвских држава у развоју²⁶⁸. Закључено је и да:

- треба да се преполови, до 2015.г., број људи са приходима мањим од једног долара на дан (што, на жалост, није у потпуности испуњено),
- се обезбеди деци свуда у Свету, дечацима и девојчицама једнако, право и могућности на основно образовање,
- се смањи смртност породиља и деце испод пет година старости,
- се заустави ширење HIV-а, маларије и других болести које погађају Човечанство,
- се обезбеди подршка деци погођеној HIV-ом, те
- се до 2020.г. знатно побољшају услови живота и најмање за 100 милиона људи обезбеде услови живота ван „сламова“²⁶⁹.

Посебно је указано²⁷⁰ на потребу промовисања, што значи заживљавања, једнакости између полова, као и изналажења путева за борбу са сиромаштвом жена, глађу и болестима, као и уопште могућности младима да добију једнаке шансе да нађу запослења, тачније достојан и продуктиван посао.

²⁶⁶ То исто, под бр. 11.

²⁶⁷ То исто, под бр. 12.

²⁶⁸ То исто, под бр. 17. Прецизније речено, у складу са Барбадос програмом за акције (1994.г.), у оригиналу: Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (Report of the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States, Bridgetown, Barbados, 25 April-6May 1994 (United Nations publication, Sales No. E.94.I.18 and corrigenda), chap. I, Resolution 1, Annex II).

²⁶⁹ General Assembly Resolution A/55/L2: United Nations Millenium Declaration, под бр. 19., његових 6 пасуса.

²⁷⁰ Под бројем 20. Миленијумске декларације.

Јасно је (унутар Дела IV – Заштита наше заједничке животне средине) речено да се реафирмишу принципи одрживог развоја²⁷¹, при чему је указано и на заједнички став о потреби да се људска права поштују једнако и свима (Део V – Људска права, демократија и добро владање), укључујући право на развој²⁷², а такође и права миграната, радника миграната и њихових породица, који су делови друштава веома често у економски изразито подређеном положају²⁷³, па и унутар друштава у развоју.

Генерална Скупштина УН је посебно кроз Миленијумску декларацију указала на потребу да се:

- помогне посебно рањивим друштвима, односно њиховим деловима (Део VI – Заштита рањивима, бр. 26.) од негативних дејстава: природних катастрофа, геноцида, оружаных сукоба и других појава што захтевају хитне одговоре – различите врсте помоћи, а такође
- пружи помоћ подручјима Африке са специјалним потребама, нарочито у циљу смањења и уклањања сиромаштва (под бр.: 27. и 28., 3. пасус).

²⁷¹ Под бројем 21. Миленијумске декларације.

²⁷² Миленијумска декларација, под бр. 24.

²⁷³ Миленијумска декларација, под бр. 25., пасус 4.

3. МАПА ПУТЕВА КА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈИ МИЛЕНИЈУМСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Само годину дана од формирања **Миленијумске декларације** Уједињене нације су на заседању Генералне Скупштине (6. септембра 2001.) усвојиле и посебан **Извештај Генералног секретара УН: Мапа путева ка имплементацији Миленијумске декларације Уједињених нација**²⁷⁴. Овај Извештај указује на приврженост циљевима Миленијумске декларације, при чему разрађује њене основне поставке. Посебно је интересантан Део III – Развој и смањивање сиромаштава: Циљеви Миленијумске декларације, унутар кога је јасно речено да је основни циљ елиминација екстремног сиромаштва (парагр. 80.), а да се за ово морају да развијају и одговарајуће националне политике и програми (парагр. 81.), са фокусом на најсиромашније и најрањивије слојеве друштва, а кроз адекватне економске и социјалне политике (парагр. 82.). Управо фокусом који једино омогућава социјално прихватљиве димензије одрживог развоја. Из тог разлога је дотичним Извештајем Генерални секретар предложио а Генерална Скупштина усвојила (прихватајући целовит Извештај) да се до 2015. године:

- *смањи присуство најизразитијег сиромаштва* (што је дефинисано кроз парагр.: 84. – 86.), али ово на жалост није у потпуности остварено већ ће за то требаће још доста година,
- *смањи број људи који пате од глади*, отуда и слабог здравља као последице лоше исхране (парагр. 87.),

²⁷⁴ Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration. Report of the Secretary-General. A/56/326. 6 September 2001.

- *повећа производња хране*, обзиром да (у том моменту) чак 75% сиромашних живи у руралним подручјима и директно зависи од продукције хране (парагр. 88.), за шта је неопходно и да државе развију одређене практичке политичке и економске приступе, омогућавајући сиромашном становништву могућност да производњом прехранбених производа омогући нормалан живот (парагр. 89), чиме се постижу позитивни социо-економски услови одрживог развоја руралних подручја,
- паралелно економском развоју истовремено *развије квалитетнији приступ очувању и коришћењу водних ресурса*, као вода за: пиће, пољопривреду и индустрију (парагр. 91. и 92.), а да се
- у циљу одрживог развоја унутар свих друштава, а посебно оних неразвијених, *омогући образовање свима*, без обзира на пол (парагр.: 93.- 96.), те економско порекло а управо из тог разлога да се у школама, дакле у процесу образовања, деци обезбеде минимуми исхране неопходне за нормалан и здрав развој (парагр. 97.),
- *смањи смртност породиља и деце до 5 година старости*, побољшавањем квалитета медицинског кадра, његове присутности и услова рада, а нарочито са малолетним пацијенткињама (парагр. 99.), уз побољшавање борбе са присутношћу и деловањем болести попут HIV-а, маларије и туберкулозе (парагр. 101., те 104.- 111.).
- Такође и да се *развије* такав истраживачки и производни *рад фармацеутске индустрије* који ће омогућити јефтине лекове за потребе масовно присутних као и тешких болести (парагр. 111.), уз смањење цена технологија производње, да би се омогућила медицина за све (прагр. 114.) и задовољавање основних медицинских потреба, а нарочито за лековима који спасавају животе на просторима најмање развијених држава (парагр. 117.).

Иако ови циљеви јесу једним делом испуњени, нису у потпуности, а такође ваља имати на уму да они по својој природи морају да буду стални, обзиром да свака генерација има право на заштиту својих права на квалитетан живот!

Следећи циљ на који указује разматрана **Мапа путева ка имплементацији Миленијумске декларације Уједињених нација** је:

- *успостављање једнакости полова* (до 2020.г., парагр.: 122.- 124.), ка чему и сада ваља да се тежи, нарочито када имамо у виду тешке проблеме верски обојених ратова унутар Африке и Мале Азије,
- *развој и имплементација стратегија неопходних да се обезбеде, посебно младима, адекватни услови за запошљавање и рад* (парагр. 126. и 127.), што је немогуће без развоја адекватних административних – државни апарата и политика неопходних за буђење и адекватно коришћење ресурсних капацитета (парагр.: 129.- 137.),
- *разрешавање специјалних потреба малих острвских заједница* чије су могућности задовољавања личних и друштвених потреба људи под великим притиском природних догађаја, а све више оних изазваних људским активностима, из ког разлога се позива на пружање помоћи одрживом развоју дотичних заједница на пример кроз пружање помоћи за развој туристичких делатности (парагр. 151.).

Генерални секретар УН је у оквиру свог извештаја посебно указао (у Делу IV – **Заштитимо заједничку животну средину**) на *неопходност очувања природних услова опстанка и одрживог развоја*, кроз очување:

- биодиверзитета (парагр. 164.),
- квалитета ваздуха и спречавања његовог даљег загревања (парагр. 165.- 171.), отуда и
- свих типова шума, обзиром да нам обезбеђују квалите земљишта и ваздуха, биодиверзитет, могућност и квалитет падавина те тако утичу и на ублажавање климатских промена

(парагр. 173.), из којих разлога се треба борити против дефорестације, која је веома често изазвана потребама сиромашних за горивима а унутар индустријски развијених држава потребама индустрија (парагр. 175), што захтева организовање напора за одрживо коришћење и развој шумских фондова (парагр. 177.).

Посебно је указано на потребе мудријег приступа коришћењу и одржавању неопходних квалитета водних ресурса, изградњи и примени адекватних стратегија тако да се задовоље одувек присутне а растуће потребе људи (парагр. 184.), као и услови за бављење рибарењем и другим активностима повезаним са морским окружењима (парагр. 185.), уз обезбеђивање неопходних елемената за потребе: јавне хигијене, здравља и свакодневних употреба, што посебно тражи формирање адекватних стратегија (уз ослањање на Поглавље 18. **Агенде 21**), тако да се водама приступа на одрживи начин (парагр. 186.), јер је то услов без кога уопште и није могућ опстанак, а камо ли одрживи развој уз све за то пратеће а неопходне социјалне димензије.

Повезано са виђењима како приступати водама је и увиђање неопходности да се појачају напори за борбу са *природним несрећама*, у циљу смањења њиховог присуства и негативних последица, али не само кроз *дејство потом*, то јест после појављивања проблема, већ и развојем свих неопходних елемената за редукцију могућности за појаву проблема²⁷⁵, што значи свега оног што је потребно за *превенцију* али и *одговор* на иначе све учесталије *изазове*, укључивши и оне што потичу из различитих технологија (парагр. 1987.). Све ово захтева и формирање, на време и адекватних, планова и програма, отуда и средстава те кадрова за сусретање са таквим проблемима (парагр. 191.). У супротном заједнице не припремају један од сегмената који су

²⁷⁵ Што је био један од основних циљева успостављених документом Међународна декада за редукцију природних катастрофа, формираног на бази 44. заседања Генералне Скупштине УН, 1989.г., која је ово прогласила за циљ у времену 1990.-1999.г. Види ближе: General Assembly Forty-fourth session. Agenda item 12. Report of the Economic and Social Council. International Decade for Natural Disaster Reduction. Report of the Secretary-General. Doc. A/44/322/Add. 2 E/1989/114/Add.2, 18 October 1989.

неопходни за формирање и одржавање не само одрживог развоја друштва већ, у извесним моментима, чак и голог преживљавања.

Да би се реално постизали циљеви, о којима смо укратко излагали, анализирајући речено унутар **Мапе путева ка имплементацији Миленијумске декларације Уједињених нација** не смемо да превидимо *значај правилног приступа људским правима, демократији и изградњи ваљаног система и апарата власти*²⁷⁶, јер без тога и није могуће да се приступи адекватном одрживом развоју са свим позитивним социјалним димензијама:

- почевши од анулирања свих врста неједнакости и дискриминација, што значи: расне дискриминације, дискриминације жена и деце (парагр. 196.), дискриминације припадника других народа и религија, а
- омогућавања развоја уз право на: једнакост, редуковање сиромаштва, рад, али и
- уклањање проблема: недостатака воде, присутности болести, морталитета трудница и мале деце (парагр. 202.), такође и омогућавања
- заживљавања демократије, што значи и остваривања могућности за укључивање свих припадника друштва у политички, културни и привредни живот (парагр. 218.), уз истовремено поштовање и заштиту њихових етничких и културних особености.

У финалу, Генерални секретар УН и његов тим су, полазећи од **Миленијумске декларације**, разрађујући својеврсну мапу путева за њену имплементацију, из напред јасно изнетих ставова извукли осам кључних а сложених циљева:

1. искорењивања сиромаштва и глади,
2. остваривања универзалног основног образовања за све,

²⁷⁶ Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, под: V - Human rights, democracy and good governance.

3. промовисања и успостављања једнакости полова, што значи и права женама,
4. смањивања смртности одојчади и деце,
5. побољшавања здравствене заштите мајки,
6. успостављања и развоја борбе са најтежим болестима попут HIV-а, SIDA-е, маларије...,
7. осигурања самоодрживости животне средине, заживљавањем принципа одрживог развоја,
8. развоја глобалних партнерских односа у циљу друштвеног развоја,

објашњавајући их кроз дотични Анекс на најсажетији начин, побројавањем практично 44 различита задатка које ради испуњења ових осам циљева ваља остварити. Тиме уистину лапидарно излажући у документу већ детаљно изнете ставове, циљеве и задатке, као и њихове путеве, начине и локације испуњавања.

4. ЗАВРШНИ ДОКУМЕНТ СВЕТСКОГ САМИТА 2005. г.

Уједињене нације су у Њујорку, у времену 14.- 16. септембра 2005. године, одржале Светски самит као следеујући скуп оном из 2000. године, зарад формирања својеврсног практичког *акционог плана* за промовисање међународне безбедности, ојачавања људских права, реформисања самих УН, али и достизања такозваних **Миленијумских циљева** до 2015. године. У финалу овога скупа формиран је и специфичан обавезујући документ (резолуција), својеврсни „закључак скупа“: **A/RES/60/1**²⁷⁷, који кроз своја четири логичка дела обрађује питања (дословце):

- Вредности и принципа,
- Развоја,
- Мира и колективне сигурности,
- Људских права и владавине закона, и
- Ојачавања Уједињених нација.

Овај акт се формално ослања на саму **Миленијумску декларацију**, из 2000. године и **Мапу путева ка имплементацији Миленијумске декларације Уједињених нација**, из 2001.г., при чему су се представници држава договорили и о једном броју „брзих иницијатива“, где је брз прогрес неопходан, као, на пример, у: слободој дистрибуцији лекова против маларије, ојачавању програма исхране кроз школе, укидању школарина за основно образовање, појачавању

²⁷⁷ Завршни документ Светског самита 2005.г., у оригиналу: United Nations General Assembly Resolution: 2005 World Summit Outcome, A/RES/60/1, 24 October 2005.

превентивне борбе са HIV/AIDS-ом, али и започињањем Афричке „зелене револуције“. Сваки од предложених задатака је сложен, а може да се посматра као фактор од директног или индиректног али веома јаког утицаја на социјалне димензије опстанка и развоја конкретно посматраних људских заједница, оних које су трансграничне²⁷⁸ и оних које можемо да посматрамо као конкретне државе.

Овај документ на самом старту (I – Принципи) јасно каже да живимо у глобалном, међусобно повезаном Свету у коме ни једна држава не може да опстане сама (параг. 7.), а да су за то потреби мир, сигурност и развој, елементи који су међусобно повезани и у повратној спрези (параг. 9.). Такође и да је за ово неопходна владавина права, а посебно зарад постизања на националном и међународном нивоу економског раста, смањивања сиромаштва и глади (параг. 11.²⁷⁹).

Говорећи о социјалним димензијама одрживог развоја за нас је посебно значајан Део II – Развој, који инсистира на томе да се унутар сваке државе предузму конкретни кораци и одговорност за сопствени развој, а такође и да се усвоје националне стратегије развоја²⁸⁰. Исто тако инсистира се и на:

- мобилизацији домаћих ресурса (параграфом 24.),
- улози образовања у смањењу сиромаштва, а посебно потребама за повећањем присуства средњег и вишег образовања као и неформалних али потребних облика усмерених ка исказаним потребама живота (параг. 43.), те омогућавању једнаких услова за дечаке и девојчице (параг. 44.),

²⁷⁸ Да за пример наведемо само једно од највећих племена Африке: Масаји, који себе посматрају као посебан народ, не признајући границе и крећући се преко њих, поштујући своју историју и традиције.

²⁷⁹ Али и Део II – Развој, параг. 19. 2005 World Summit Outcome.

²⁸⁰ Чланом 22., ставом 2., под (а). Документа A/RES/60/1 - Исхода Светског самита 2005.г. Република Србија је у односу на прихваћени циљ, формирање ове стратегије до краја 2006.г. закаснила и исту донела са закашњењем. Види: Национална стратегија одрживог развоја, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 57 [2008.г.].

- постизању сигурости у снабдевању храном и кроз адекватне политике и програме националног развоја пољопривреда (парагр. 46.),
- запосленост, што значи такође и жена те младих (парагр. 47.),
- приступању одрживом развоју, уз поштовање **Агенде 21, Рио принципа**²⁸¹ и **Јоханесбуршког плана**²⁸², што значи уз поштовање економских, социјалних и еколошких параметара развоја,
- промовисању одрживе потрошње, што значи и производње, као социјално једино дугорочно одрживих (парагр. 49),
- одрживој и чистој енергији [парагр. 50. и 55. (а), 56 (и)],
- водама неопходним за живот [парагр. 56. (а)],
- борби са деградацијама земљишта и дезертификацијом [парагр. 56 (б)],
- очувању генетских ресурса, не само као еколошког већ и социо-економског фактора [парагр. 50. и 55. (ц)],
- развоју домаћих законодавстава усмерених ка овим циљевима [парагр. 50. и 55. (е)], те
- борби са најтежим болестима (парагр. 57.).

У овом моменту, говорећи о социјалним димензијама одрживог развоја посебно је значајно да се укаже на проблеме мира и колективне безбедности, без којих услова и нема могућности за постизање социјално прихватљивог одрживог развоја, што значи свих оних фактора развоја од директног али и индиректног друштвеног значаја. Три су елемента на која посебно указује **Завршни документ Светског самита 2005.г.:**

²⁸¹ Види ближе: Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro (3-14 June 1992). United Nations publication, Sales No. E.93.I.8 and corrigenda, Volume I: Resolutions adopted by the Conference, Resolution 1, Annex II.

²⁸² Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development (Report of the World Summit on Sustainable Development), Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002. United Nations publication, Sales No. E.03.II. A.1 and corrigendum.

- тероризам (парагр.: 81.- 91.),
- одржавање мира (парагр.: 92. - 96), и
- сама изградња мира (парагр.: 97. – 105.),

елементи на које се до двехиљадитих и није обраћала толика пажња, већ више на саме ратове. На жалост, негативне социо-економске ситуације, њихово прогредирање заједно са последицама ратова, али и ширење истих практично на четири континента²⁸³, је све очигледније. Једини начи да се ово анулира је стабилизација терена, али не само војно-полицијским методама већ пре свега методама социјалних стабилизација и развоја, што значи кроз истовремени и међусобно повезан развој: културних параметара, економија, социјално-економског бољитка, формирања и развоја позитивних друштвених укључења, стабилности запослења и зарада, добросуседских односа, као и осећања сигурности. Све фактора од растућег значаја кроз године изразитих нестабилности. Јасно, за све ово мора да се развија и:

- владавина права и његове примене једнако за све, без обзира на: расу, пол, језик, религију или политичку припадност (парагр.: 121., 122., 125. и 126., те 134.), те
- демократија (парагр. 135. и 136.), а такође и
- сигурност људи, а нарочито од сиромаштва и очаја (парагр. 143.), те
- култура дијалога, а посебно међуетничког и међукултурног (парагр. 144.)

²⁸³ Не треба заборавити да поред Африке и Азије све ово погађа и Европу (путем Балкана и ратова зачетих распадом СФРЈ), али и Америку, обзиром на својеврсни грађански рат унутар Мексика, борбу између Државе са једне и мафије те дела сиромашног становништва са друге стране. О проблемима дела Латинске Америке и да не говоримо.

5. ОДРЖАВАЊЕ ОБЕЋАЊА: УЈЕДИЊЕНИ У ПОСТИЗАЊУ МИЛЕНИЈУМСКИХ РАЗВОЈНИХ ЦИЉЕВА

Представници држава и влада су у времену 20.-22. септембра 2010.г. одржали, унутар Уједињених нација, тродневни скуп посвећен **Миленијумским развојним циљевима**, разматрајући шта јесте постигнуто а шта не, као и шта треба да се на даље чини. У финалу су усвојили заједнички документ Генералне Скупштине: **Одржавање обећања: уједињени у постизању Миленијумских развојних циљева**²⁸⁴, којим „реафирмишу став да се ради заједнички на промоцији економског и друштвеног напретка свих људи, позивајући се на **Миленијумске развојне циљеве** и **Завршни документ Светског самита из 2005.г.** (парагр. 1.)“, уз „владавину права, једнакост полова и доприноса праведнијем и ка развоју оријентисаном друштву (парагр. 3.)“.

Учесници скупа су поновили већ раније више пута исказане ставове да је неопходно да се развијају хуманија друштва, уз борбу са глобално исказаним проблемима: неједнакости на свим нивоима, појавом глади, смртношћу мајки и мале деце, и сиромаштвом (парагр. 5.), те да се ради ових задатака морају да развијају институционални апарати, уз јачање права, као и адекватна коришћења богатстава (парагр. 9.), али и избегавања преоптерећења домаћих ресурса (парагр. 10.). При том уз пуно поштовање основних вредности: једнакости, права и слобода, солидарности, толеранције, поштовања природе,

²⁸⁴ Keeping the Promise: United to Achieve the Millennium Development Goals. General Assembly Resolution, A/RES/65.1, 19 October 2010.

заједничке и подељене одговорности (парагр. 13.), што значи да су потврдили и нагласили потребу за поштовањем већ раније јасно глобално исказаних политичких ставова чије превођење у реални живот значи остваривање свих оних услова неопходних за хумани развој заједница, другим речима: за заживљавање социјално пожељних димензија одрживог развоја.

Учесници скупа су јасно (кроз параграф 23.) исказали став да **Миленијумски развојни циљеви** треба да буду разрађени и појачани (scaled up) зарад убрзавања прогреса, што би требало да обухвати, нарочито:

- ојачавање националних власништва и вођстава у развојним стратегијама (а),
- усвајање унапред усмерених размишљања макроекономске политике која промовише успостављање одрживог развоја и води ка уједначеном економском расту, појачавајући продуктивну запосленост, пољопривредни и индустријски раст (б),
- промовисање и развој националних стратегија прехранбене сигурности, уз ојачавање подршке малим пољопривредним произвођачима и доприноса смањивању сиромаштва (ц),
- усвајање политика и мера оријентисаних ка формирању користи за сиромашне, оријентишући се на друштвене и економске неједнакости (д),
- подржавање локалних стратегија усклађених са националним развојним циљевима (е),
- промовисање општег приступа јавним и социјалним сервисима, уз обезбеђивање неопходних заштитних нивоа (ф),
- ојачавање капацитета за уједначен пласман квалитетних сервиса (г),
- имплементацију социјалних политика и програма, а посебно уз инвестирање у основне услуге за здравство, школство, воде и чистоћу (х),

- обезбеђивање учешћа свих сегмента друштва, па тако и сиромашних те особа са посебним потребама или ограничењима, у процесима формирања одлука (и),
- поштовање, промоцију и заштиту свих људских права, укључујући и права на развој (ј),
- појачавање напора за смањење неједнакости и елиминисање друштвених искључења и дискриминације (к),
- јачање могућности жена и девојака и напредак економског, социјалног и политичког пута њиховог изласка из сиромаштва (л),
- инвестирање у здравље жена и деце у циљу драстичног смањења присуства болести које се могу да спрече (м),
- рад на транспарентности и прихватљивости система власти на националном и међународном нивоу (н),
- ширење приступа финансијским сервисима за сиромашне, посебно сиромашне жене, што би посебно требало да се искаже кроз адекватне микро финасирајуће планове и програме који се формирају у циљу развоја (р).

Такође је јасно указано на проблеме које изазивају климатске промене, посебно неразвијеним државама, што отежава:

- остваривање **Миленијумских развојних циљева** (парагр. 26.),
- њихове социјално-економске ситуације, повећавајући степен заостајања за развијеним државама (парагр. 27.), посебно када посматрамо државе Африке (парагр. 33.).

Из свих ових разлога представници држава су се сагласили ка путевима и задацима које ваља остваривати (парагр.: 36. – 69.), при чему су снажно инсистирали на неопходности националних развоја заснованих не само на плановима већ и националним (државним) власништвима над кључним добрима неопходним за развој (парагр. 36), уз кохерентан приступ (парагр. 41.) и уједначени развој (парагр. 43.), те обезбеђивање приступачне енергије и енергетске ефикасности (парагр. 46.), као и ојачавања могућности запошљавања и зарада за све,

посебно сиромашне слојеве друштва (парагр. 47.), чиме се остварују и услови одазива на позив за социјалну укљученост чланова друштва и њихово укључење у друштвени развој (парагр. 48.). Такође позивају на анулирања социјалних искључености (парагр. 51.), али и *присутних корупција* (парагр. 52.), који фактор није разматран у оквиру ранијих скупова али се показало да је од снажног негативног утицаја на пожељне путеве и димензије социјално пожељног одрживог развоја, што значи као изразито негативна социјална димензија која кочи овај развој.

Представници држава и влада су, формирајући документ **Одржавање обећања: уједињени у постизању Миленијумских развојних циљева**, приступили и практичкој анализи свих осам Миленијумских развојних циљева, од којих су за нашу студију посебно значајни елементи исказани кроз предлоге формулисане за првих седам циљева.

6. ДОПРИНОС ИНСТИТУТА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ

Институт Уједињених нација за друштвени развој²⁸⁵ основан је још 1963. године, са циљем да истражује проблеме и политике друштвеног развоја, почевши свој рад од чисто економских тема, али их временом ширећи, увиђајући и све негативне ефекте такозване глобализације као и „слободног тржишта“, те снажно исказаних друштвених неједнакости и из тога проиилазећих последица, међу којима и оних што су директна сметња социјално и еколошки прихватљивом одрживом развоју. У свом раду у значајној мери је повезан са Комисијом за одрживи развоју УН²⁸⁶, основаној одлуком Генералне Скупштине УН из децембра 1992., са задатком да обезбеди спровођење у живот закључака скупа из Рија посвећеног животной средини и развоју. Током ове сарадње урадио је и пројект – документ **Зелена економија и одрживи развој: Враћање назад социјалног**²⁸⁷, текст који је временски и логички (својом садржином) претходио документу из Рија 2012.г. Основна порука из пројекта је, дословно, да „зелена економија која не значи корене рањивости, сиромаштва и свестране глобалне кризе неће моћи да постигне одрживи развој²⁸⁸“. Најзначајније поруке из овога текста су:

- Друштвене димензије зелене економије нису само додаци већ основ за постизање одрживог развоја. Пласирање

²⁸⁵ У оригиналу: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), са седиштем у Женеви, где се и сада налази.

²⁸⁶ У оригиналу: The United Nations Commission on Sustainable Development (CSD).

²⁸⁷ Види оригинал: Green Economy and Sustainable Development - Bringing Back the Social – UNRISD submission to the UNCSD, 1 November 2011.

²⁸⁸ То исто, стр. 1.

друштвених димензија ка центру зелене економије захтева препознавање улоге:

- друштвене борбе,
 - друштвених оптерећења и последица расподела,
 - друштвених институција и власти,
 - друштвених акција, и
 - социјалних алтернатива.
- Како транзиција ка зеленој, одрживој економији захтева потезе трансформације, који ће доприносити:
- уклањању: неједнакости и друштвене искључености,
 - политици заштите и компензације погођенима друштвеним променама, и
 - формирању неопходних знања и моћи²⁸⁹.

Шта више, актери овога пројекта су ишли и даље и, мада лаконски, јасно су издвојили шест посебно посматраних *друштвених димензија* за које сматрају да су од значаја за сваки део дизајнирања политике, као и њене имплементације, а која је повезана са одрживим развојем, и то:

1. *социјалну борбу* – указујући да концепт „зелене економије“, приступи и политике подлежу широком спектру друштвене дискусије учесника (држава, бизниса, грађанског друштва, појединаца и група), при чему сваки има другачији приступ ресурсима и моћи;
2. *ненамерне али нефер друштвене утицаје*, отуда и последице расподела, што изазива појаву „добитника“ и „губитника“, захтева нове начине мерења друштвених последица;
3. *социјални политику* - како социјалну тако и еко-социјалну, а које морају да искажу своју круцијалну улогу у транзицији ка зеленој економији, уз вишефункционалну улогу повезану

²⁸⁹ То исто, под бр. 2. и 3., стр. 1.

са запошљавањем, заштитом, хуманим капиталом, прерасподелом, као и бригом те друштвеном репродукцијом;

4. *друштвене институције и власт* – обраћајући посебну пажњу на друштвене односе, а посебно по основу припадности: класи, полу те етничкој припадности, као и другим историјско-географским разликама које воде ка неједнакостима; наглашено је да је кључно за разрешавање ових проблема омогућавање укључивања грађана, по основу закона и друштвених правила, у друштвене односе, укључујући и оне који се остварују учествовањем у властима (централним и локалним), али и свим облицима формирања друштвеног капитала;
5. *друштвених акција* – исказана и кроз мобилизацију и организацију искључених друштвених група;
6. *социјалних алтернатива* – повезаних са постизањем економског развоја, благостања и њихове одрживости, што мора бити препознато и подржавано.

Да би све ово било остварено јасно је речено да се морају да улажу напори у формирању *политичких оквира* неопходних социјалним дијемнзијама, и то у циљу:

1. заштите и неопходних надокнада појединцима и групама које погађају негативни ефекти транзиције ка зеленој економији;
2. подршке процесу друштвеног преображаја који води ка:
 - новим облицима производње и потрошње којима се побољшава благостање, уз ојачавање права и учешћа актера,
 - уклањању сиромаштва појединаца и друштава,
 - фер дистрибуцији енергије и других ресурса.

Коаутори пројекта су јасно указали да такозване социјалне димензије одрживог развоја могу бити дефинисане на више начина, па тако:

1. *на плану развоја* – као проблеми са којима се сусрећемо, а захтевају економске, еколошке или пак социјалне промене, односно и комбинације ових промена, примера ради:
 - у односу на људе – сиромашне, рањиве обзиром на пол или пак године, локацију живљења, етничку припадност, погођене климатским променама или пак транзицијом;
2. посматране кроз *инструменталну форму* – као друштвени циљеви, политике и интервенције формирани за постизање такозваних „основних циљева“ и задатака економског и еколошког напретка;
3. кроз *водиче промена* – што укључује:
 - понашања појединаца, заједница, бизниса, посебно корпорација, или пак других учесника који могу да оснаже проблеме или им нађу решења; или пак
 - институције, аранжмане од стране власти, знање и односе снага који подупиру такво понашање људи и оснажују их, као појединце и групе, у постизању друштвених циљева.

Финализујући свој рад представници Института Уједињених нација за друштвени развој су јасно указали на чињеницу неопходности развоја „зеленог друштва“ кроз „зелену економију“, шта више ка потреби развоја економија које више укључују, усмерене на одрживи развој, базираним на већем утицају пројеката социјалног развоја и солидарности, што су заиста заједничке користи одрживог развоја које ваља постићи²⁹⁰.

Сви елементи на које је указано овом студијом уистину захтевају још један а сложен корак унутар сваке државе која се креће ка одрживом развоју: сложену правну регулацију, и то ону која:

- се односи на само привређивање, али зато и

²⁹⁰ Green Economy and Sustainable Development - Bringing Back the Social – UNRISD 2011., стр. 5., други пасус.

- прецизно регулише коришћење ресурса, обновљивих и необновљивих, отуда,
- заштиту животне средине, али и радне те средине самог живљења,
- успоставља неопходне елементе друштвене регулације, а не само социјалне заштите.

Све ово уистину захтева развој, у оквиру модерних држава, на најмање три нивоа:

- уставном,
- нивоу закона, али и
- кроз изградњу неопходних пратећих подзаконских елемената,

уз пуно праћење и поштовање неопходног, а глобалног, те ако је потребно, и регионално формираног, у оквирима међународног јавног права. Јасно, такође сарадњу са другим државама, како по основу међународно правно формираног тако и конкретно исказаних проблема. Тек заживљавањем свих ових елемената могуће је постизање социјално пожељних димензија одрживог развоја.

7. ВОДИЧ ФОРМИРАЊУ ПОЛИТИКЕ СОЦИЈАЛНО ПОЖЕЉНОГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПО ОСНОВУ МЕЋУНАРОДНО ПРАВНО УСПОСТАВЉЕНИХ СМЕРНИЦА – ПРИМЕР ШВАЈЦАРСКЕ

Један број високо развијених држава је паралелно са сазревањем научне мисли, али и политички исказаних воља, па и на међународном нивоу, о потреби приступању транзицији друштава у процесе одрживог развоја, отуда и такозваним „зеленим економијама“ као економијама што за постизање својих резултата на најмањи могући начин оптерећују животну средину, а посебно необновљиве ресурсе, је и сам још пре практично две деценије започео формирање својих стратегија неопходних за формирање адекватних политика одрживог развоја, саобразно својим реалним потребама, те демографским, технолошко-економским и просторним могућностима. Дотичне стратегије и конкретизовани планови сачињавани су прво начелно, потом и практички, прерастајући у конкретизоване, најчешће са задацима за време од пет или, чешће, десет година. Јасно, и могућностима њихових потоњих разрада или промена. Међу таквим интелектуалним а политичким напорима, управо у сагледавању путева и начина ка одрживом социјално пожељном развоју веома нам је интересантан пример Швајцарске.

Швајцарска је на нивоу Министарства Владе Федерације²⁹¹, пре близу двадесет година, формирала високо квалитетну

²⁹¹ Федералног министарства за животну средину, транспорт, енергију и комуникације, Федералне Канцеларије за просторни развој, Сектора за одрживи

Стратегију за одрживи развој²⁹², праћену истоименим документима од којих је нама методолошки и садржајно најинтересантнији онај из 2002. године²⁹³, те у оквиру истог и својеврсне **Смернице за полит ику одрж ивог развоја**²⁹⁴.

Полазећи, на првом месту, од *легитимности* и *легалности* као основних принципа изградње држава и њихових законодавстава, Швајцарски државни орган је формирајући поменути документ на самом његовом старту истакао да је у основи заснован на Федералном уставу Швајцарске²⁹⁵ али и широко прихваћеним а и од Швајцарске потврђеним легислативним документима међународног права, а такође и оним који, мада декларативно, говоре о основним људским правима, из ког разлога су њихове основне идеје и принципи такође уграђиване у законодавства савремених држава као и саме Швајцарске. Овај текст истовремено представља и:

- разраду идеје даљег развоја државе, урађену за потребе Федералног Савета Швајцарске (Федералне Владе)²⁹⁶, али и
- сажимање основних налаза и смерница исказаних у оквиру докумената УН:
 - Наша заједничка будућност,

развој, у оригиналу: Federal Department of the Environment, Transport, Energy and Communications DETEC, Federal Office for Spatial Development ARE, Sustainable Development.

²⁹² Тачније још 1997.г. Види: Sustainable Development Strategy in Switzerland, BBl 1997 III 1045.

²⁹³ Види ближе: Sustainable Development Strategy 2002, Report of the Swiss Federal Council, 27 March 2002.

²⁹⁴ То исто, стр.: 8. – 14.

²⁹⁵ Види ближе: Switzerland Constitution. Adopted by the Federal Parliament on: 18 Dec 1998, Adopted by Public Referendum on: 18 April 1999. In force since: 1 Jan 2000. Amendments by public referendum on 12 March 2000, 10 June 2001, 2 Dec 2001, 3 March 2002, 9 Feb 2003, and 8 Feb 2004.

²⁹⁶ Види ближе: Präsenz und Kooperation: Interessenwahrung in einer zusammenwachsenden Welt. Bericht des Bundesrates. BBl 2001 261, поднет Федералном Савету новембра 2000.г.; и 10 Jahre nach Rio 1992 – Die Schweiz auf dem Weg zu einer Politik der Nachhaltigen Entwicklung, поднет Федералном Савету, 3. 06. 2001.г., у Берну, документ који је Швајцарска такође проследила Секретаријату Комисије УН за одрживи развој (Secretariat of the UN Commission on Sustainable Development).

- докумената из Рија 1992.г.,и
- Водича ка националној стратегији одрживог развоја²⁹⁷, те
- OECD документа: Стратегије за одрживи развој²⁹⁸, као и
- докумената Европске Уније.

Основна идеја **Стратегије за одрживи развој**, поглавља ***Смернице за политику одрживог развоја***, је неопходност приунципијелног приступа проблемима, како сада тако и зарад будућих времена и генерација. Да би се постигао одрживи развој писци овог, у суштини обавезујућег акта (јер јесте усвојен на државном нивоу као *смернице у оквиру државне стратегије*) јасно су указали на:

1. *Преузимање одговорности за будуће генерације* – принцип успостављен Стокхолмском а потврђен Рио декларацијом, који захтева дубоке промене у бизнису и друштву уопште, што значи одговорности пред својим друштвом и државним апаратом, али и међународном заједницом, посебно неразвијеним, државама у развоју и средње развијеним. Такође су указали да то подразумева и стварно заживљавање:
 - *принципа превенције*, а да би заштита животне и радне средине, као и људског здравља, била адекватно реално остварива, као и
 - *принципа загађивач плаћа*, како кроз спровођење неопходних мера превенције тако и још и више за нанету штету, укључујући и ону почињену људском здрављу²⁹⁹.
2. Балансирано одлучивање по основу три циљне димензије – то јест:

²⁹⁷ UN DESA (2002): Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millennium. New York.

²⁹⁸ У оригиналу: OECD (2001): The DAC Guidelines, Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Co-operation. Paris.

²⁹⁹ Види посебно објављен документ: Guidelines for sustainable development, ексерпт из већ наведеног: Sustainable Development Strategy 2002., као саму Стратегију, стр.: 6. и 7.

- еколошке одговорности,
- економских перформанси, и
- друштвене солидарности,

који захтевају холистички приступ, обзиром на своје снажне међувезе и утицаје.

Посебно је указано да:

у оквиру економских перформанси:

- зараде и запосленост морају бити одржавани и повећавани у складу са потребама, узимајући у обзир социјално и просторно дистрибуирање;
- производни капитал, базиран на друштвеном капиталу и хуманом капиталу, мора бити одржаван а квалитет побољшаван;
- у привређивању тржишни механизам (цене) морају да буду основни механизам, који се гради на бази приступачности и цена;
- јавни сектор мора да води послове тако да их не плаћају будуће генерације, примера ради кроз дугове или пак недовољан квалитет учињеног који води поновним трошковима.

еколошка одговорност мора бити успостављена и поштована тако да:

- природни простори и биодиверзитет морају бити одржавани;
- обновљиви ресурси коришћени испод нивоа неопходних за самообнаваљање до природних нивоа;
- коришћење необновљивих ресурса мораја бити држано испод нивоа развојних потенцијала обновљивих ресурса;
- загађења што погађају природу и људе морају бити редукована испод нивоа који производе опасности и штете;
- негативни утицаји еколошких несрећа морају бити превентивно спречени или редуковани а ризици акцидената

сведени на меру да непроизвођења перманентних штета, таквих које неће трајати једну генерацију људског живота или дуже;

друштвена солидарност подразумева:

- квалитетну заштиту здравља и сигурности људи;
- гарантовано образовање, а уз образовање гарантовани развој идентитета људи;
- поштовање и развој културе и друштвених вредности, а у интересу друштвеног капитала уопште;
- гарантовање свим људима једнаких општих права људи али и законима обезбеђене сигурности, што такође обухвата и гарантовану једнакост по основу полне различитости или пак припадности мањинама; и
- ојачавање солидарности, како унутар тако и између генерација али и испољавану широм света.

При том говорећи о друштвеном капиталу творци документа су јасно нагласили да постоје ситуације у оквиру којих не сме бити дозвољен било какав развој који води и ка наношењу штета еколошким добрима попут: биодиверзитета, климе, плодног земљишта, или пак озонског слоја, те да се не смеју да дозволе могућности за овакво произвођење штета, ма и уз компензацијске мере³⁰⁰.

Такође је јасно речено да се:

- не смеју производити друштвено негативни неотклоњиви ефекти³⁰¹, а да:
- еколошка загађења не смеју да производе друштвене штете³⁰²;

³⁰⁰ *Guidelines for sustainable development*, посебно објављени ексерпт из Sustainable Development Strategy 2002., стр. 4.

³⁰¹ То исто, стр. 4.

³⁰² То исто.

- велика пажња мора бити посвећена бризи обзиром на несигурности које проистичу из недовољног знања о проблемима а могу бити извор могућих штета;
 - посебна брига мора да посвети областима већ погођеним на разне начине, а посебно акутним проблемима у циљу отклањања негативних последица.
3. неопходност *укључивања одрживог развоја у све области политике* – при чему је Федерални Савет јасно назначио да одрживи развој није задатак одвојене секторске политике већ *регулаторни концепт* који мора бити интегрисан у све секторске политике. Другим речима да све секторске политике морају да се руководе правилима одрживог развоја, како на нивоу централне тако и локалних власти³⁰³, што значи и од самог старта идејног формирања разноврсних програма и пројеката до њиховог финализовања³⁰⁴.
 4. потребу и обавезу *побољшавања логичке доследности и координисаности међу просторима секторских политика* – еколошке, економске и социјалне димензије развоја морају бити међусобно усаглашене, без међусобног довођења у опасност, блокирања, или чак и произвођења штета, на бази једнострано формираних идеја, стратегија и оперативних задатака те планова њиховог спровођења, а да се ово обезбеђује на бази јавног изношења почев од идејних планова, са потпуним увидом у могуће социјалне и еколошке а не само економске користи или пак опасности. То такође значи учешће у овим транспарентним процесима свих партија али и независне јавности.

³⁰³ А што би било логично да се прихвати као основно правило и у Републици Србији, која такође за то поседује јасне уставне основе, баш као и Република Швајцарска.

³⁰⁴ Почев од такозваних идејних пројеката ка главним, потом инжењерским или како их још зову „извођачким“, па до нивоа њиховог реалног завршавања. О овоме види шире унутар: Јолџић Владан (2014.г.): Заштита живог света и радом створених вредности. Теоријско практички приступ. Едиција: Еколошко право и законодавство. Књига 5. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 125.

5. *изградњу партнерстава за одрживи развој* – као принцип друштвеног организовања, од основних територијалних јединица до врха формалног организовања власти, што преведено на српски језик значи, почев од општина, преко градова, аутомоних покрајина до самог врха државне организације, а што Швајцарска Република спроводи већ дужи низ година. При том и обавезу јасне транспарентности процеса и формално законских могућности учешћа јавности и привредних субјеката.

Како видимо експерти Швајцарске и њена Влада су јасно стартовали од потреба своје физичке и социјалне средине, али уз пуно поштовање саме идеје одрживог развоја, пласиране те усвојене на нивоу међународне заједнице, кроз декларативне, али и кроз низ обавезујућих правних аката. При том су, како то већ и летимична анализа њихове Стратегије указује, као и експерти Института Уједињених нација за друштвени развој, јасно указали да се *друштвене димензије одрживог развоја* могу да дефинишу, те на њих утиче:

1. *на плану самог развоја* – почев од локалног до централног државног нивоа, као проблеми са којима се сусрећемо а захтевају економске, еколошке или пак социјалне промене, односно и комбинације ових промена; потом
2. *кроз инструменталну форму* – формирањем и практичком применом политике и конкретних интервенција усмерених на постизање основних друштвених циљева и задатака економског и еколошког напретка;
3. *кроз водиче за неопходе друштвене промене* – што укључује:
 - обавезујуће законске и подзаконске акте али и на њима базиране акте којима се усмерава, обликује (па и ограничава) понашање: појединаца, заједница, бизниса, као и свих других учесника који могу да произведу нежељене проблеме или им нађу решења; или пак

- формално обликовано поступање институција, као и аранжмане од стране власти других субјеката у постизању прокламованих циљева и конкретизованих задатака, а такође и примену знања уз поштовање реалних односа снага који пружају основ и подршку таквом понашању људи које води ка постизању прокламованих друштвених циљева одрживог развоја.

Блок 2.
НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ЕЛЕМЕНТИ
СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА
ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

1. РАЗВОЈ ДРУШТАВА БЕЗ СИРОМАШТВА И ГЛАДИ

Говорећи о *социјалним димензијама одрживог развоја*, па тако и *животу без сиромаштва и глади* као једној од кључних димензија социјално одрживог развоја³⁰⁵, морамо да се подсетимо онемо што нас је историја сурово учила. Да је одрживи развој сваке заједнице немогућ без присуства чисто физичких елемената ваздуха, воде и хране. Човек је кроз своје дуго време развоја, будући да није био масовно присутан, имао осећај неограничености ресурса вода, макар их сам на разне начине користио и наносио им штете. Но кроз развој цивилизација долазио је до сазнања да су ипак ограничених димензија и подложне наношењу штета, па и неотклоњивих. Из тог разлога је одавно почео да им обраћа пажњу. Оно што је заиста кроз развојни пут човека као врсте, што значи и организованих друштава (племена и држава), рано уочио јесте проблем хране. Како је обезбедити? Што значи за актуелни тренутак, али и потоње потребе. Овоме су чак и стара друштва, попут Египта из доба фараона, те Старог Рима, поклањала пажњу и то до те мере да су формирала и својеврсне државне резерве за потребе које се исказују не само у зимским периодима, већ још и јаче у временима природних недаћа, попут поплава, суша и неродних година. Ипак, и поред толико дуго присутне свести унутар појединих држава о неопходности смисленог, планског организовања производње и чувања хране за опште друштвене потребе, иста се није свуда формирала, нити развијала.

³⁰⁵ Иначе меривој економско-статистичким методама.

Други проблем вековима исказиван је недостатак адекватних: знања, кадрова, средстава и алата неопходних за производњу задовољавајућих количина и квалитета хране за потребе конкретних друштава. Ово је често водило, како је то Арнолд Тојнби правилно уочио³⁰⁶, до неадекватног искоришћавања терена, отуда и урушавања његових квалитета и употребљивости, који се процес у актуелном времену види кристално јасно на многим деловима терена Африке.

У растућој светској популацији производња хране, иако у сталном развоју, не прати све веће потребе становништва, нарочито на појединим теренима³⁰⁷, пре свега Африке и Азије, док је, са друге стране, унутар развијених држава одавно достигла знатно више нивое од самог задовољавања потреба. На жалост, по цену коришћења и често еколошки па и здравствено оптерећујућих материја, па и таквих које су смањиле присутност високо квалитетних вода³⁰⁸. Са друге стране пољопривредни произвођачи најмање развијених као и држава у развоју трпе сасвим другачије проблеме, почев од непостојања или недовољности неопходне државне подршке, преко недостатка адекватних технологија и знања, до проблема изазваних уништавањем шумских површина у циљу какве такве проиводње хране³⁰⁹. Но и поред таквих напора мали произвођачи веома често нису у стању да на својим површинама произведу довољне количине за личну и исхрану породица, а камо ли и формирања зарада неопходних за задовољавање других потреба живота³¹⁰.

Уочени проблеми воде и ка неадекватној дистрибуцији хране. Уистину појединих прехранбених продуката је у родним годинама било више но што су то реалне потребе становништва Планете, али је

³⁰⁶ У већ помињаној књизи Истраживање историје.

³⁰⁷ Види шире: Our Common Future, From One Earth to One World, 2. *Food Security: Sustaining the Potential*, члан 47.

³⁰⁸ То исто, члан 48.

³⁰⁹ То исто, члан 49.

³¹⁰ Види шире: High-Level Task Force on the Global Food Security Crisis. Updated Comprehensive Framework for Action. September 2010. United Nations High Level Task Force (HLTF) - Coordination Team, Villa La Pelouse, Palais Des Nations, 1201 Geneva. Стр.: 2. -3. и 12. – 15. Доступно са: www.un-foodsecurity.org

иста третирана искључиво као тржишна вредност, то јест роба, из ког разлога сиромашна друштва нису имала не само производне снаге већ и неопходне економске могућности а да би својим члановима обезбедила макар потребне минимуме квалитетне исхране³¹¹. Ово је тим Гро Харлем Брундтланд јасно рекао још 1987. године³¹², а потврђено је и извештајем из 1999. године од стране Програма за развој Уједињених нација³¹³, као и бројним документима из потоњих година³¹⁴.

У раду тела и организација укључених у укупне напоре Уједињених нација формирана су бројна сазнања која су довела и до организовања на раду и потоњем доношењу **Резолуције А/60/L. 1.: Завршног документа Светског скупа**³¹⁵, у оквиру рада Генералне Скупштине Уједињених нација, у основи намењеног разматрањима проблема одрживог развоја, којим је јасно речено да се мора да пружи подршка руралном, нарочито пољопривредном, развоју, у циљу искорењивања глади и сиромаштва, посебно младих особа (парагр. 48), као и уопште могућностима запошљавања као основе за искорењивање сиромаштва, што укључује и искорењивање најгорих облика дечијег као и присилног рада (парагр. 47.). Отуда и да се наглашава право људи на ослобађање од свакодневних страхова сиромаштва и пружање једнаких им могућности за развој и искоричавање људских потенцијала (парагр. 143.).

Сви претходно објашњени напори и са њима повезана документа јесу пружили значајне доприносе у борби против сиромаштва и у искорењивању глади што погађају огроман део становништва Планете, али иако ваљано осмишљени, постављени циљеви нису у потпуности остваривани. Из тог разлога су Уједињене нације одржале, у оквиру

³¹¹ Види: Our Common Future, From One Earth to One World, 2. *Food Security: Sustaining the Potential*, члан 51.

³¹² Види шире: Our Common Future, Chapter 5: Food Security: Sustaining the Potential, стр. 85. - 102.

³¹³ Види ближе: HUMAN DEVELOPMENT REPORT 1999. Published for the United Nations Development Programme (UNDP) by Oxford University Press (Inc. 198 Madison Avenue, New York, New York, 10016.), стр. 20.

³¹⁴ Види, примера ради United Nations Millennium Declaration, Део III, члан 11.

³¹⁵ UN General Assembly Resolution (Year 2005) A/60/L.1: World Summit Outcome.

заседања Генералне Скупштине септембра 2010. године, посебан скуп намењен формирању специфичног *акционог плана* као облика формирања наставка рада на постизању **Миленијумских развојних циљева**³¹⁶. У оквиру овог документа (на страницама 18. и 19.) посвећена је посебна пажња искорењивању екстремног сиромаштва и глади (иначе 1. Миленијумског циља), при чему је разрађен велики број детаља (унутар парагр. 70. документа). Јасно је речено да су Стране потписнице, усвајањем самог документа поставиле себи низ задатака зарад убрзавања општег напретка, са циљем искорењивања екстремног сиромаштва и глади, задатака који се посебно односе на³¹⁷:

(а) указивање на корене изазивања екстремног сиромаштва и глади, јер уклањање екстремног сиромаштва и глади има директни позитиван утицај на постигнућа Миленијумских циљева;

(б) усвајање према будућности оријентисаних економских политика што воде ка одрживом економском расту који повећава могућности за запошљавање, промовише пољопривредни развој и смањује сиромаштво;

(ц) повећавање напора на свим нивоима да се обједине социјална и економска постигнућа, посебно спрам сиромашних и гладних... да ова постигнућа буду одржива, те да укључују масу становника, а да се остварују узимајући у обзир потребе земаља у развоју;

(д) радно интензивне одрживе и једнаке могућности одрживог развоја које промовишу потпуну и продуктивну запосленост и достојан посао за све, укључујући жене, народе староседелаца, младих, људи са посебним поребама и популацију руралних подручија, промовишући и мале те средње привредне ангажмане, при чему би требало да у процесе буду укључени представници послодаваца и радника;

³¹⁶ Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, United Nations General Assembly Resolution A/65/L.1, 17. Септембар 2010.г.

³¹⁷ У образлагању ћемо ићи редоследом из члана 70. саме Резолуције A/65/L.1, али не излажући елементе дословно већ у скраћеној форми.

(е) побољшавање могућности постизања продуктивног запошљавања и достојног рада, укључујући инвестирање у запошљавање младих као и активну подршку берзама рада;

(ф) предузимање неопходних корака ка међусобној сарадњи у елиминацији најтежих облика радног ангажмана деце радника, ојачавању заштите деце, као и на борбу са трговином децом, кроз међународну сарадњу и помоћ, што обухвата и помоћ за социјални и економски напредак, уклањање сиромаштва и остваривање образовања;

(г) промовисање свеобухватног система друштвене заштите који омогућава приступ основним социјалним услугама, уз успостављање минимума социјалне сигурности и здравствене заштите за све;

(х) промовисање инклузивних финансијских сервиса, посебно малих финансија, којима би били обухваћени мали кредити, осигурања, штедње и плаћања, а који би облици финансијских сервиса били доступни свим сегментима друштва, посебно женама те људима у рањивим ситуацијама, што значи онима којима традиционално банкарство не пружа услуге;

(и) промовисање борбе са сиромаштвом жена и омогућавања учешћа жена руралних предела у развоју: руралних средина, сигурности у односу на храну, приступа различитим облицима производње путем обраде земље, као и за то неопходним финансијама и технологијама, обукама и тржиштима, а такође и другим облицима привредног ангажмана у циљу искорењивања сиромаштва жена;

(ј) промовисање међународне сарадње у искорењивању глади и обезбеђивању хране за све;

(к) подршку ка *Пет Римских принципа за одрживу глобалну сигурност*, садржаних унутар **Декларације Светског самита о храни**³¹⁸;

(л) јачање међународне сарадње и руковођења у обезбеђивању сигурности исхране, кроз **Глобалну сарадњу у пољопривреди, сигурности хране и исхрани**³¹⁹,

³¹⁸ Види: Food and Agriculture Organization of the United Nations, Doc. WSFS 2009/2.

(м) ојачавање координације рада међународних организација које се баве храном;

(н) подршку усвајања обухватних и координираних одговора усмерених на бројне и сложене случајеве глобалних криза хране, укључујући и усвајања политичких, економских, социјалних, финансијских и техничких решења усмерених краткорочно, средњерочно и дугорочно, од стране влада и Међународне заједнице, међу којима и оне неопходне потезе који се односе на притиске изазване високим ценама хране унутар држава у развоју;

(о) промовисање, на свим нивоима, снажне животне средине погодне за пољопривредну производњу, продуктивност и одрживост у земљама у развоју (производњу у оквиру јавног те приватног сектора), планирање коришћења земљишта, ефикасно коришћење вода, одговарајућу руралну инфраструктуру – њену изградњу, одржавање и усавршавање, што подразумева и иригацију, као и побошавање услова приступа пољопривредних произвођача тржишту;

(п) подршку малим пољопривредним произвођачима, укључујући и женама, да побољшају и прошире асортимане роба и продуктивност, тиме и зараде, а такође и подршку кредитирањем;

(кју, тј: q) повећање пољопривредног раста у земљама у развоју кроз доступне и ефикасне пољопривредне технологије и за то потребно образовање и/или обуку;

(р) повећавање одрживе производње и чињење хране доступном, укључујући и кроз дужевремена инвестирања, као и појачавање присуства (путем државних активности и мера) малих пољопривредних произвођача на тржиштима;

(т) еколошке изазове одрживој пољопривредној производњи, као што су снабдевања водом и њени квалитети, дефорестација и десертификација, деградација земљишта а посебно обрадивих, прашине, ветрови, поплаве и губици биодиверзитета;

³¹⁹ The Global Agriculture and Food Security Programme (GAFSP), Fiduciary Intermediary Fund, основан од стране Светске банке (World Bank) 22. априла 2010.г.

(у) реафирмисање права свима да имају могућност сигурног приступа довољним нутриционо квалитетним количинама и врстама хране, што значи и реафирмисање основног права свакога на ослобађање од терета глади, зарад потпуног развоја, физичког и менталног;

(в) чињење посебних напора да се задовоље потребе: жена, деце, старијих особа и особа са посебним потребама и физичким ограничењима, као и особа које живе у специфичним рањивим ситуацијама, а кроз прецизно усмерене и ефикасне програме;

(w) убрзавање прогреса неопходних староседеоцима суоченим са проблемима хране, а посебно проблемима и могућим или већ присутним последицама неисхрањености.

Говорећи о социјалним димензијама одрживог развоја до сада смо на више места говорили о раду људи, тачније: запослености, као једном од основних услова напретка за појединце и друштво. На овом месту би Вам указали на неколико елемената који су од великог значаја за развијање укупног сета друштвених фактора и њихових пожељних димензија у процесу одрживог развоја, а које је прецизно образложила Конфедерација Европских синдиката у резолуцији коју је донела 2011. године³²⁰.

Иако се на међународно политичком нивоу, а посебно Уједињених нација, из године у годину говорило о људским правима, укључујући и о праву на рад, те циљевима друштвеног напретка ка одрживим друштвима и животној средини, стварност се у многоме разликује од изреченог. И у актуелном времену практично 50% свих радника света је ангажовано и ради у веома несигурним условима, при чему је и сама сигурност базирана на запослености све слабија, обзиром да незапосленост расте, практично већ целу деценију, па и унутар развијених држава³²¹, што је производ глобалне економске

³²⁰ У оригиналу: European Trade Union Confederation (ETUC) Resolution Rio + 20: Strengthening the social dimension of sustainable development. Adopted at the Executive Committee on 19 – 20 October 2011, Bruxelles.

³²¹ Шпанија, Италија, али и Француска те Немачка су јасна потврда реченог.

кризе³²² која негативно погађа низ позива из бројних агенди усмерених ка одрживом развоју и економски те социјално сигурном положају људи. Из ових разлога су посленици Конфедерације Европских синдиката јасно позвали на формирање друштвеног консензуса свих друштвених актера у правцу постизања прихватљивих ставова и праксе одрживог развоја, таквог који води ка уклањању сиромаштва и незапослености³²³, путем социјалног дијалога и заштите права запослених³²⁴. Такође и уз препознавање значаја јавних власти, закона и буџета као кључних фактора за остваривање одрживог развоја³²⁵.

Конфедерација Европских синдиката је јасно указала да је једино исправан пут остваривања одрживог развоја кроз остваривање пожељних социјалних димензија (у суштини не само држава Европе) заснованих на економској и социјалној сигурности по основу запослености³²⁶, чиме се истовремено постиже остваривање 1. Миленијумског циља: Уклањање сиромаштва и глади³²⁷. Такође и да треба поштовати и применити *пет основних принципа развоја*, „заснованих на поштењу и једнаким правима“, и то принципу³²⁸:

консултација

између представника синдиката, послодаваца, власти, такође и локалних власти, те разних организација формираних на добровољној основи, ка постизању такозване „зелене економије“, то јест такве која ће што мање да производи ефекте стаклене баште и друга загађења, консултацијама од радних места све до националних (врховних) власти;

успостављања зелених и достојних послова

³²² ETUC Resolution Rio + 20: Strengthening the social dimension of sustainable development, члан 1.

³²³ То исто, члан 2.

³²⁴ То исто, члан 7., тачка 2.

³²⁵ То исто, члан 7., тачка 4.

³²⁶ Види шире: ETUC Resolution Rio + 20: Strengthening the social dimension of sustainable development, Annex 1: Background and explanatory notes, други пасус, стр. 4.

³²⁷ То исто, Annex 1, под 1, стр. 4.

³²⁸ У оригиналу видети: ETUC Resolution Rio + 20: Strengthening the social dimension of sustainable development, Annex 1, стр. 5.

што подразумева инвестирање у технологије и инфраструктуре способне да одговоре на потребе малих емитовања угљен диоксида, као и ефикасну употребу енергије, истовремено формирајући квалитетна запослења;

обучености за „зелене послове“

инвестиције вођене од власти у програме образовања и потребни обука на националном (државном) нивоу зарад омогућавања стицања знања неопходних за рад са „чистим технологијама“ што мало оптерећују својим еманирањем (посебно угљендиоксида) и ефикасно користе ресурсе, уз јасно поштовање сваког радника на право да стиче оваква знања;

поштовања радничких и уопште људских права

што подразумева демократске процесе формирања одлука и поштовање свих људских и радничких права као основе за фер заступање интереса радника и послодаваца, уз ојачавање информисаности, права радника на учешће у консултацијама и формирању адекватних одлука о одрживом развоју: и

друштвене заштите

а што треба да обухвата и јак те ефикасан систем социјалне заштите у транзицији ка економији ниског нивоа емитовања угљендиоксида.

А да би ови принципи били реално оствариви јасно је речено да ваља на конкретним теренима ићи на примену низа правила успостављених међународно прихваћеним конвенцијама Међународне организације радника, уз појачавање социјалне заштите и социјалног дијалога³²⁹. Упозорено је да ће неиспуњење ових потреба да води ка још изразитијим друштвеним неједнакостима³³⁰, отуда и

³²⁹ При чему је јасно указано на потребу која произилази из велике незапослености, па тако само у иначе развијеној Европи незапослености преко 23 милиона радника у 2011.г., како је то наведено на стр. 6. претходно цитираног документа.

³³⁰ То исто, под бр. 2., четврти пасус, стр. 6.

нестабилностима, дакле и својеврсном кочењу одрживог а посебно еколошки пожељног и одрживог развоја³³¹.

Увиђајући све ове претходно поменуте моменте Уједињене нације су одржале и скуп посвећен одрживом а еколошки усмереном развоју често називан **Рио + 20**³³². На овом скупу су јасно поновљени ставови да је једна од *кључних социјалних димензија одрживог развоја* управо *искорењивање сиромаштва и глади* (Завршни документ A/RES/66/288 - The Future We Want, парагр. 2. и 3.), да је из тог разлога неопходан *уједначени развој* (A/RES/66/288, парагр. 4.), што значи формирање подобних производних јединица, ангажман становништва и адекватно плаћање радне снаге, не испод нивоа који онемогућава остваривање нормалних услова живота. Све ово истичемо нарочито имајући у виду да и даље практично 20% становништва Планете живи у екстремном сиромаштву и глади (парагр. 21.), те да се не може да исправи без потребног и адекватног ангажмана државних тела и привредних субјеката, али и самог становништва (парагр. 42.). Такође и кроз развој уједначених права и заштите свих, па и у могућностима и начинима радног ангажмана, што значи и жена те деце (парагр. 45.), али и саме локалне заједнице, у формирању за све ово неопходних одлука (парагр. 43.). Такође је поновно наглашено да мора бити обезбеђен адекватан (достојан) посао, такав који омогућава нормалан живот, што је неизводљиво без уклањања разних облика социјалне искључености (парагр. 56.), а да је ово немогуће без увођења на конкретне терене за то неопходних технологија (парагр. 72.), па и путем

³³¹ При том су формирајући ETUC Resolution Rio + 20: Strengthening the social dimension of sustainable development, представници синдиката, кроз Анекс 2. Документа, јасно указали и на подручја која ће се и у будуће исказивати као еколошки потенцијано опасна а сасвим сигурно увек оптерећујућа у мањој или већој мери, отуда тражећи да им државе и привреде посвете посебну пажњу, са циљем смањења еколошких оптерећења, и то од иначе потребних: производње и коришћења хемикалија (стр. 10. и 11. документа), транспорта, рударења, руковања отпадима, уз рад на десетогодишњем оквиру развоја одрживе потрошње и производње, заштите биодиверзитета, и коришћења шума уз борбу са дефорестацијом.

³³² Уистину The Future We Want. Види: A/RES/66/288 - The Future We Want, United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, 20 to 22 June 2012, међународног скупа одржаног на бази UN General Assembly Resolution A/RES/64/236 on 24 December 2009.

њиховог трансфера (парагр. 73.)³³³. Управо да би се свакоме обезбедиле могућности за сигурно снабдевање храном као основним условом опстанка (парагр. 108.). У том циљу и побољшавања простора³³⁴, начина и услова живота и рада³³⁵, посебно у руралним као често најнеразвијенијим подручјима (парагр. 109.). Такође се указује и на етички јасно исказан проблем непостијања масовне свести и начина понашања који би водили до одрживе производње и потрошње³³⁶, као једног од услова да сви добију елементе неопходне за опстанак и нормалан живот³³⁷.

У суштини све су ово елементи укупног мозаика социјалних димензија одрживог развоја, али пре свега од значаја за сам опстанак те потом и развој људске популације на угроженим подручјима, а путем њих и шире, ка Европи, Америци, Аустралији и другим развијеним деловима света.

³³³ Уистину заживљавања *принципа финансијско-техничког трансфера*. Види шире: Joldzic Dr. Vladan (2006): ECOLOGY LAW – GENERALPART. Or on the Elements Necessary for the Establishing and Existing of the Independent Law Discipline. Publisher: Institute for criminological and sociological researches, Belgrade; и Јолџић Владан (2010.): ЕКОЛОШКО ПРАВО. Општи и Посебан део. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 117. - 118.

³³⁴ На пример пружањем помоћи у изградњи и одржавању санитарних система система (A/RES/66/288, члан:119. - 122.).

³³⁵ На пример пружањем помоћи у спречавању обољевања мала али и усева као и за изградњу те одржавање корисних иригационих система (A/RES/66/288, члан 112.).

³³⁶ Довољно је да подсетимо на разлике у производњи количина хране по глави становника Азије, Европе и Америке, али и још и више на проценат стварне искоришћености на тржиште пласираних количина, то јест оне проценте који се у Европи и САД иако купљени за личну потрошњу не искористе и бацају.

³³⁷ A/RES/66/288, чланови: 224. – 226.

2. ДОСТИЗАЊЕ, ОДРЖАВАЊЕ И РАЗВОЈ ОБРАЗОВАНОСТИ

Дуга искуства људских заједница су нам показала да су се најбоље развијала она друштва унутар којих је постојала, адекватно времену и присутном општем цивилизацијском нивоу, присутнија и квалитетнија образованост становништва. На жалост, као кочница друштвеном напретку, својеврсно средство његовог замрзавања у времену, а често и фактор који води ка пропадању, појављује се проблем необразованости великих делова друштава, чак и њих у целини. Ово је задњих деценија јасно уочено и праћено, не само од стране Уједињених нација и њихових тела³³⁸, већ и науке, па и уз подршку тела УН³³⁹. Отуда још тим који је радио на тексту **Наша заједничка будућност** јасно указује на неколико момената од глобалног значаја, пре свега да:

- се бројна друштва, управо из разлога непоседовања адекватних знања, сусрећу са демографским проблемима, својеврсним бумом омогућеним нешто присутнијом храном и лековима, често као помоћи пружене од стране светске

³³⁸ Види, примера ради: The UN Decade of Education for Sustainable Development (DESD 2005-2014). The First Two Years (2007). Publisher: UNESCO, Section for DESD Coordination, Division for the Coordination of United Nations Priorities in Education. Доступно са: www.unesco.org/education/desd; и Wals, Arjen (2009) (editor, Wageningen University, the Netherlands): Learning for a Sustainable World. Publisher: UNESCO, Section for DESD Coordination, Division for the Coordination of United Nations Priorities in Education. Доступно са: www.unesco.org/education/desd.

³³⁹ Да примера ради наведемо: Report Expert Meeting on Education for Sustainable Development (ESD): Reorienting Education to Address Sustainability. Документ објављен после UNESCO Expert Meeting on Education for Sustainable Development (ESD): Reorienting Education to Address Sustainability (1 – 3 May 2006), Kanchanaburi, Thailand.

заједнице, али проблемом који се лако избегава уз неопходна знања за планирање пордица, те да је неопходно да се оваквим социјалним срединама пружи потребна помоћ у за то потребним знањима³⁴⁰,

- неразвијеним друштвима управо недостају они облици образовања којима се омогућава пуно искоришћавање присутних демографских потенцијала³⁴¹,
- веома често није присутно чак ни основно образовање потребно за било који облик економског ангажмана³⁴²,
- многа неразвијена друштва образовању, а поготову образовању женске деце, приступају игнорантски, заобилазећи неопходно у стицању знања³⁴³, као и да
- је потребно да се приступи формалном организовању система образовања³⁴⁴ и сталном подизању нивоа његових квалитета³⁴⁵, уз поштовање конкретних потреба друштава, на пример за знањима потребним у руралним пределима³⁴⁶.

OECD је добрих годину дана пре доношења **Миленијумске декларације** и потоњих докумената одржао научни скуп: „Ка одрживом развоју – индикатори за мерење напретка“. У оквиру завршног документа овога скупа³⁴⁷ учесници су јасно указали да образовање омогућава људима приступ свим врстама информација. Отуда и поседовања неопходних знања за укључивање у привредне токове, бољи однос ка здрављу, као и формирање различитих одлука уз

³⁴⁰ Види: Our Common Future, члан 43. и 44.

³⁴¹ То исто, члан 16. и 29.

³⁴² Our Common Future, део: 3.2 Broadening Education, члан 60. и 65.

³⁴³ То исто, члан 67.

³⁴⁴ То исто, члан 68.

³⁴⁵ То исто, члан 69.

³⁴⁶ То исто, члан 68.

³⁴⁷ Види ближе: Towards Sustainable Development. Indicators to Measure Progress. Proceedings of the OECD conference: “Towards Sustainable Development: Indicators to Measure Progress,” (15-17 December 1999, Rome). OECD Publications, 2, rue André-Pascal, Paris, France, Year 2000.

учешће јавности³⁴⁸. Такође и да се поседују знања неопходна у процесима одрживе и исплативе производње хране, уз адекватан однос према ђубривима и пестицидима³⁴⁹, као и начинима руковођења пољопривредним имањима³⁵⁰. OECD јасно указује да су традиционалне мере усмерене на изградњу такозваног „хуманог капитала“ засноване на достигнутим нивоима образовања комплетираних управо савладавањем његових вишегодишњих формалних нивоа. Такође и да саме тржишне вредности могућег рада тако обучених радника зависе управо од достигнутих нивоа њиховог образовања³⁵¹. А обзиром да већ неколико деценија научно и политички јасно говоримо о одрживом развоју, OECD нас подсећа како је неопходно такво образовање које нас усмерава на еколошки исправно привредно поступање, што је немогуће постићи без за то адекватно усмереног формалног образовања и потоњих тренинга³⁵². Творци посматраног документа јасно указују на вишеструки значај образовања у постизању пожељних социјалних димензија одрживог развоја, посебно у смањивању разлика између више и мање развијених делова друштава, а нарочито руралног становништва, а такође и на утицај образовања на процесе:

- социјалне организације,
- изградње друштвених институција,
- усавршавање законодавстава и уопште правних система,
- усавршавања односа између људи, али и људи те привредних субјеката,
- проактивног приступања економским а истовремено еколошким менаџментима и одрживом развоју, отуда и
- формирања адекватних политика развоја друштава, а нарочито у циљу уклањања урбаног и руралног сиромаштва,

³⁴⁸ То исто, стр. 16.

³⁴⁹ То исто, стр. 23.

³⁵⁰ То исто, стр. 24.

³⁵¹ То исто, стр. 70.

³⁵² То исто, стр. 110.

- побољшавања здравља становништва³⁵³.

Из тог разлога коаутори овог документа OECD-а подсећају и на потребу да се улаже у образовање³⁵⁴ те да се у процесима економско математичког формирања трошкова развоја у обзир узму и неопходне цене развоја и рада образовних система да би исти задовољили све ове потребе³⁵⁵, као и да се са образовањем крене још од раног узраста деце (предшколским образовањем), потом кроз редовно образовање, почевши од основног³⁵⁶, али и оне облике који се исказују као неопходни током радних процеса³⁵⁷.

United Nations Development Programme (UNDP) у свом тексту **Извештај о људском развоју**³⁵⁸ указује на значајан дисбаланс у образованости становништава економски неразвијених и развијених друштава³⁵⁹, као и велике разлике о образовању мушких и женских припадника економски и културно неразвијених средина³⁶⁰, што је често дуже време присутан проблем и поред локално присутних политичких ставова да се ове разлике смање и уклоне, а што произилази из притисака слабих буџета³⁶¹. При том су чланови УН „Тима Програма за развој“ јасно указали да управо образовање омогућава да такозвани „мали играчи“, било из градова или са руралних терена, потребним образовањем добијају шансу за излазак из сиромаштва и улазак у више друштвене слојеве³⁶², што се посебно односи на жене³⁶³.

³⁵³ То исто, стр. 141.

³⁵⁴ Ово потом предлаже и 2005 World Summit Outcome, Resolution adopted by the General Assembly: A/60/L.1., својим чланом 25., под б.

³⁵⁵ Towards Sustainable Development. Indicators to Measure Progress, стр. 143.

³⁵⁶ На чему инсистира и 2005 World Summit Outcome, Resolution adopted by the General Assembly: A/60/L.1., својим чланом 34.

³⁵⁷ Towards Sustainable Development. Indicators to Measure Progress., стр. 160.

³⁵⁸ HUMAN DEVELOPMENT REPORT 1999, United Nations Development Programme, издавача: Oxford University Press.

³⁵⁹ То исто, стр. 10.

³⁶⁰ То исто, стр. 25.

³⁶¹ То исто, стр. 4.

³⁶² То исто, стр. 19.

³⁶³ То исто, стр. 33.

Посебна вредност постигнутих нивоа и количина формално образованог становништва, како то **Извештај о људском развоју** UNDP-а јасно каже, је отварање могућности за формирање, усвршавање и ширење јавних служби (сервиса) који су неопходни сваком друштву а нарочито оним у процесима развоја, посебно одрживог развоја.

На скупу УН 2005 године, кроз завршни документ, јасно је речено да присуство формалног и неформалног образовања не само да мора бити појачано већ да исто треба да буде једнако омогућено припадницима оба пола³⁶⁴, а такође и да се и мушкој и женској деци треба једнако да омогући слободно, бесплатно и квалитетно обавезно основно образовање³⁶⁵, нарочито на неразвијеним теренима Африке³⁶⁶, којима је ово управо зарад успостављања могућности развоја изузетно потребно.

Председници држава и влада чланица Уједињених нација су у оквиру свог специфичног акционог плана, његовог 2. развојног циља³⁶⁷: „Постизање универзалне основне образованости“, потврђујући поштовање раније већ формално изражених ставова о образовању, а посебно унутар **Миленијумске декларације и Завршног документа Скупа УН из 2005** (2005 World Summit Outcome), заузели (у оквиру члана 71.) јасан став да преузимају одговорности и обавезе да убрзају напредак у образовању, укључујући, између осталог, и:

(а) остваривање права свих уз његово усмеравање на пун развој људске личности и осећај достојанства, као и развој ојачавања поштовања људских права и фундаменталних слобода;

³⁶⁴ Види ближе: 2005 World Summit Outcome, члан 43., у складу са Миленијумском декларацијом, затим Дакарским оквирним програмом за акцију, и The Future We Want, члан 229.

³⁶⁵ То исто, члан 44. и 58.

³⁶⁶ То исто, члан 68., под б.

³⁶⁷ У оригиналу: Millennium Development Goal 2: Achieve universal primary education, унутар: Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals. General Assembly Resolution A/65/L.1., 2010.г., стр.: 16. – 18.

(б) развој процеса даљег усавршавања универзалног основног образовања, уз укључивање сазнајних достигнућа формираних током претходне декаде;

(ц) одстрањивања баријера, ван и у оквиру образовних система, тако да омогуће једнаке могућности образовања за сву децу, обзиром да су знање и образовање кључни фактори за одрживи економски развој, уз укључивање свих чланова заједнице, као и за постизање **Миленијумских развојних циљева**, кроз континуирани политички усмерен процес едукације, уз: уклањање школарина, обезбеђивање неопходне исхране унутар школа, обезбеђивање неопходних санитарних услова за дечаке и девојчице, тако да основно образовање постане приступачно и доступно;

(д) указивања на корене неједнакости, диспаритета и различитих облика искључивања и дискриминације која погађају децу, а нарочито ону ван школа, укључивањем уписа, задржавања и ангажмана деце унутар развојних и операционализованих система образовања што би их укључивали у активно образовање, уз дефинисање циљева, стратегија, политика и програма, при чему ваља уложити додатне напоре у циљу укрштања напора различитих сектора а са циљем да се избегну грешке, понављања као и испадање ђака из система образовања, при чему посебно треба да се обрати пажња на сиромашне, као и на елиминисање полних разлика као сметњи за образовање;

(е) обезбеђивање квалитетног образовања и напредак школских система, што укључује обезбеђивање школа и других образовних институција пријатељски оријентисаних ка особама које се образују, повећавајући и број предавача као и њихов квалитет, кроз на то усмерене политику и праксу неопходног развојног тренинга, али и статус предавача у друштву, а такође и уз обезбеђивање бољих материјалних услова за учење, почев од формирања адекватних простора за образовне институције преко обезбеђивања неопходних образовних материјала;

(ф) ојачавање одрживости и предвидивости финансирања едукационог система, кроз државни буџет, али и обезбеђујући

неопходне хумане ресурсе за функционисање овог система, а ојачавајући његов рад и путем међународне сарадње;

(г) наставак напора у развоју програма за елиминацију неписмености у складу са **Оквирима акција из Дакара**³⁶⁸ и **Миленијумским развојним циљевима**;

(х) подршку напорима влада ка ојачавању њихових капацитета за планирање и управљање образовним програмима кроз укључивање свих субјеката који могу да обезбеде образовне елементе потребне за целину националних политика и образовних система;

(и) формирање већег усмерења са основног образовања ка средњешколском, а такође и стручно као и неформално образовање којим се може да уђе на тржиште рада;

(ј) ојачавање напора ка обезбеђивању основног образовања као базног елемента за одговор на хуманитарне ванредне ситуације, обезбеђујући да се погођене земље подрже, на њихово тражење, у поновном успостављању њихових образовних система, а од стране међународне заједнице.

Како је то из самог документа очигледно, Стране учеснице су се јасно договориле да омогуће стални развој и одржавање квалитета образовања унутар свих држава на такав начин и до таквих нивоа који омогућавају адекватну образованост не само за рад већ и укључивање у друштвени, што значи и политички живот. Другим речима да образованости као једној од друштвених (социјалних) димензија одрживог развоја омогуће константан развој и утицај на квалитете економског, политичког и културног живота унутар свих друштава и на свим теренима, руралним али и урбаним.

У оквиру документа **Будућност какву желимо**³⁶⁹, а у циљу ојачавања квалитета образованости, поред већ исказаних, као и

³⁶⁸ Види ближе: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Final Report of the World Education Forum, Dakar, Senegal, 26-28 April 2000.

³⁶⁹ The Future We Want.

поновљених, јасно је изнет и официјелно усвојен још један низ међународно прихваћених ставова, међу којима, посебно, да ће:

- се сарадња држава на пољу развоја образовања непрекидно развијати (парагр. 11. и 229.), уз појачавање учешћа радника преко синдиката у постизању циљева одрживог развоја, чему ће посебна подршка бити пружена управо образовањем као средством стицања за то неопходних знања (парагр. 51.);
- бити развијана и она знања која могу да се добровољно пласирају, посебно неопходна техничка знања и know-how, као и такозвана добра пракса, примера ради добра пољопривредна пракса (параг. 114.);
- бити поштован и коришћен и неплаћени рад школованих као и посебно обучавањих особа који доприноси напретку и развоју, укључујући и рад жена (парагр. 153.).

Свим овим напред анализираним ставовима и закључцима науке и Међународне заједнице јасно су уцртани путеви *образовања за одрживи развој*, што значи као *једне од пожељних друштвених димензија овога развоја*. Истовремено је јасно показано, како овим тако и низом других докумената, да је дотичне димензије у суштини лако мерити, почев од мерилима за формално образовање до коришћењем мерила класичног статистичког праћења присутности појава у друштву. Али и да постигнути успеси, па и најобразованијих друштава, нису вечита већ појава увек подложна променама, што значи и могуће негативним, из ког разлога свако друштво које тежи одрживом развоју мора непрекидно да пружа потпуну пажњу образовању и његовим резултатима. Отуда и његовим условима, почев од економских основа, преко обезбеђивања других материјалних услова, до формирања неопходних количина и квалитета кадрова што образују становништво.

3. ЈЕДНАКОСТ ПОЛОВА – СОЦИЈАЛНА ДИМЕНЗИЈА КА КОЈОЈ СЕ ТЕЖИ

Борба за једнакост жена и мушкараца води се дуже од 150 година. Започета је тежњама да се уведу гласачка права женама а настављена кроз борбу за постизањем једнаких плата за једнако обучене кадрове са истим учинком унутар компанија. Но резултати су споро постизани, па чак и унутар најразвијенијих друштава. Довољно је да се сетимо како су жене Швајцарске, једне од најразвијенијих држава, добиле право да гласају на федералним изборима тек 1971. године. Ово нам јасно показује да се вековима развијани социјални концепти друштвене а полне неједнакости веома тешко уклањају. Истовремено, уколико кренемо у анализу актуелног статуса жена унутар држава Африке и Азије, као најзаосталијих по питању развоја права и статуса жена, ова ће нам се слика исказати као још тежа. Стварност је да статус жена на теренима бројних држава осцилира. Сетимо се проблема Авганистана из седамдесетих година прошлог века, побољшавања њиховог статуса током следећих пар деценија (школованост, формирање медицинског и наставног кадра, радни ангажмани различитих других профила, као и за ту средину разни нови облици социјалне укључености) а потом нагла детериоарација чак и испод од давнина постојећих статуса и могућности, под насилним утицајем Талибана. Ова се сила потом умножава, али на теренима захваћеним ратовима, унутар Ирака, Сирије, Либије, делова Алжира, као и унутар других Афричких територија, дејствима Боко харама и других ретроградних организација. Од којих неке, попут поменуте, своје идејне концепте остварују на најнасилнији начин, користећи се при том и отимањем те нељудском трговином женском децом, девојкама и женама. Све ово нам показује да су проблеми слојевити, дужевремено присутни, као и

да се тешко искорењују обзиром да се социо-културни концепти заиста мењају тек кроз дуге временске периоде, не током пар година или деценија. И савим сигурно не уколико се не обезбеди друштвена сигурност од ратова, насиља, криминала и економског замрзавања у нежељеним стањима. Или, још и горе, назадовањима друштава, а што је такође честа појава.

Сви ови проблеми су у суштини били очигледни и пре неколико деценија. Отуда је јасно да су посленици наука, међу којима и експерти Уједињених нација, одавно почели да размишљају о дотичним проблемима, из ког разлога су, полазећи од реалности и постигнутих сазнања, државе чланице још током седамесетих година двадесетог века постигле заједничке ставове и формирале **Конвенцију о елиминацији свих форми дискриминације жена**³⁷⁰, потом тежећи да је преведу у стварност. Но, то још увек није значило да су све чланице УН схватиле пун значај и улогу жена у процесима пожељног одрживог развоја, то јест да је реална улога жена у овим процесима, посебно уколико их конкретно посматрамо, без обзира на њихов културолошки условљен и правно одређен положај, изузетно значајна. Те да свако кочење развоја жена уистину води и ка кочењу конкретно посматраног развоја, а посебно одрживог развоја друштва. Отуда да је то социјална, културолошка, често верски условљена, тешка грешка коју ваља исправити у стварности. Један од првих таквих покушаја и позива је пласиран кроз већ више пута цитиран документ УН: **Наша заједничка будућност** (Our Coomon Future).

Коаутори студије **Наша заједничка будућност** су на више места указали на у реалности исказано непостојање основних људских права жена и могућности њиховог самоодређења³⁷¹, али и на чињеницу да ово води и ка читим економским проблемима како жена тако, обзиром на њихове мале или непостојеће зараде, и самих породица којима припадају, посебну у све убразанијим процесима урбанизација и транслоцирања пољопривредног становиштва у градове, уз задржавање

³⁷⁰ UN General Assembly Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women (1979), United Nations, Treaty Series, Vol. 1249, No. 20378.

³⁷¹ Види шире: Our Coomon Future, поглавље 1., парагр 43., на стр. 17.

културних концепата и вредности са руралних подручија, што изазива посебне стресове. Између осталог и социјалне неукључености. Отуда да је изразита потреба за побољшањем образовног нивоа жена³⁷² као једног од кључних фактора да се избегну стресови и омогући економски ангажман, тиме бољи њихов али и статус породица којима припадају, како економски тако и друштвени. Такође омогући и побољшање положаја жена кроз њихово укључивање на локалном нивоу у процесе формирања разноврсних одлука, за шта је ниво образованости један од кључних фактора³⁷³. И, што је још значајније, кроз процес образовања³⁷⁴ и омогућавања економске самосталности и стабилности, као и да се женама омогући стицање знања, али и услова, за лично формирање ставова и одлука о планирању породица, чиме се избегавају бејби бумови³⁷⁵. То јест реална преоптерећења, отуда и назадовања, самих жена и њихових породица³⁷⁶. Тиме се истовремено постиже и баланс популације и приступачних ресурса, чиме управо жене, на очигледан начин, доприносе одређењу мере развоја нације у за човека прихватљивом животу, а кроз такође више него ли јасан пораст такозваног хуманог потенцијала заједнице³⁷⁷. При том не треба заборавити да само кроз реално присутно образовање жена, у мери у којој га побољшавају, друштва омогућавају и неопходан медицинско превентивни утицај становништва³⁷⁸, чиме се продужава очекивани животни век становништва и смањује смртност, посебно жена и деце³⁷⁹.

Имајући у виду да највећи део становништва у тешким економским ситуацијама, са такође неадекватним положајем жена,

³⁷² Види: Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, члан 120., стр. 52.

³⁷³ Our Common Future, поглавље 1., под II, члан 43., стр. 33.

³⁷⁴ Види исто тако: 60/1. 2005 World Summit Outcome, члан 44. стр. 11.

³⁷⁵ Our Common Future, Chapter 4: Population and Human Resources, под: Managing Population Growth, парагп. 36., стр. 76.

³⁷⁶ Our Common Future, члан 43., стр. 43. - 44.

³⁷⁷ Our Common Future, Chapter 4: Population and Human Resources, стр. 75.

³⁷⁸ Our Common Future, Chapter 4, под: 3. Improved Health and Education, члан 28., стр. 75.

³⁷⁹ Our Common Future, Chapter 4, под: 3. Improved Health and Education, члан 30., стр. 75.

живи на руралним подручјима и зависи од пољопривреде и сточарства те сечења шума, јасно је да женама пољопривредницама ваља посветити пажњу и побољшати статус, све једно да ли говоримо о Африци, Азији, Латинској Америци, Карибима, обзиром да се на овим теренима управо понајвише њиховим радом производи неопходна храна. Отуда је неопходан и трансфер техничко технолошких знања³⁸⁰, што опет упућује на неопходност образовања жена³⁸¹, као и омогућавање доступности потребних им алата. Али, такође и омогућавање законских права на поседовање пољопривредних имања и руковања истим³⁸², те укључења у финансијске токове за обезбеђивање за то неопходних средстава³⁸³.

И поред јасних ставова из **Наше заједничке будућности**, националних политика и докумената међународног јавног права, положај жена се веома споро развијао те развија. То је показала и већ помињана UNDP-а студија **Извештај о људском напретку 1999.г.**, која је јасно уочила да млади, а посебно мушкарци, доминирају на многим пољима, од приступа новим знањима, технологијама па до наоко свима доступних ствари попут Интернета³⁸⁴. А то уистину значи њихову искљученост из глобално развијеног система информација. Другим речима један од облика социјалне маргинализације. Ово може да се савлада једино кроз развој неопходног образовања.

Нарочит проблем представља статус жена неразвијених планинских руралних подручја, што захтева формирање посебних политика и развојних планова од стране државних апарата³⁸⁵, а што је изузетно потребно да се учини унутар неразвијених, али и друштава у транзицији³⁸⁶.

³⁸⁰ Our Coomon Future, Chapter 5, члан 19. са стр. 90.

³⁸¹ Our Coomon Future, Chapter 5, под: 4.2 Human Resources, члан 86., стр. 99.

³⁸² Our Coomon Future, Chapter 5, под: 4.2 Human Resources, члан 85., стр. 99.

³⁸³ Our Coomon Future, Chapter 5, под: 4.2 Human Resources, члан 99., стр. 100.

³⁸⁴ Јасно је показано да у том тренутку само 17% жена Јапана и 7% жена Кине користи Интернет. Види шире: Human development report 1999, стр. 6.

³⁸⁵ Види шире: Johannesburg Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, члан 42., под (ц), стр. 25.

³⁸⁶ То исто, члан 55., под: л, стр. 32.

Иако су жене Света у стварности одговорне чак за две трећине неплаћених породичних активности³⁸⁷ њихов се статус споро мења. Још увек је изразито присутна такозвана полна дискриминација³⁸⁸, која се споро савлађује и када посматрамо учешће жена у политичком животу држава, па и најразвијенијих, то јест да у многим од њих ни до данас нису достигнути пројектовани а жељених 30% присуства жена на функцијама.

Но, без обзира на дужевремени развој политичких и практичних ставова и програма, на међународном и нивоима држава, статус жена и њихов економски положај се споро мењају. Шта више, на неким теренима, из напред већ објашњених разлога, чак и ретроградно. Отуда је разумљиво понављање ових ставова и кроз програмско практички оријентисане документе Уједињених нација, па тако, кроз:

1. *завршни документ скупа УН посвећеног животу у средини и развоју*³⁸⁹, унутар кога се на самом старту наглашава потреба за остваривањем права жена на једнакост³⁹⁰, као и омогућавање не само права на реални приступ тржиштима веч и његово заживљавање кроз оствариве политике и програме држава³⁹¹. Па тако и ка постизању неопходних нивоа репродуктивног здравља³⁹². Све ово је до детаља разрађено посебним делом посматраног документа: Једнакост полова и борба са сиромаштвом жена³⁹³, којим се јасно указује да је најбољи пут за излаз из подређеног статуса и сиромаштва жена:

- њихово образовање,
- гарантовање једнаких права на својину,

³⁸⁷ То исто, стр. 7.

³⁸⁸ Што се може да прати преко Секретаријата Конвенције о елиминацији свих форми дискриминације жена.

³⁸⁹ 60/1. 2005 World Summit Outcome.

³⁹⁰ То исто, члан 12., стр. 2.

³⁹¹ То исто, члан 24., под (б), стр. 6.

³⁹² То исто, члан 55., под (г).

³⁹³ То исто, под: *Једнакост полова и борба са сиромаштвом жена*, члан 58., стр 16. – 17.

- омогућавање реалне заштите репродуктивног здравља,
- омогућавање једнаких права и могућности тржиштима рада,
- омогућавање приступа фондовима за малу привреду, посебно пољопривреду,
- укључивање у процесе формирања одлука, као и
- елиминисање свих врста насиља;

2. али и резолуцију познату као: Одржавање обећања: уједињени у постизању Миленијумских развојних циљева³⁹⁴.

У оквиру овог, друго поменутог документа, је, кроз његов параграф 72., јасно разрађен такозвани *Миленијумски развојни циљ 3: Промовисање једнакости полова и борба са сиромаштвом жена*, којим су Стране поставиле себи у задатак убрзавање напретка у разрешавању свих напред прецизираних проблема у социјалном напретку жена, потврђујући као начелно преузете обавезе и, под:

(а) предузимање акције да се постигну циљеви **Пекиншке декларације и платформе за акције**³⁹⁵ а посебно они исказани кроз два пратећа анекса, као и **Конвенцију о елиминацији свих форми дискриминације жена**³⁹⁶, те **Конвенцију о правима деце**³⁹⁷;

(б) обезбеђење приступа образовном систему и успешном школовању девојчица и девојака уклањањем баријера и појачавањем подршке образовању женске деце кроз мере које обезбеђују бесплатно основно образовање, сигурну школску средину, као и могућности средњешколског образовања;

³⁹⁴ Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, General Assembly Resolution A/65/L.1.

³⁹⁵ Beijing Declaration and Platform for Action. Report of the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4-15 September 1995. United Nations publication, Sales No. E.96.IV.13. Chap. I, Resolution 1, annexes I and II.

³⁹⁶ UN General Assembly Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women (1979), United Nations, Treaty Series, Vol. 1249, No. 20378.

³⁹⁷ General Assembly Resolution 44/25: Convention on the Rights of the Child (20 November 1989), United Nations, Treaty Series, Vol. 1577, No. 27531.

(ц) смањивање сиромаштва жена, посебно оних које живе у изразитом сиромаштву, кроз социјалну и економску политику која им гарантује пун и једнак приступ свим нивоима образовања, тренинга и обуке, међу којима и таквих којима се обезбеђују техничко, менаџерско и предузетничко знање и способности;

(д) обезбеђивање да могу да имају користи од пуне и продуктивне запослености пристојним послом, а што се односи на жене, девојке те труднице, особе са формалним и неформалним облицима образовања, чиме се практично уклањају разлике између жена и мушкараца;

(е) инвестирање у инфраструктуре и технологије којима се штеде напори радне снаге, посебно у руралним областима, тиме и обезбеђивања користи за жене и девојке кроз редуковање терета породичних активности и омогућавања девојкама да постигну школованост, а женама да остваре самозапослења, или се пак укључе на тржиште рада;

(ф) предузимања активности којима се повећава и побољшава учешће жена у процесима доношења политичких и економских одлука, почев од нивоа локалних заједница;

(г) ојачавања свеобухватних националних закона и политика, као и програма, којима се буде свест и активности усмерени на спречавање и борбу са свим врстама насиља наспрам жена и девојака, уз заштиту свих људских права, укључујући и кроз системе управе и правде, а уз поштовање и одговарајућих елемената међународног права;

(х) побољшавања на националним нивоима капацитета праћења напретка и могућности као и уклањања елемената што коче заживљавање права жена;

(и) ојачавање дејства напретка и у правцу изједначавања жена и мушкараца, као и уклањања сиромаштва жена и девојака, кроз циљно прецизно усмерене активности, укључујући и активности јавног и приватног сектора на финансирању ових активности;

(ј) омогућавања женама приступање малим финансијама, посебно малим кредитима, којима се доприноси борби против сиромаштва;

(к) промоцију и омогућавање једнаких могућности женама да приступају својини, а посебно над кућама и земљом, што значи и формирањем за то неопходног законодавства;

(л) промовисање борбе са сиромаштвом жена и обезбеђивања приступа продуктивним ресурсима;

Шта више сви ови задаци су потврђени и 2010. године у оквиру документа У.Н.: **The Future We Want**, почев од парагр. 43., којим је јасно наглашена потреба да и жене буду укључене у све облике друштвеног живота и рада, што обухвата и њихову укљученост путем синдиката радника, као и на руралним теренима и у оквирима живота локалних руралних заједница (парагр. 109.). Посебно је наглашена неопходност смањења присуства сиромаштва жена, али на жалост исто није реално уклоњено. Иако је такав политички циљ јасно постављен као задатак извршив до 2015.г. (парагр. 120.), нарочито пружањем могућности младим женама и девојкама да се тако запосле да могу да зарађују довољно за живот (парагр. 148.). Исто тако је истакнута и обавеза развоја:

- потребног им здравственог система, којим се омогућава заштита деце и мајки (парагр. 138. и 146.),
- рада међународних организација, посебно УН, на даљем побољшању статуса жена (парагр. 243.),
- ангажмана донатора, УН, корпорација и банака средствима која су неопходна за постизање постављених циљева (парагр. 244.), од побољшавања образовања, преко економског напретка до укључивања у токове и процесе формирања одлука, као и имплементација буџета,
- знања и положаја жена неопходних за пласман и рад у образовним и научним круговима, посебно оним најмање развијеним државама (парагр. 279.).

Свим овим потезима је јасно указано на постојећи проблем стварне неравноправности жена на највећем делу Планете, отуда и потребу за променом менталних, етичких, културолошких и образовних приступа проблематици. Управо као предуслову

формирања другачијег, бољег реалног статуса, жена у друштвима. А на тај начин и повећању стварне вредности социјалних капитала конкретно посматраних заједница, чиме се постиже побољшање једне од битних социјалних димензија друштвеног развоја, па и оног одрживог.

4. ВИСОК НИВО ЗДРАВЉА СТАНОВНИШТВА, ПОЖЕЉНА СОЦИЈАЛНА ДИМЕНЗИЈА

4.1. Јавно здравље – појава и развој идеје

У модерним временима, која посматрамо као период од отпочињања индустријске револуције до актуелних дана, свест о неопходности формирања услова потребних за успостављање и одржавање здравља свеукупног становништва, а посебно онога његовог дела што га називамо „јавно здравље“, стартује са закашњењем у односу на процесе индустријализације друштава, иако је очигледно да „јавно здравље, постижући и одржавајући здравље популације формира важан допринос економском развоју³⁹⁸“. Јавно здравље је у најширем смислу производ, али и допринос економском развоју³⁹⁹“. Јасно, свест о овој потреби није формирана од давнина, нити до истог нивоа и садржаја у свим нацијама. Ово може да се јасно види на примеру Велике Британије, која први свој закон намењен регулацији односа према јавном здрављу доноси тек 1872.г⁴⁰⁰, чак више деценија после формирања и доношења закона намењених раду индустрије, успостављајући овим законима локалне санитарне власти као и њихова задужења, а која су извршавали медицински стручњаци. Пре свега са

³⁹⁸ McCarthy, Mark (1999): Sustainable urban development - the public health dimension, *Journal of Environmental Science*, Vol. 11, No 3, стр. 279.

³⁹⁹ То исто.

⁴⁰⁰ Public Health Act of Great Britain, of 1872 and 1875. Са: <http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/public-health-epidemics-19th-20th-centuries>.

задатком да саветују, а где треба и нареду⁴⁰¹. Јасно, временом је сет задатака одређен при крају деветнаестог века растао, допуњавајући се по основу све новијих обавезујућих аката државе. Ови акти су захтевали и захтевају одговарајући однос:

- човека као појединца,
- група, али и
- привредних субјеката, те
- саме конкретне заједнице (што значи и конкретног града),

ка елементима од значаја за очување здравља човека. Јасно се истиче неопходност урбане хигијене. Пре свега постојања адекватних санитарних система. На овом месту нам дозволите потребну дигресију.

Иако Вас то може да зачуди, морамо да Вас подсетимо како се осећај за потребом изградње градских канализација, управо зарад заштите јавног здравља, кроз развој људске цивилизације више пута формирао, али, на жалост, и губио. Па су га тако имали претворене у законска правила народи Мохенџо Даро цивилизације, пре више од 4500 година⁴⁰², такође и други народи Индијског подконтинента. Поједини Европљани га јесу поседовали и у средњем веку (видите правила **Закона Новог брда**⁴⁰³), потом губили па враћали, практично тек у 19. веку⁴⁰⁴. Од тог момента ова свест и са њом повезана знања се шире и све квалитетније примењују. Са пуно грешака, пре свега

⁴⁰¹ Види шире: Public Health Act of Great Britain, of 1872 and 1875. Са: <http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/public-health-epidemics-19th-20th-centuries>.

⁴⁰² О реченом види шире: Kovarik, W.(2003.): Environmental History Timeline; Radford University. Доступно и са: www.runet.edu/~wkovarik/hist1/timeline.new.html.

⁴⁰³ Видите шире о Закону о новом брду, од значаја за речено, унутар: Јолцић Владан (2007.г.): Еколошко право државе у транзицији – пример Србије, издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 331.; и Konstantin Jirecek (1879): Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des mittelalters, *Abhandlungen der Konigl. Bohm. Ges. Der Wissenschaften*, VI Folge, 10. Band, Wienn.

⁴⁰⁴ Примера ради по нацртима Sir Joseph Bazalgette-a, који је конструисао и изградио прву модерну канализациону мрежу и постројења Лондона, која није зависила од нивоа вода Темзе. Практично прве такве мреже после градњи, додуше ограничених, од стране Римског царства на њиховим просторима. Види шире: Thames water, на: http://www.thameswater.co.uk/UK/region/en_gb/content/General.

недовољности у заживљавању, по најпре унутар економски слабо развијених друштава. Но и на тим теренима, иако са закашњењима, присутан је стални помак. Па су тако:

- од средине деветнаестог века све прецизнији, али и сложенији, захтеви за успостављањем и поштовањем правила одлагања, или пак просипања, отпада (чврстих, лужнатих или течних), како у земљишта тако и воде, пре свега река,
- стартована формирања и активности јавних болница, а нарочито оних са задатком пружања медицинске помоћи мајкама и деци, при чему су ове болнице у многим државама, па и капиталистичког модела, уистину државне⁴⁰⁵.

На почетку успостављања развојног процеса третмана јавног здравља, посебно унутар градова, пажња је посвећивана пре свега урбаној хигијени, као превентивном а социјално значајном фактору. То је, током времена, постепено подразумевало све више фактора од значаја, да би данас обухватала, између осталог:

- контролу појављивања болести, нарочито социјално преносивих,
- ефекте прехлада,
- последице слабих вентилација простора где год су исте неопходне, било да је реч о затвореним или отвореним просторима.

Такође мора да се има у виду да су и унутар развијених држава оне географске неједнакости унутар градова формиране чак и пре 200 година још увек присутне, те да и сада оптерећују. Али како економије, стандарди и културе расту многе социјалне негативности се повлаче.

Према мишљењима једног броја научника „пет фактора су од значаја да људско здравље учине одрживим:

- социо економско окружење,

⁴⁰⁵ Примера ради у првој држави капитализма, Великој Британији, од 1948.г.

- физичка животна средина,
- понашање људи,
- брига о здрављу, и
- генетске конституције⁴⁰⁶.

Ови фактори не могу бити посматрани одвојени један од другог. Јасно је, примера ради, да сиромаштво за собом повлачи неадекватну средину живљења и ограничава могућности за стицање знања о здравствено превентивном понашању. Овоме треба додати и чињеницу да у многим „неразвијеним друштвима сиромашни људи добијају слабију медицинску бригу⁴⁰⁷“, за разлику од високо развијених, попут старих чланова Европске уније, који већ годинама своје програме развоја (приоритета) формирају и са јасно а високо квалитетно дефинисаним медицинским задацима, поштујући не само знања медицине већ и екологије, права, нарочито еколошког, као и свих елемената од значаја за људских права уопште, али и социологије, инжењерских струка и других.

4.2. Прецизирање проблема и путева превазилажења

Уједињене нације су још у оквиру **Миленијумске декларације**⁴⁰⁸ јасно истакле да је неопходно да се друштва развијају поштујући принцип правде, једнакости и социјалне правде⁴⁰⁹. Што се, сасвим сигурно, односи и на поштовање принципа социјалне правде у развоју здравства и његовог примењивања на све становнике без обзира на: имовинско стање, порекло, веру или расу. При чему морају да се

⁴⁰⁶ McCarthy Mark (1999): Sustainable urban development - the public health dimension, стр. 281.

⁴⁰⁷ McCarthy Mark: Sustainable urban development - the public health dimension, стр. 281.

⁴⁰⁸ Види: Millennium Declaration, United Nations General assembly Resolution A/RES/55/2, 18 September 2000; и: A/55/305-S/2000/809; *Official Records of the Security Council, Fifty-fifth Year, Supplement for July, August and September 2000*, document S/2000/809.

⁴⁰⁹ Millennium Declaration, под 6., 4. пасус.

поштују и елементи међународног, посебно међународног хуманитарног права⁴¹⁰. Такође и да се из ових разлога стабилног социјалног развоја, па и када говоримо о побољшавању елемената који се односе на здравство градова, али и руралних средина, мора да успостави једнакост између полова те омогући извлачење из екстремног сиромаштва⁴¹¹, чиме би се постигао бар део превентивно медицинских резултата.

Као посебне захтеве **Миленијумска декларација** истакла је и тражење да се смањи морталитет породиља за 75%⁴¹² а да се ширење болести попут HIV/AIDS-а и маларије заустави⁴¹³. Ови захтеви, на жалост, нису до данас испуњени. Неке од поменутих болести, посебно HIV и њему сродне, погађају нарочито градове, али не само неразвијених држава, док су друге, попут маларије, најприсутније унутар руралних подручја, понајпре неразвијених држава.

Миленијумском декларацијом (под парагр. 20.) јасно је истакнуто тражење да се до 2020. године у градовима постигне могућност квалитетнијег живота без „сламова“, што значи формирање превентивних: хигијенско техничких, пре свега санитарних елемената, потом: хидролошких, хидротехничких, енергетских, еолских и других услова, који би тако омогућили укупно здравије услове живота и рада становника градова. Ово такође значи и да би се у циљу очувања и побољшавања здравља становништва морало да ради:

I – не само на:

- изградњи амбуланти и болница градова,
- ваљаних мрежа водоснабдевања, затим
- санитарних мрежа, већ и

II – одређивању безбедних места за:

- привремено, али и

⁴¹⁰ Millennium Declaration, под 9., 4. пасус.

⁴¹¹ Millennium Declaration, под 11., 1. пасус.

⁴¹² Millennium Declaration, под 19., 3. пасус.

⁴¹³ Millennium Declaration, под 19., 4. пасус.

- трајно одлагање комуналних отпада,

III – на исправном лоцирању и изградњи:

- индустријских објеката, и
- саобраћајних мрежа, као и

IV – изборима локација за:

- стамбене објекте,
- објекте школства, али и
- друге објекте неопходне за редовни живот градова,

са циљем да се изазивају најмањи могући здравствени ризици по становништво. Све је ово у суштини немогуће да се постигне без јасног ангажмана власти и задатака за исте да интегришу економске, еколошке и социјалне циљеве са постављеним здравственим, зарад остваривања дугорочне одрживости постизаних циљева, уз избегавања негативних дејстава управо људских активности⁴¹⁴.

Да би се постигли и стално одржавали потребни резултати одрживог развоја уопште, отуда и развоја здравља становништва градова, али и руралних подручија, а нарочито на теренима на којима тек треба да се квалитетно ради на одрживом а истовремено еколошки прихватљивом развоју, саме Уједињене нације су, још септембра 2001. године, полазећи од **Миленијумске декларације**, задужиле Генералног секретара УН да сачини својеврсну **Мапу ка имплементацији Миленијумске декларације УН**⁴¹⁵, документ који истовремено прати и специфичан **Анекс – Миленијумски развојни циљеви**⁴¹⁶.

Унутар **Мапе ка имплементацији Миленијумске декларације УН**, разматрајући елементе секције ***Развој и смањење сиромаштва:***

⁴¹⁴ О реченом види шире: Policies to enhance sustainable development (2001.), OECD Publication, Paris, стр. 7. и 8.

⁴¹⁵ Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, United Nations General Assembly, A/56/326, 6 September 2001, New York.

⁴¹⁶ Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, Annex – Millenium development goals, странице: 55. – 58.

миленијумски циљеви Миленијумске декларације јасно је (под бр. 87.) речено да сиромашни трпе последице не само од слабе исхране већ и слабог здравља, а да томе доприносе, у негативном смислу (види бр. 91.), и доступност вода које би биле адекватне за пиће као и лоши санитарни услови, што тражи активности које омогућавају обезбеђење чистих, здравих вода (бр. 92.).

Такође је речено да ваља формирати стратегије које ће омогућити посебно пружање заштите здравља: *трудницама*⁴¹⁷, *бебама* и *малој деци*⁴¹⁸, што се сасвим јасно односи и на пружање ове заштите на свим теренима, а посебно унутар брзо растућих градова. То значи како руралном тако и градском становништву, а нарочито унутар слабо развијених или неразвијених друштава⁴¹⁹. Овим документом је уочен и растући проблем низа болест (туберкулозе, маларије, HIV-а...), који се (у моменту 2000.г.) испољавао са практично својих 90% унутар држава које су неразвијене или тек на почетцима и то слабог развоја, али проблем који карактерише његово значајно мигрирање⁴²⁰, што се ни до данас није променило, већ, можемо да закључимо, само погоршало. Отуда тада формиран закључак (у оквиру тачке 108., 5. пасуса) да националне власти ваља позвати да посебно пруже помоћ сиромашнијим, како основну помоћ, а од еколошког и хуманог значаја⁴²¹, тако и директно исказану социјалну, посебно здравствену, уистину и сада важи.

⁴¹⁷ Види шире бр.: 99., 100., 101., 102. и 103. Мапе ка имплементацији Миленијумске декларације УН.

⁴¹⁸ Види шире бр.: 102. и 103. Мапе ка имплементацији Миленијумске декларације УН.

⁴¹⁹ У вези ових захтева развоја квалитета здравства, посебно унутар неразвијених друштава, види детаљније: Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, *Annex Millenium development goals of the Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration*, и то: Goal 4. – Reduce child mortality, стр. 56.; Goal 5. - Improve maternal health, стр. 56; и Goal 6. – Combat HIV/AIDS, malaria and other diseases, стр. 57.

⁴²⁰ Види шире бр. 104. Мапе ка имплементацији Миленијумске декларације УН.

⁴²¹ Како то посматрана Мапа ка имплементацији Миленијумске декларације УН дефинише под својим бр. 179., којим прецизира да би државе требале да пруже заштиту од: загађивања вода, могућих а различитих привредних, посебно хемијских загађивања, а имајући у виду заштиту не само градских већ и ванградских, а посебно индустријских и руралних предела.

4.3. Промовисање глобалног приступ проблемима јавног здравља

Како су посленици медицинских струка, јавне, а посебно међународне, политике учили, низ неопходних услова за ваљану борбу са болестима што снажно погађају здравље становништва крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века није достигнут на многим теренима Планете. На против. Отуда су представници медицинске струке, као и представници држава, радећи на документу **Уједињени да постигнемо Миленијумске развојне циљеве**⁴²², посебно посветили пажњу промовисању глобалног јавног здравља за све у циљу постизања ових циљева⁴²³. Указали су на потребу да се уложи напори свих држава, а посебно чланица Уједињених нација, у напредак јавног здравља стновништва, а посебно:

(а) реализовање вредности и принципа примарне здравствене заштите, укључујући једнакост, солидарност, друштвену правду, универзални приступ услугама, мултисекторске активности, транспарентност, доступност, учешће заједнице и смањивање сиромаштва, као основних за ојачавање здравственог система, уз позивање на Алма Ата декларацију⁴²⁴;

(б) ојачавање националних здравствених система да пружи једнако квалитетне здравствене услуге, посебно особама у тешким ситуацијама, кроз јавну политику која уклања баријере у приступу здравству;

(ц) побољшавања и ојачавања свеобухватних и приступачних, од стране друштва обезбеђених, сервиса за заштиту здравља, почев од превентивних приступа до неопходних рехабилитација, уз обраћање пажње на сиромашно становништво, а посебно у руралним и

⁴²² Resolution 65/1/L, 2010.g. Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, Year 2010.

⁴²³ Види ближе: Resolution 65/1/L, део: Promoting global public health for all to achieve the Millennium Development Goals, члан 73., стр. 20. – 22.

⁴²⁴ Report of the International Conference on Primary Health Care, Alma-Ata, Kazakhstan, 6-12 September 1978. Publisher: World Health Organization, Geneva, Switzerland.

удаљеним областима, кроз пружајње здравствене помоћи свакоме коме је неопходна;

(д) побољшавања квалитета и ефективности медицинских сервиса, почев од медицинске превенције, медицинских услуга до интеграције са другим секторима, као што је брига о водама и хигијени;

(е) реализовање међународних напора и помоћи у ојачавању система медицинске заштите, почев од пружања финансијске помоћи, преко обуке до обезбеђивања неопходних медицинских кадрова, материјала и информација;

(ф) ојачавања основних: инфраструктурних елемената, кадрова и техничких ресурса, неопходних за остваривање медицинске заштите као приступачне, квалитетне и присутне унутар руралних и удаљених подручија;

(г) мултисекторске приступе у формулисању и остваривању националних здравствених политика и пракси, уз сарадњу са јавним организацијама, укључујући академије као и приватне секторе;

(х) ојачавање националних – државних здравствених апарата, тако да здравствена заштита и помоћ буду доступни и ефикасни у одговору на здравствене изазове;

(и) развој адекватних политика и акција у промовисању здравствене едукације становништва, укључујући посебно младих људи, жена и деце, поштујући људска права и принцип равноправности полова, а нарочито усмеравајући активности у правцу пружања помоћи код тежих обољења као што су HIV и AIDS;

(ј) подршку националним базама података, праћења и процена, које указују на постојеће блокаде ка пружању медицинске помоћи, изазване полним различитостима (то јест пружања неопходних помоћи девојкама и женама);

(к) ојачавања ефеката медицинских система и интервенција у побољшавању медицинских превенција, а нарочито од незаразних болести, саобраћајних озледа, као и здравствених проблема изазваних животном и радном средином; и

(л) оживљавање националних ангажмана, тренинга, као и националних развојних здравствених планова, којима се тежи да избегне неједнак пласман здравствене заштите по територијама и према људима, а појачава квалитет кадрова и медицинских услуга;

као основних начина за побољшавање и одржавање потребног општег нивоа квалитета јавног здравља. Да будемо још јаснији: уз храну, воду и услове становања кључног фактора самог опстанка, али и достизања нормалног животног века становништва. Уз њихово постизање сам хумани капитал пожељног одрживог развоја добија на квалитету и димензијама, што значи и саме могућности свих осталих пожељних социјалних димензија одрживог развоја.

4.4. Најтежи међу исказаним здравственим проблемима, отуда и задацима у развоју здравља као посебне социјалне димензије конкретних терена

4.4.1. Увод

Током времена, практично још од почетка двадесетог века, формирано је неколико међународних здравствених организација⁴²⁵, које су потом прерасле 1948.г. у јединствену Светску здравствену организацију. Њихов, још од почетака исказан, заједнички циљ је јасан: Побољшавање и очување здравља људи. Ово је, како је то објашњено и на претходним страницама ове студије, немогуће постићи без формирања више економских и социјалних предуслова, а не само медицинских, да би се остварили жељени резултати. Нарочито у уклањању најтежих проблема какав је:

⁴²⁵ Па тако, примера ради: на бази одлука представника држава током сусрета у Риму 1907.г. донета је одлука да се формира тзв. Office international d'Hygiène publique (ОИНР), што је и учињено следеће године у Паризу; Лига народа, формирана, после Првог светског рата, формирала је Health Organisation of the League of Nations (1923.г.).

- смртност беба, породиља и мале деце,
- слабо здравље мајки, посебно породиља, као и
- изразита присутност најтежих болести,

што је погађало, а и сада погађа, најмање развијене народе и државе. Отуда је на прецизиране проблеме указивано више пута у оквиру и највиших међународних организација, задњих деценија нарочито у оквиру Уједињених нација и њених тела, а такође су заузимани и официјелни ставови, не само путем декларација, дакле својеврсних политичких позива, или пак њима сличних извештаја, као упознавања међународне политичке јавности на највишем нивоу, па тако и путем извештаја Генералног секретара Уједињених нација, већ и формирањем и доношењем обавезујућих аката Уједињених нација, категорије резолуција.

4.4.2. Проблем смртности деце до пет година старости

Још у оквиру **Миленијумских развојних циљева** јасно је указано на неопходност смањивања смртности деце⁴²⁶ као прворазредног етичког а социјално развојног задатка⁴²⁷. Али како је проблем изразито присутан на многим теренима, а у актуелном времену посебно Африке, у оквиру Резолуције А/56/326, 2001. године, посвећено му је више пажње⁴²⁸, са циљем да се укаже на путеве

⁴²⁶ У вези миленијумског циља смањивања смртности деце види шире: United Nations Millennium Declaration, члан 19., стр. 5.

⁴²⁷ Уистину је указивано на проблеме здравља произашле добрим делом и из разлога потпуне необразованости, посебно младих мајки, то јест смањивање проблема већ самим минималним образовањем, адекватним четворогодишњим школовањем, што је делимично праћено од 1850.г. до наших дана. О овоме види посебно: Soubbotina, Tatyana P (2004): Beyond Economic Growth. An Introduction to Sustainable Development. Second Edition. Publisher: The World Bank, Washington, D.C., стр. 18.

⁴²⁸ Види прецизније: Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, *Annex Millenium development goals of the Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration*: сам циљ дефинисан на 21. стр., као и члан 101. на стр. 21., те члан 202., на стр. 37., а нарочито посебно издвојен *Millenium development goal 4*, на стр. 56. документа.

отклањања проблема, чему је потом посебан практички оријентисан допринос пружен и у оквиру формирања **Резолуције бр. 65/1/L**, на скупу посвећеном постизању **Миленијумских циљева**, кроз прецизирање њеног члан 74.⁴²⁹. То је учињено заузимањем става Страна учесница да је неопходно да се повећају напори држава чланица Уједињених нација у циљу смањења смртности деце, а посебно кроз:

- повећање напора да се постигне интегрисани приступ болестима детињства, тако да се превентивним деловањем спрече главни узроци смртности деце, укључујући и новорођенчади, а посебно од: пнеумоније, дијареје, маларије, али и неисхрањености, као најчешћих узрока. Јасно је речено да се ово може да постигне кроз развој и примену адекватних националних стратегија, политика и програма, усмерених на:
 - пренаталне, наталне и постнаталне (постпорођајне) мере, као и
 - неопходне вакцинације, али и кроз
 - напоре којима се медицинске мере, средства и активности чине доступним и ефикасним, а такође
 - мере којима се чини доступном и довољно квалитетна исхрана, што спада међу основне превентивне услове обезбеђивања здравља деце⁴³⁰;
- одржавање:
 - не само неопходних, претходно прецизираних поступака, већ и
 - праћења резултата превентивних вакцинација, као једног од најефикаснијих метода за смањење и уклањање смртности новорођенчади и деце, а нарочито

⁴²⁹ Види ближе: Resolution 65/1/L (2010.г.): Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, *Millennium Development Goal 4: Reduce child mortality*, стр.: 22. – 23.

⁴³⁰ Види шире: Resolution 65/1/L (2010.г.): Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, *Millennium Development Goal 4: Reduce child mortality*, члан 74., под (а).

вакцинација којима се спречавају: полио, туберкулоза, тетанус и сличне болести⁴³¹;

- акције ка побољшавању исхране деце, посебно кроз обезбеђивање приступачне и квалитетне хране, као и потребних додатака за исхрану⁴³²;
 - редовну борбу са преносницима маларије и сличних болести⁴³³;
 - појачавање борбе са запаљењем плућа и дијарејом, кроз појачану примену превентивних и санационих мера као и нових вакцина⁴³⁴;
 - појачавање напора као безбеђивању:
 - сигурне пијаће воде,
 - адекватних санитарних услова (укључујући и канализационих), те
 - услова за адекватну хигијену,
- чиме се посебно смањује па и анулира смртност деце изазвана дијарејом⁴³⁵; и
- рад на обезбеђивању да се следеће генерације рађају слободне од болести као што је HIV.
 - обезбеђујући, на хитној бази, од преноса болести са мајки на децу, као и
 - побољшавајући доступност неопходном медицинском третману⁴³⁶.

Колико су предложени начини имали утицаја, показују и праћења резултата чињена од стране науке и међународних организација. Већ током прве декаде по усвајању **Миленијумске декларације** смртност

⁴³¹ То исто, под (б).

⁴³² То исто, под (а).

⁴³³ То исто, под (д).

⁴³⁴ То исто, под (е).

⁴³⁵ То исто, под (ф).

⁴³⁶ То исто, под (г).

деце Света старости испод пет година спала је са 12 милиона годишње на 6,9⁴³⁷, тачније са 87/000 на 51/000, што је, примера ради, у под сахарској Африци довело до смањења од близу 39% у времену 1990. – 2011.г⁴³⁸. Али, како то показује текст **Постизање напретка ка Миленијумским циљевима** Афричке банке за развој⁴³⁹, и поред свих постигнутих резултата напретка, ситуација је тешка, при чему само три болести практично „косе“: дијареја односи 19%, маларија 16% а запаљење плића 17% свих жртава до пет година старости, и то велике бројеве⁴⁴⁰. Аутори јасно указују на пар кључних узрока: економски статус жртава, родитеља отуда и деце, економски стаус средина, као и са њиме повезаним нивоом образовања, личне и породичне хигијене али и условима јавног здравља, што све заиста захтева напредак.

4.4.3. Проблем здравља мајки и његовог побољшавања

Како смо то нагласили и у претходном делу текста, посвећеном проблему заштите здравља деце до пет година старости, још у оквиру **Миленијумске декларације** је јасно постављен низ медицинских а истовремено социјално усмерених задатака, па тако и задатак да се до 2015. године постигне смањење смртности мајки за две трећине⁴⁴¹. На жалост, иако је напредак постижан из године у годину, није био ни приближан оном пројектованом, нарочито на просторима Африке, посебно простора испод Сахаре⁴⁴², понајвише успораван економским

⁴³⁷ Elisa Díaz-Martínez, Kozmetsky Center (St. Edward's University) & Elizabeth D Gibbons (FXB Center for Health and Human Rights, Harvard University) (Year 2013): The Questionable Power of the Millennium. Development Goal to Reduce Child Mortality. Publisher: Harvard School of Public Health, USA, стр. 14.

⁴³⁸ То исто, стр. 20.

⁴³⁹ У оригиналу: Assessing Progress in Africa toward the Millennium Development Goals, 2010. Доступно са:

http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/goal4_eng.pdf.

⁴⁴⁰ То исто, стр. 30.

⁴⁴¹ Види ближе: Millennium Declaration, United Nations General assembly Resolution A/RES/55/2, стр. 5., члан 19., тачку 3.

⁴⁴² Како то показује и: Assessing progress in Africa toward the Millennium Development Goals. Analysis of the Common African Position on the post-2015 Development Agenda.

условима. Пре свега изразитим сиромаштвом. Потом недостатком и минимума образовања, па и неопходних медицинских знања, на пример о хигијени као и контрацепцији⁴⁴³. Ово је чак и у 2014. години водило ка двоструко већој смртности мајки Африке у односу на светски просек⁴⁴⁴. Но, и поред тога, у Африци је постигнуто смањење смртности младих мајки од 47% 2013. у односу на 1990. годину⁴⁴⁵. Ови резултати су остварени у првом реду подизањем општег здравственог нивоа становништва као и пружањем адекватне медицинске помоћи⁴⁴⁶, чиме су се земље Африке значајно приближило *Миленијумском развојном циљу 5.: Побољшавање здравља мајки*⁴⁴⁷, али га нису достигле. Ово је, како за земље Африке тако и друге неразвијене државе, било очигледно већ у времену 2005.г., из ког разлога је у оквиру члана 75. **Резолуције УН А/56/326**, (2001.г) заузет јасан став да је неопходан даљи напредак кроз:

- предузимање корака у реализовању права сваког, што аутоматски значи и мајки, да ужива достижан стандард физичке и менталне здравствене заштите, укључујући и сексуалног те репродуктивног здравља⁴⁴⁸;
- усмеравање свеобухватних медицинских планова и програма на очување репродуктивног здравља мајки, као и општег здравља мајки и деце, укључујући и здравља нооврођенчади, а такође и на пружање:
 - помоћи у процесима планирања породица,
 - помоћи неопходне за ефикасну пренаталну бригу,

United Nations Economic Commission for Africa, African Union, African Development Bank and United Nations Development Programme, 2014, Addis Ababa, Ethiopia.

⁴⁴³ То исто, стр.: XVI.

⁴⁴⁴ То исто, стр. 6., први пасус.

⁴⁴⁵ То исто, стр. 61.

⁴⁴⁶ То исто, стр. 129.

⁴⁴⁷ Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, Annex Millenium development goals of the Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration, *Goal 5. - Improve maternal health*, стр. 56.

⁴⁴⁸ Resolution 65/1/L (2010.г.): Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, *Millennium Development Goal 5: Improve maternal health*, члан 75., под (а), стр.: 23. – 24.

- обуке породиљама,
 - неопходне хитне медицинске помоћи и бриге, као и
 - обуке неопходне за спречавање преноса болести сексуалним путем,
- уз свеопшто јачање медицинског система друштва, што укључује јачање клиника и амбуланти⁴⁴⁹;
- изградњу ефикасних мултисекторских приступа неопходних за развој здравствене заштите, кроз националне стратегије и програме⁴⁵⁰;
 - акције на свим нивоима, а које су потребне за уклањање узрока смртности породиља и новорођенчади, као што су: сиромаштво, слаба исхрана, лоша повређујућа пракса (уистину медицински необучених кадрова), недостајање адекватне медицинске праксе, недостајање адекватне информисаности и обуке, насиље спрема жена и девојака и неједнак третман обзиром на полну припадност⁴⁵¹;
 - обезбеђивање свим мушкарцима и женама, посебно младим људима, адекватног знања неопходног за планирање породица⁴⁵²;
 - ширење могућности свеобухватних медицинских услуга медицинских сестара и виших медицинских сестара кроз адекватно школовање и тренинг, а нарочито зарад пружања помоћи породиљама и младим мајкама, у њиховим напорима планирања потомства⁴⁵³.

⁴⁴⁹ То исто, под (б).

⁴⁵⁰ То исто, под (ц).

⁴⁵¹ То исто, под (д).

⁴⁵² То исто, под (е).

⁴⁵³ То исто, под (ф).

4.4.4. Проблем борбе са HIV/AIDS, маларијом и другим тешким болестима

Болести попут: HIV/AIDS, маларије, запаљења плућа, туберкулозе, колере, хепатитиса ц, сексуално преносивих инфекција, као и бројне друге њима сличне, највише погађају неразвијена подручија без адекватне економије, образовања, са недовољно развијеним јавним здрављем, уистину подручија Африке и делове Азије. А присуство доброг дела њих може да се смањи самом превенцијом, при чему је такође неопходан и адекватни медицински приступ испољеним проблемима, што значи људима и ареалима. Ово је најбоље речено кроз *Миленијумски развојни циљ б*, а посебно његову разраду у оквиру Резолуције из 2010.г⁴⁵⁴, кроз члан 76⁴⁵⁵. Њиме су чланице Уједињених нација заузеле заједнички став да се борба са овим болестима појача, а посебно кроз:

- појачавање напора да се постигне универзални и потпун приступ HIV/AIDS превенцији и третману, бризи и службама подршке као један есенцијални корак ка постизању *Миленијумског развојног циља б*., и допринос осталим циљевима⁴⁵⁶;
- значајно појачавање превентивних напора и побољшавање третмана кроз стратегијски и циљно усмерене програме редуковања рањивости особа за које је вероватно да могу доћи под удар инфекција HIV-ом:
 - комбинујући биомедицинске али и социјалне интервенције усмерене ка понашању, као и
 - редуковањем сиромаштва жена и девојака адолесценткиња,

⁴⁵⁴ Resolution 65/1/L (2010.г.): Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals.

⁴⁵⁵ То исто, стр.: 24. и 25.

⁴⁵⁶ То исто, члан 76., под (а).

- побољшавањем могућности да се особе саме заштите од ових ризика;
- при том је препоручено да програми узимају у обзир и локалне околности и културне вредности, али да и тада обавезно укључе образовање неопходно да се смање и анулирају ризици⁴⁵⁷;
- изградњу нових стратегија неопходних за борбу с болестима, укључујући развој домаћих медицинских система, потом ојачавање:
 - примарне медицинске заштите,
 - репродуктивног здравља становништва,
 - превенције болести попут HIV-а, туберкулозе, хепатитиса, али и
 - појачавање медицинске реакције на исте⁴⁵⁸;
 - планирања, у циљу дужевремене одрживости и развоја, борбе са наркоманијом, њеним првим, другим и трећим ешалоном, у циљу спречавања и преношења болести попут HIV-а, туберкулозе, хепатитиса и њима сличних⁴⁵⁹;
 - појачавање помоћи погођеним земљама у циљу адекватног одговора на HIV праћен коинфекцијом туберкулозе, као и туберкулозом отпорном на сетове лекова, а посебно у активностима усмереним на рано откривање свих форми туберкулозе⁴⁶⁰;
 - подршку националним напорима у борби са маларијом, укључујући обезбеђивања ефикасних и доступних медицинских средстава, али и трајних инсектицида

⁴⁵⁷ То исто, члан 76., под (б).

⁴⁵⁸ То исто, члан 76., под (д).

⁴⁵⁹ То исто, члан 76., под (е).

⁴⁶⁰ То исто, члан 76., под (ф).

применљивих на преноснике маларије, као и благовремени развој и примену потребних вакцина⁴⁶¹;

- појачавање напора у борби са тропским болестима, посебно превентивних напора, али и напора неопходних у: развоју, производњи те примени потребних лекова и вакцина⁴⁶²;
- појачавање напора у борби са болестима као што су кардиоваскуларне и канцерогене, а такође и хроничне респираторне болести те дијабетес⁴⁶³; и
- појачавање напора у борби са напред наведеним болестима кроз рад међународних организација, агенција и фондова⁴⁶⁴.

⁴⁶¹ То исто, члан 76., под (г).

⁴⁶² То исто, члан 76., под (х).

⁴⁶³ То исто, члан 76., под (и).

⁴⁶⁴ То исто, члан 76., под (ј).

5. ОДРЖИВИ УРБАНИ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ

5.1. Увод

Како смо то већ на више места у тексту нагласили, у Свету се и даље снажно одвија процес урбанизације. Како унутар друштава које су у пуном напону економско технолошког и културног развоја тако и оним срединама које карактерише нагло мигрирање становништва на релацијама села – градови. А из разлога тражења могућности побољшавања живота, или, на жалост, само услова неопходних за голо преживљавање. Другим речима, унутар хуманих средина које се по много чему међусобно разликују. Али им је заједнички именитељ тежња да се постигне и одржи такав развој који ће омогућити дужевремени, ако је могуће и стални, опстанак појединаца, група и друштава у целини. Јасно, услови за постизање ових циљева се често дијаметрално разликују. Ипак, о било којој средини да је реч, да би људи у њој опстали неопходно је испуњавање неколико претходних услова:

- омогућавање адекватних запошљавања, а путем њих формирања финансијских предуслова потребних и довољних за нормалан живот, како појединаца тако и њихових породица⁴⁶⁵,
- стварања и одржавања свих врста простора неопходних за нормалан боравак, што значи живљење, али и

⁴⁶⁵ У складу са чланом 23. Универзалне декларације о људским правима.

- формирање хигијенско медицинских предуслова⁴⁶⁶ да би се унутар конкретног терена и поменутих простора (живота и рада) уопште могло да борави и опстане⁴⁶⁷.

Ови захтеви су у снажним повратним спрегама, а јасно је, неки од њих су лакше а други теже оствариви, зависно о ком конкретном друштву се ради. Разуме се да за њихово испуњавање нису потребни једнаки напори унутар развијених и оних друштава која тек ваља да се развију, из простог разлога што друштва-државе, попут оних из Европе и Северне Америке, већ поседују највећи део потребног, а оне, примера ради у Африци, практично ништа, или тек мало од неопходног.

У градовима са 100.000 или више становника унутар Европе већ живи неких 80% њених становника, али се до ове слике насељености долазило поступно, практично дуже од једног па чак и два века, док градове Африке карактерише демографски бум присутан тек задњих две до пет деценија. Но, свим овим поменутих просторима је нешто заједничко. И друштва Европе, али практично тек са отпочињањем и бумом индустријске револуције, као и Афричка, оптерећивало је и оптерећује питање очувања здравља становништва. Уистину ово је константна брига сваког друштва, а уколико се приступи друштвено организовано, уз постизање ваљаних медицинских резултата, тада можемо да га посматрамо као једну од жељених социјалних димензија економског развоја. Но, да би основано говорили да је реч о позитивно (жељено) исказаној социјалној димензији одрживог економског развоја мора бити постигнуто још доста тога.

Индустријски градови, обзиром да јесу места непрекидног привлачења нових становника, често са по много чему различитих локација, али људи које ваља укључити не само у привреду већ и разноврсна друштвена кретања, управо из ових разлога поред позитивних продукују и разноврсне негативне производе, те тако практично стално формирају „социјалне проблеме – социјалне

⁴⁶⁶ О чему је на претходним страницама књиге већ детаљно излагано.

⁴⁶⁷ Универзалне декларација о људским правима, члан 25.

фрагментације и отуђења, изолације, криминалитет, склоност коришћењу дрога, пратеће појаве користи економског развоја⁴⁶⁸, што све прати миграције из мање у више развијене пределе, из сеоских у градске средине, све једно да ли посматрамо Европу, Америку, Океанију, Африку...⁴⁶⁹ Отуда је јасно да одрживи развој, а да би се заиста постигао, мора бити праћен „ваљаним социјалним и еколошким резултатима“⁴⁷⁰. Уколико их постижемо тада се може јасно да говори о остваривању једног сета социјално пожељних резултата који имају своје јасно исказане димензије, мериве првенствено класичним статистичким методама, али и не само њима. Другим речима, можемо да говоримо о *специфичном делу укупних социјалних димензија одрживог развоја*. Но, да би уопште приступили овим разматрањима, а посебно посматрањима елемената урбане одрживости, претходно је неопходно да одговоримо на јасно питање: Да ли је концепт урбане одрживости позитиван или негативан концепт?

5.2. Урбана одрживост - позитивни или негативни концепт?

Полазећи од елемената које су у својим радовима означили као *физичке* и *нефизичке* факторе од значаја за социјалну одрживост и развој градских средина, један број аутора из научних кругова већ неколико деценија указује да се исти могу да искажу *позитивно* или *негативно*, а што понајвише зависи од степена: друштвене укључености, кохезије, економског напретка и стабилности, односно, са друге стране, недовољности остварења свих ових елемената, елемената које смо у тексту до сада и навели највећим делом. Јасно, недовољни елементи развоја и социјалне укључености доводе и до појаве негативних друштвених кретања и нежељених

⁴⁶⁸ McCarthy Mark (1999): Sustainable urban development - the public health dimension, *Journal of Environmental Science*, Vol. 11, No 3, стр. 279.

⁴⁶⁹ Јасно, унутар ових простора не и једнако исказивано.

⁴⁷⁰ McCarthy Mark (1999): Sustainable urban development - the public health dimension, *Journal of Environmental Science*, Vol. 11, No 3, стр. 279.

појава на микро и макро плану, попут: коцке, проституције, насиља, аклохолизма и наркоманије.

Истраживања су показала и да: друштвена кохезија, укључивање у друштвена кретања, или пак, примера ради, и побољшавање укупних елемената животног окружења, доводе до позитивних социјалних помака⁴⁷¹. При том је јасно да се ради о развојном процесу. Таквом који зависи од људског доприноса, те је отуда стално подложен променама, како позитивним тако и могуће негативним. А такође и да су дотична кретања у многама зависна од економских помака. Примера ради кретања запослености и зарада, а у вези њих и стабилности послова и плата. Ово, са своје стране, управо зависно од исказаних димензија и развојних тенденција, доприноси формирању и развоју облика социјалних укључености или искључености. Јасно је да најниже зараде не омогућавају чак ни најслабије видове друштвене укључености: суседства, дружења, разноврсне друштвене активности и ангажмане, почев од оних формираних и исказивих по клубовима и на сличним местима. Тиме ни формирања услова за стартовање и развој процеса друштвене једнакости и друштвене одрживости, обзиром на недостак економских предуслова.

5.3. Социјална одрживост на терену урбаних целина – уочавање основних фактора од значаја

У науци је присутно релативно мало текстова који се баве самом социјалном одрживошћу. Могуће из једноставног разлога што се и сам појам социјалне одрживости односи на сложени вишедимензиони концепт, логичку (идеалну) творевину ка којој ваља тежити, иако се сама та идеална творевина као и циљеви које успоставља никада у

⁴⁷¹ Види шире унутар: Dempsey, Nicola (2006): The Influence of the Quality of the Built Environment on Social Cohesion in English neighborhoods. Oxford Brookes University: Oxford; Dempsey, Nicola (2008): Does quality of the built environment affect social cohesion? *Urban Design and Planning* [Publisher: Institution of Civil Engineers (Great Britain)], No. 161: 105–114; Dempsey, Nicola (2008): Quality of the built environment in urban neighbourhoods. *Planning Practice and Research*, No. 23: 249–264.

потпуности не остварују. Но сама дефиниција одрживих заједница, а посебно урбаних, најкраће је формулисана од стране Велике Британије као чланице Европске уније (у 2006.г. председавајуће Министарског неформалног Савета о одрживим друштвеним заједницама⁴⁷²). Према ставу Велике Британије одрживе заједнице могу да се дефинишу као „места где људи желе да живе и раде, сада и у будуће. Где сусрећу своје разноврсне потребе опстанка и будућег боравка. Где осећају своју околину и доприносе високом квалитету живота. Где су сигурни и укључени, где се добро планира, покреће и гради, нудећи једнаке могућности и добре услуге за све⁴⁷³“.

Из ког разлога се пажња обраћа баш на ове моменте. Сасвим сигурно их је више, али су социолози још крајем деведесетих година двадесетог века указивали на пораст неједнакости између грађанства, као производа растућих економских и културних разлика, у великој мери произашлих и из прилива становништва из руралних у урбане пределе, као и из неразвијених друштава у привредно знатно развијеније државе⁴⁷⁴. Ово је захтевало и својеврсне напоре у правцу обнављања градова, такве које су морале и саме власти конкретних држава да организују, усмере или пак у извесним моментима само подрже, а не да сви ови напори буду на терету само локалних власти.

Социолози су почев од деведесетих година двадесетог века све јасније указивали који су то све фактори од утицаја на урбану друштвену одрживост. Поделили су их, ако смо то већ рекли, у две групе: *физичке и нефизичке факторе*. Објаснимо.

У *физичке факторе* убрајали су, између осталог:

- атрактивна јавна места,

⁴⁷² Види ближе: The Bristol Informal meeting under the the UK Presidency: The Ministerial Informal Council On Sustainable Communities.

⁴⁷³ Види: Office of the Deputy Prime Minister (ODPM). 2006. UK Presidency: EU Ministerial Informal on Sustainable Communities Policy Papers. ODPM: London; стр. 12. Доступно са: <http://www.publications.parliament.uk>.

⁴⁷⁴ Darlow, Alison. (1996). Cultural policy and urban sustainability: Making a missing link? *Planning Practice and Research*, Publisher: Routledge, Taylor & Francis Group LLC. 7625 Empire Drive, Florence, Kentucky 41042-2919, USA. Vol. 11, No. 3, стр.: 291.- 301.

- пристојне куће,
- квалитетну и пријатну околину,
- доступност, на пример: локалних услуга, зелених простора (паркова),
- могућности запошљавања,
- одржива урбанистичка решења,
- суседства,
- стазе за пешаке и бициклисте,

У *нефизичке факторе*, у оквиру бројних радова⁴⁷⁵, убрајан је читав низ, међу којима и:

- заједница,
- друштвени ред,
- друштвене везе,
- друштвене интеракције,
- друштвени склад,
- осећај припадности заједници,
- осећај друштвене укључености и смањивања друштвених искључености,
- кохезија између различитих група, етничких, социјалних и културних,
- сигурност,

⁴⁷⁵ Већер броја аутора, па тако и: Meegan, Richard and Mitchell, Alison (2001): 'It's not community round here, it's neighbourhood': neighbourhood change and cohesion in urban regeneration policies. Издавач: SAGE Publications, САД, часопис: *Urban Studies*, Vol. 38, No. 12, стр.: 2167–2194.; Bramley, Glen; Power, Sinéad (2009): Urban form and social sustainability: The role of density and housing type, унутар: *Environment and Planning B: Planning and Design*, Vol. 36, No. 1. (Издавача: SAGE Publications), стр.: 30.-48.; Bill Hopwood, Bill, Mellor, Mary and O'Brien, Geoff (2005): Sustainable development: mapping different approaches. Онлајн публикација унутар: Wiley InterScience. DOI: 10.1002/sd.244 (доступно са: www.interscience.wiley.com), стр.: 38. - 52.; Bramley, Glen and Dempsey, Nicola (2009): Social sustainability and urban form: evidence from five British cities, *Environment and Planning A*, Vol. 41, стр.: 2125. – 2142.

- образовање и обуке,
- културна традиција,
- активна и разноврсna друштвена организација конкретних заједница,
- доступност стамбених капацитета,
- разноврсни облици закупа или поседа некретнина,
- запосленост, као и
- друштвена правда.

Сваки од ових физичких и нефизичких фактора је од великог значаја. Но, јасно је да су најважнији они базични, објашњени на претходним страницама студије, а посебно: запосленост, зараде, образованост, једнакост полова у правима и реалним могућностима, довољно висок ниво здравља становништва, обзиром да дотични фактори омогућавају и пун развој других, побројаних на претходне две странице овога текста. Сматрали смо да једном броју ових фактора треба да се посвети посебна пажња, макар о њима излагали лаконски, обзиром да сваки може да буде и тема посебне студије. При том читаоце упозоравамо да се ови фактори могу посматрати релативно одвојено само унутар вршења разноврсних анализа, али да су сви они у међусобним повратним спрегама. Шта више, да промене било кога од њих снажно утичу на бројне друге. Отуда и на реалну изградњу сваке од понаособ посматраних социјалних димензија одрживог развоја, почев од: школованости, преко запослености и зарада, поседовања простора становања, социјалне укључености, културе, друштвене правде... па до осећаја припадања конкретној заједници. На следећим страницама посветићемо пажњу једном броју ових фактора, истовремено и елемената укупног социјалног мозаика одрживог развоја који се у свом постојању и развоју јасно димензионо исказују, при чему је део ових димензија у суштини и лако статистички мерив.

6. ДРУШТВЕНА УКЉУЧЕНОСТ И ПРОБЛЕМИ СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ

Једна од социјалних димензија одрживог развоја свакако јесте и друштвена укљученост припадника неке заједнице у посматрану друштвену целину. Спада у раније наведене *нефизичке факторе*, често помињане као „осећај друштвене укључености и смањивања друштвених искључености“. Питања, тачније: проблеми друштвене укључености и искључености већ су дуги низ година присутни унутар држава, све једно да ли посматрамо она: високо развијена, у развоју, или пак неразвијена. Разуме се, нису свуда једнако испољени. Ипак, и она економски, социјално и културно најразвијенија друштва непрекидно се са њима сусрећу. Отуда је разумљиво зашто је и Европска Унија већ дужи низ година посветила пажњу проблемима друштвене укључености и искључености као једној од социјалних димензија одрживог развоја⁴⁷⁶. Посленици посебних тела Европске уније, а пре свега Комисије Европских заједница, су пре више година јасно истакли да су *социјална искључивања, демографска кретања и миграције*, три међусобно снажно преплићуће области, извори бројних проблема, из ког разлога ка њима ваља усмерити енергију, не посматрајући их искључиво кроз статистичку или пак само економску призму. Ово из простог разлога што побољшавање зарада само по себи, њихово подизање са најнижих нивоа, није довољно за решавање уочених проблема. Потребно је да се омогуће услови за остваривање и

⁴⁷⁶ Види ближе документ: Assessing Social Sustainability – The Social Dimension of Sustainability in a Socio-Economic Scenario. Document presented at the 7th Biennial Conference of the International Society for Ecological Economics“, in Sousse (Tunisia, 6-9 March 2002), под: 2.3., стр. 8.

других позитивних резултата. А нарочито ако посматрамо: децу, старе, и сиромашне.

Када обратимо пажњу на *децу* јасно је да она увек имају потребу за специфичним условима за квалитетан развој, од рођења до потпуног сазревања, а да свака од тих фаза има и своје посебне захтеве. Такође и да она што потичу из најсиромашнијих слојева друштава често немају ни потребни минимум прехранбених, хигијенских и медицинских предуслова неопходних за нормалан и стабилан развој од првих дана живота. А да из истих економских разлога у многим друштвима не поседују ни минимуме шанси за улазак у образовне системе, посебно њихове квалитетније делове, отуда ни за макар најосновније образовање неопходно за укључивање у нормалне привредне токове који ће им у зрелим годинама моћи да пруже неопходне зараде потребне за адекватне услове живота, као и живота њихових породица. Шта више ова деца, често припадајући социјално искљученим слојевима најсиромашнијих, и сама су искључена из највећег дела друштвених токова кроз које се нормално крећу њихови вршњаци и вршњакиње из социјално виших слојева. Све једно да ли говоримо о просторима Европе, Северне Америке, деловима Латинске Америке, Африке или пак Азије.

Отуда је јасно, да би се ова искљученост деце савладала (превазишла) неопходно је да државе формирају такву популациону политику на бази које ће приступити практичком разрешавању основних проблема опстанка и развоја, почев од оних што се тичу:

- адекватне исхране, преко
- омогућавања неопходне хигијене и јавног здравља, до
- услова школовања којима се постиже адекватно образовање становништва од најранијих дана, уз омогућавање али и успостављање обавезних нивоа образовања.

Разуме се, ови нивои не морају а нити могу бити исти у развијеним и неразвијеним друштвима, иако је свим заједницама неопходан колико је год могуће виши, обзиром да су управо знања оно

што омогућава: формирање и развој образованости и културе, а на бази њих и социјалне укључености, а не само привредну ангажованост.

Уколико говоримо о *старијим особама* морамо да имамо у виду како су оне захваљујући развоју медицине и услова живота у актуелном времену све присутније, а понајвише унутар високо развијених, као и друштава у снажном а дужевременом развоју. Такође, на жалост, и оних држава које су преживљавале и сада трпе одлив младих у потрази за бољим животом. Па тако, када говоримо, примера ради, о старијим особама унутар Европе, јасно је да ће временом, обзиром на услове живота и побољшавање опште здравствене слике становништва, практично сва друштва имати све старије становништво, што значи особе којима ће све дуже време требати: здравствена брига, пензије, различити облици старања, или пак само пружања услуга те помоћи. Све ово захтева реконструкције већ постојећих и формирања низа нових активности, отуда и одговарајућих знања, да би се то и постигло.

Посебан проблем старих унутар развијених друштава је све више исказана усамљеност. Таква која иде чак и до извесних нивоа искључености. Посебно особа оптерећених извесним медицинским проблемима, почев од оних који су произашли из слабе мобилности. Ово такође захтева другачије приступе од до сада масовно испољених. У том смислу су развијена друштва у својеврсном заостатку чак и у односу на она неразвијена, па и са присутним начинима организовања наслеђеним практично из времена племенски или пак патријархално организованог живота, те класичним бројним а вишегенерацијским породицама таквих терена (Шпаније, Грчке, Сицилије и југа Италије, Албаније...).

Ипак, најснажније испољена друштвена искључења проистичу из тешких економских услова живота, пре свега *сиромаштва*, и њиме изазване нешколованости, необучености за могуће послове, ниског нивоа културе и слабе социјалне повезаности. У појединим срединама и специфичне искључености која проистиче из овим, као и етничким факторима, изазване искључености по основу припадања женском полу.

Неопходне су ефикасније политике оријентисане ка породицама и условима њихових стабилних развоја и живота, као и укључења у нове заједнице, а посебно породица имиграната са терена различитих етничких, културних и верских корена. Потребан је развој инвестирања у напред већ помињани „хумани капитал“ и његово адекватно заживљавање, што ипак не може да се уједначено посматра уколико упоређујемо различита друштва. А нарочито она географски и културолошки међусобно заиста удаљена. Отуда је неопходно и омогућавање непрекидног рада на развоју разноврсних знања, његовом пласману и усвајању од стране становништва, практично током целог животног века.

У блиској вези са сиромаштвом је и низак ниво културе те *искљученост по основу припадности женском полу*, изазвана како ниским приходима тако и образовањем те припадношћу одређеним социо-културним моделима. Из ових разлога жене су масовно, унутар многих друштава, практично везане за домаћинства⁴⁷⁷, било рурална било у градовима, без било каквих могућности укључења у привредне токове, а нарочито унутар индустрија. Из тих разлога, као масовно незапослене особе⁴⁷⁸, најчешће и немају могућност приступања кредитним изворима те им их треба обезбедити, то јест изворима финансирања отпочињања или развоја било каквих личних радних а истовремено активности којима се формирају личне зараде⁴⁷⁹. Ово је присутно практично свуда у Свету, а посебну унутар економски и културно неразвијених држава. При том ваља имати у виду да се ово становништво веома често налази на „дивљим“ локацијама градова, најчешће унутар такозваних „сламова“, што такође отежава социјална укључења жена. Другим речима: доприноси њиховој социјалној искључености из ширих друштвених кругова, а често и самих „сламова“.

⁴⁷⁷ Robinson, Mary (2009): The Social Dimensions of Sustainable Development. World Bank Sustainable Development Lecture Series. Стр. 5.

⁴⁷⁸ Soubbotina, Tatyana (2004): Beyond Economic Growth. An Introduction to Sustainable Development. Second Edition, стр.: 18. и 48.

⁴⁷⁹ Resolution A/65/L.1: Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, члан 72 (j).

Посебан облик социјалне искључености је онај који се, обзиром на сиромаштво и живот у сиромашним квартовима а нарочито „сламовима“, *исказује кроз искљученост из система школства*. Ово најчешће погађа женску децу. Без обзира на друштвени развој овај је проблем широко распрострањен по Свету. У многим неразвијеним друштвима она масовно остају неписмена, па иако је само основно образовање, практично у свим државама, формално обавезно и за дечаке и за девојчице. Тиме им се у старту онемогућавају кораци ка економској независности и јачем укључивању у друштвене токове, а посебно привреду. Ово често проистиче и из снажних религијских убеђења која прате и економску заосталост.

Практичка истраживања, каква су примера ради извршавана унутар Велике Британије још крајем деведесетих година двадесетог века, као и почетком две хиљадитих⁴⁸⁰, јасно су показала да извесни потези могу да смање ефекте социјалних искључивости, али да се они морају пре свега да спроведу као пројекти локалних власти, уколико је неопходно и уз сарадњу са централним државним апаратом, али и привредним субјектима. Ови пројекти би увек требало да обухвате развој:

- могућности за формирање стабилних домаћинстава, што значи економске и просторне могућности,
- различитих суседстава,
- јавних служби, нарочито услуга, нпр. јавног транспорта за све,
- друштвене инфраструктуре,
- зелених површина,
- културе⁴⁸¹,
- услова за рекреативне активности, али и
- радњи за храну, као и самопослуга,

⁴⁸⁰ Види ближе Оксфордску студију објављену у САД: Burton, Elizabeth and Mitchell, Lynne (2006): *Inclusive Urban Design: Streets For Life*. Taylor and Francis, New York, USA.

⁴⁸¹ Укључујући и остваривање услова неопходних за заживљавање мултикултуралних приступа, отуда и нормалан живот мултикултуралних заједница.

- пошта,
- вртића,
- основних и средњих школа,
- кафеа и ресторана,
- банака,
- амбуланти, и
- апотека,

док би, примера ради, болнице и средњошколске установе биле формиране за потребе неколико мањих целина, као регионалне здравствене установе⁴⁸². Како се сви ови фактори практично исказују „у суседству“, уз свакодневна сусретања становника, као и честе боравке, на пример на отвореним површинама паркова и просторима културних наступа и сусрета, то доприноси друштвеној интеграцији и наоко доста међусобно удаљених социјалних, етничких и културних групација.

Кораци са којима ће се друштва, па тако и Европе, морати да сусретну су и формирање адекватних политика имиграције, то јест својеврсног увоза становништва, чиме ће се сасвим сигурно мењати старосна структура ка млађем добу, али ће захтевати и омогућавање социјалних инклузија, етничког те културног опстајања досељеника на новим просторима, али и стартовања процеса њихових адаптација на те нове средине⁴⁸³, нарочито имајући у виду етничке, културне и религијске разлике које често доводе до „хибернираних“ схватања о потребама за образовањем, а посебно потребама, могућностима, али и религијским погледима на образовање женске деце.

⁴⁸² Такође види и већ цитиран рад: Bramley, Glen and Dempsey, Nicola (2009): Social sustainability and urban form: evidence from five British cities.

⁴⁸³ On the review of the Sustainable Development Strategy. A platform for action. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Brussels, 13.12.2005, COM (2005) 658 final.

7. ДРУШТВЕНА ЈЕДНАКОСТ

Уско повезана са идејом и питањима *друштвене укључености*, односно проблемима *социјалне искључености* јесте и идеја *друштвене једнакости*, нефизичке вредности што такође условљава одрживи развој друштава. Ова идеја има своје корене у идеји друштвене правде. То јест такве етичке и практичке организованости друштава која омогућава приступ добрима и расподела количина на начин да се задовоље основне потребе свих чланова заједнице. У савременим друштвима ова једнакост пре свега мора да подразумева и формирање једнаких:

- развојних могућности свим члановима заједнице, што подразумева и могућности приступања школовању, али и запошљавањима,
- формалних права и практичних могућности приступања државном апарату, што значи:
 - административним апаратима, али и
 - правди

у процесима остваривања и заштите својих права.

На локалним нивоима (села и градова) друштвена једнакост у стварности значи једнакост могућности за све да се укључе у конкретне локалне социјалне:

- средине,
- односе, и
- кретања, укључујући и разноврсне
- активности.

На жалост, ова локална димензија је веома често праћена стварном искљученошћу бројних чланова конкретне заједнице. Зависно на који део Планете и друштво обратимо пажњу приметићемо различите разлоге који формирају или доприносе развоју оваквих искључености, почев од расизма⁴⁸⁴, верске нетолеранције⁴⁸⁵, културне развијености⁴⁸⁶ или пак неразвијености и искључивости, и других.

Уколико се у посматрању проблема друштвене једнакости оријентишемо са унутар државног ка међудржавном нивоу тада нам се отвара још један сет питања и проблема од истинског значаја за размишљања о друштвеним димензијама одрживог развоја.

Кренимо од проблема загађивања животне средине што прелази државне границе и погађа општа добра човечанства, али и сва она добра што као јавна и приватна добра припадају како свим субјектима под суверенитетом конкретних држава тако, део њих, и власништву конкретних физичких и правних лица. На овом пољу неразвијене и државе у развоју уистину нису у једнаком, иако прокламованом, положају као и оне развијене. Дотична загађења, гледано временски и кроз исказане количине, те садржаје, нису једнако испољена између неразвијених и развијених држава. Ту једнакости практично нема а принцип формулисан још 1972., у Стокхолму, о неједнакој одговорности развијених и неразвијених држава за испољена и акумулирана загађења, још увек није адекватно заживео, и поред напора Уједињених нација. Ово кочи одрживи развој посебно оних држава чије економије се у многоне

⁴⁸⁴ Да подсетимо на расистичку организацију САД познату као Кју-клукс-клан (Ku Klux Klan), формирану јо 1866. године, од стране ветерани војске Конфедерације, која постоји и данас, а према податцима из САД и сада има више хиљада чланова. Види: <http://www.usatoday.com/search/Ku%20Klux%20Klan>.

⁴⁸⁵ Која је не само унутар Европе средњег века доводила до ратова, већ и верских ратова против других народа ван Европе (крсташких ратова), а исто се догађа и сада на различитим деловима Планете Довољно је да се сетимо дејстава изазваних верским нетолеранцијама унутар: Авганистана, Ирака, сада и терена Сирије, процесима исказаним током распада СФРЈ, као и актуелних догађаја унутар све бројнијих држава Африке, а такође и преливања последица ових догађаја, отуда и људи, на терен Европе.

⁴⁸⁶ Amin, Ash (2002): Ethnicity and the multicultural city: living with diversity, *Environment and Planning A*, Vol. 34, стр.: 959. – 980.

базирају на квалитетима пољопривредних земљишта, вода, ветрова као и долазећих киша, а који су медијуми све више погођени нежељеним и опасним загађењима.

Други проблем који произилази из ове стварне неједнакости је познат већ дужи низ деценија, а исказује се као „сеоба“ прљавих технологија на терене економски и правно слабо развијених држава. На жалост испољава се често кроз три фазе:

1. сеобу самих таквих технологија, уистину не и снажно акумулативних, при чему остају у власништву „пошиљалаца“, или су пак веома често „кредитно“ продате, што значи не и у стварном власништву купаца до истека кредита;
2. успостављање међународних и унутар државних прописа о загађењима који у крајњој линији погађају оне најсиромашније, једноставно и њих обавезујући на развој бројних облика заштита од загађивања; те
3. продају потребних технологија, постројења и алата за спровођење успостављених обавезних облика еколошко-индустријске заштите, чиме државе купци (из тачке 1.), набављајући их и инсталирајући, нагло и на два начина снижавају своје укупне акумулације:
 - самим плаћањем сада већ обавезних набавки и инсталирања, те
 - одржавањем непрекидног рада инсталираних постројења за еколошку заштиту.

Трећи проблем произилази из већ деценијама присутних и растућих промена климе, што најтеже подносе сиромашна друштва⁴⁸⁷. Не смемо да превидимо да економска неједнакост доводи до тога да сиромашне државе имају мале или никакве могућности извођења потребних:

⁴⁸⁷ Види шире: Gough, I., Meadowcroft, J., Dryzek, J., Gerhards, J., Lengfeld, H., Marandya, A., & Ortiz, R. (2008.): Climate change and social policy. *Journal of European Social Policy* 18(4), стр.: 325–344.

- техничко технолошких а економски заснованих неопходних превентивних и санационих активности у индустрији, енергетици, саобраћају...,
- извођења хидротехничких а нарочито већих захвата,
- спровођења мера пошумљавања и одржавања адекватних шумских фонодова, те
- мера за очување квалитета разноврсних земљишта, нарочито пољопривредних површина.

Имајући напред речено у виду постаје јасно да је на у правцу сва три, напред наведена, поља неопходно да државе усмере своје напоре у смањивању уочених разлика, што пре пре свега значи разлога њихових формирања. А то захтева и другачије економско политике али правне оквире. Оквире ка којима ваља тежити глобално, пре свега преко Уједињених нација али и свих њихових организација као и организација уско са њима повезаним.

8. КУЛТУРА

Када се говори о димензијама од значаја за одрживи развој друштава, најчешће се помињу, као три кључне: економска, социјална и еколошка димензија, при чему се културна димензија дуги низ година превиђала, иако је култура сваког друштва не само један, заиста сложен, елемент свеукупних социјалних димензија, без кога и није могућ снажан друштвени развој. Па ни онај његов део развоја који се исказује, што значи и мери, чисто економским параметрима.

Културу ваља посматрати као уистину одвојен, посебан *нефизички објект* и фактор од утицаја на свеукупни одрживи развој друштава. Такође и *део укупног мозаика социјалних вредности*, што значи и *посебних димензија* што их чине, па тако и у процесима одрживог развоја конкретних друштава и терена. Може да се дефинише као „целовити комплекс посебних духовних, материјалних, интелектуалних и емоционалних елемената који карактеришу друштво или друштвену групу. Укључује не само уметност и писменост већ такође и моделе живота, основна људска права, вредносне системе, традиције и веровања⁴⁸⁸“.

Култура сваког народа, или пак дела свеукупне социјалне средине, представља својеврстан капитал⁴⁸⁹, такав који не можемо да посматрамо као фиксну већ развојну појаву, што значи подложну сталним променама, најчешће усавршавањима и доградњама.

⁴⁸⁸ The cultural dimension of development: Towards a practical approach (1995). Culture and Development Series. Paris: UNESCO Publishing, стр. 22.

⁴⁸⁹ Такозвани културни капитал.

Сама културна одрживост може да се дефинише као „способност да се задржи културни идентитет, уз омогућавање промена на начин који је у складу са културним вредностима конкретног народа⁴⁹⁰“. При том је јасно да када говоримо о одрживости, посебно одрживом развоју друштава, јасно је да је неопходна и културна одрживост заснована на традицијама, вредностима, наслеђу, материјалном и нематеријалном, местима, уметностима, разноврсности и друштвеној историји⁴⁹¹.

Поштујући културу као један од елемената социјалног мозаика ваља посебно имати у виду да она својим развојем омогућава и развој: друштвеног идентитета, осећаја припадности, прихватања и развоја друштвених укључености и једнакости и друштвених веза, мултикултуралности, способности комуницирања, позитивних друштвених норми, позитивних начина понашања уз истовремену редукцију негативних (на пример криминалног понашања). Другим речима, културни развој друштава шири културне (друштвене) вредности и принципе, осећања припадности средини и разноврсне начине учешћа у јавном животу. Развој културе такође буди и квалитетније погледе на услове живота, примера ради: социјалну хигијену, јавно здравље, потребе изградње адекватних водоводних и санитарних мрежа, као и других елемената инфраструктуре неопходне за живот унутар градских или руралних насеља. Посебно буди осећај потребе за школованошћу и адекватним обукама. Ово практично директно доприноси смањењу присуства сиромаштва, из већ објашњеног разлога ширења едукативних резултата, што води ка лакшем али и боље плаћеном привредном ангажовању. Оно што при том не би смели да заборавимо је чињеница да пораст образовног нивоа покреће, у својеврсној повратној спреси, и паралелни пораст

⁴⁹⁰ Asoka Mendis - Workshop proceedings (1998, November 16-17): Social capital formation and institutions for sustainability. Vancouver: Sustainable Development Research Institute. Vancouver, Canada. Стр. 1. Доступно са: www.williambowles.info/mimo/refs/soc_cap.html.

⁴⁹¹ Roseland, Mark, with Connelly, Sean, Hendrickson, David, Lindberg, Chris, & Lithgow, Michael. (2005). Towards sustainable communities: Resources for citizens and their governments. (Rev. ed.). Gabriola Island, BC: New Society Publishers, стр. 12.

културног нивоа становника као и нивоа квалитета односа спрема производа уметности, као и уметности саме, што значи и појаву потпунијих односа који обухватају не само упознавање и праћење уметности већ и укључивања становништва у уметничке токове, као публике и као актера (уметника).

Култура веома зависи од очувања наслеђених материјалних и духовних вредности, знања и начина живота. Али не може да се посматра као непроменљива величина. И она је подложна сталним променама, које могу бити позитивне и негативне. Негативне, примера ради, могу да проистекну из процеса глобализације или пак урбанизације. У овом другом случају најчешће управо због практичног напуштања ранијих реалних основа живљења али не и усвајања неопходних нових елемената личне и друштвене организације као и вредности те знања, без којих и није могуће ваљано укључивање у нове заједнице и њене привредне токове. Позитивне димензије исказују се кроз очување материјалних, археолошких, архитектонских и других вредности, а посебно својих етничких знања, уметности и традиција.

Бројни аутори управо указују на ове елементе, истичући да је култура од основног значаја за развој одрживих друштава, а нарочито ако посматрамо савремено доба убрзаних урбанизација, тачније и формирање одрживих урбаних средина⁴⁹², које у многоме зависе и од брзине и квалитета усвајања разноврсних културних концепата⁴⁹³. На ово указује и **Агенда 21 за културу**⁴⁹⁴, документ

⁴⁹² Види, примера ради: Kagan, Sacha and Hahn, Julia (2011): *Creative Cities and (Un)Sustainability: From Creative Class to Sustainable Creative Cities, Culture and Local Governance / Culture et gouvernance locale*, Vol. 3, No. 1-2, Centre on Governance, University of Ottawa, 55 Laurier Avenue East, Ottawa, Ontario, Canada, стр.: 11.- 27.

⁴⁹³ О реченом види, примера ради: Darlow, Alison (1996). *Cultural policy and urban sustainability: Making a missing link? Planning Practice and Research*, 11(3), стр. 291-301; *The cultural dimension of development: Towards a practical approach*. (1995), у: *Culture and Development Series*. Paris: UNESCO Publishing; и: *Culture and Development*. UNESCO: Cultural Sector (July, 2006).

http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=11407&URL_DO=DO_PRINTPAGE&URL_SECTION=201.html.

⁴⁹⁴ *Agenda 21 for Culture* (8th May 2004), Barcelona, Portugal.

који јасно позива, на више места у тексту, на социјалну кохабитацију, социјални развој уз поштовање социјалних различитости и културни допринос различитих културних концепата⁴⁹⁵, а што такође чини и својеврсни драфт (нацрт) документа за скуп Заједнице градова и општина у Мексику, из 2010. године⁴⁹⁶.

Када говоримо о култури не смемо да заборавимо да се културни концепти *урбаних* и *руралних предела* често веома разликују, ма о ком друштву да размишљамо, било ком делу Планете да посвећујемо пажњу. Култура руралних предела подложна је много споријим променама од урбаних простора. То произилази и из чињенице да локалне руралне културе садрже концепте на бази којих се не само организује културни већ и свеопшти друштвени живот локалних заједница, као и знања потребна за бављење оним активностима која су неопходна за преживљавање у овим подручјима, потребна за производњу: хране, других основних потрепштина, чак и изградњу стамбених објеката привременог или трајног карактера. Многи елементи руралних култура преносе се са генерације на генерацију, најчешће унутар фамилија, а представљају производ локалних заједница, још уже посматрано: фамилија и суседстава, при чему формирају локалне идентитете. Уистину, да би се омогућио опстанак свака таква локална култура мора да развија такозване *eco-friendly* односе. Што значи такву културу понашања спрема елемената животне средине да иста и поред људских активности остаје квалитетна, погодна за дуго време, током живота актуелних корисника али и њихових будућих генерација. То истовремено развија и етичке кодексе: шта се сме а шта не сме да чини а да би еколошке, то јест вредности простора, било приватне или заједничке, опстајале и за будућа времена. Ово је могуће да се утврди не само на теренима, примера ради Црне Горе деветнаестог и двадесетог века,

⁴⁹⁵ Види тачке: 5., 8., 11., 12. и друге.

⁴⁹⁶ Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development. The Executive Bureau of UCLG, approved the Policy Statement on 17 November 2010, in the framework of the World Summit of Local and Regional Leaders - 3rd World Congress of UCLG, held in Mexico DF.

већ и развијених држава попут Финске⁴⁹⁷, Норвешке или Шведске, а исто тако и на теренима Азије или Африке.

⁴⁹⁷ Види: Soini, Katriina, Kivitalo, Mari, and Anita Kangas, Anita (2010): Exploring culture in sustainable rural development. Text from PhD research Programme, KULKEMA (2007-2010). University of Jyväskylä, Department of Social Sciences and Philosophy, Cultural Policy. Finland, стр.: 1.-17.

9. СТАБИЛНОСТ ЗАЈЕДНИЦЕ

Стабилност сваке заједнице у многоме зависи од формирања и квалитета друштвених међувеза те учешћа у разноврсним групама и мрежама присутним на њиховим теренима. Другим речима од *друштвене повезаности и склада* као *нефизичке појаве* што има своје димензије од утицаја на одрживи друштвени развој. Друштвена повезаност и склад, теоријски посматрано, доприноси јачању заједница, фер и праведном друштву, како за садашње тако и будуће генерације⁴⁹⁸. У основи зависи у многоме од квалитета писаних и неписаних друштвених правила, па тако и правила те квалитета суседских веза и понашања. Друштвена одрживост, један од фактора целовито посматраног *социјално одрживог развоја заједнице*, подразумева:

- релативну стабилност посматране заједнице, као и
- формирање и развој друштвених веза,
- укључивања у локалне институције и организације,
- успостављање међусобног поверења,
- формирање осећаја припадности дотичној заједници,
- посматрања заједнице као социо-просторне целине⁴⁹⁹,
- развој и осећај стабилности и сигурности.

⁴⁹⁸ Lister, R. (2000) Strategies for Social Inclusion: Promoting social cohesion or social justice? Унутар: Askonas and Stewart (eds.) Social Inclusion: Possibilities and Tensions. Издавач: Macmillan Publishers Ltd, Brunel Rd, Basingstoke RG21 6XT, Велика Британија, стр.: 37.- 54.

⁴⁹⁹ Jenks, Mike, Dempsey, Nicola. (2007): Defining the neighbourhood: challenges for empirical research. Издавач: Liverpool University Press, *Town Planning Review*, Volume 78, Issue 278, стр.: 153. –177.

Сама стабилност заједница зависи од више фактора, међу којима посебно од:

- међугенерациске једнакости,
- смањивања присуства криминала,
- смањивања антисоцијалних појава,
- повећања нивоа школованости становништва,
- повећања нивоа економске стабилности и развијености, отуда и
- побољшавања суседских односа, а такође и
- смањења флукуације становништва изазване неадекватним економским условима живота.

Све ове димензије су у повратним спрегама, то јест карактерише их снажан међусобни утицај, а такође су истовремено повезане и са колективним аспектима свакодневног живота. При том свака од њих може бити посебно логички издвојена и разматрана⁵⁰⁰.

Поједини аутори овом списку фактора додају и осећај квалитета конкретне животне средине унутар које је лоцирана посматрана заједница. Примера ради, присутности, квалитета и доступности: вртића, школа, рада јавних сектора (здравства, превоза, водовода, канализације, градске чистоће...), разних услуга, јавних површина, посебно спортских, и тако даље.

Све ово, својим квалитетима, доприноси и развоју или помањкању *осећаја припадности одређеном простору и заједници*, што изазива повратни ефекат на саму социјалну стабилност. Уколико се овај осећај припадности развија тада се и све јаче усвајају различита, па и неписана, правила организације и живота саме заједнице, а тиме јача и осећај саме социјалне кохезије.

И сам, већ неколико пута помињани, *осећај суседства* јача сам осећај припадања конкретној заједници. Уколико своје суседство осећамо као сигурну средину тада се развија и сам осећај сигурности

⁵⁰⁰ Што ћемо са једним делом и учинити у деловима текста што следи.

унутар конкретно посматране заједнице, што такође доприноси стабилнијем понашању људи као јединки, суседа али и актера привредног живота, било као предузетника или пак радника. Сам осећај безбедности у односу на могуће криминалне појаве, убеђење да су оне у посматраној средини или ретке или и да се и не појављују, снажно доприноси развоју средине, укључујући развој становања, услуга, али и чисто привредно-производних активности такозване мале привреде. Па о ма ком делу Планете и о било којој држави да говоримо. Заједнички именитељ свега поменутог је развој и квалитети друштвених међувеза унутар заједнице, на њеним различитим нивоима.

Зашто људи теже формирању својих социјалних међувеза? Из једноставног разлога. Човек је друштвена животиња, како је то још Аристотел дефинисао⁵⁰¹. То значи да стално тежи формирању *заједница*, али и *политичког живота*. Без формирања политичког живота уистину нема ни друштава-држава већ само група, мањих или већих, или пак само појединаца што живе својим издвојеним животима⁵⁰². Да би постојале друштвене међувезе неопходно је да се формирају и развијају: а.) друштвено поверење, уз реципроцитете, као и б.) знања, али и в.) друштвена организованост, па тако и различитих нивоа и група, почев од појединаца, преко породица до заједница⁵⁰³.

Чињеница је да се традиционална морална схватања и практичка правила урбаних заједница временом мењају, а развојем привреда све више, ако ништа друго оно због самих демографских процеса сеоба на релацијама село град и из мање развијених у привредно развијеније средине. Па тако и са етнички и културно различитих подручија. Но ово потоње демографско кретање често прате и проблеми социјалне

⁵⁰¹ Како је то дефинисао Аристотел. Види: Аристотел, Политика, БИГЗ, Београд, 1984.г.

⁵⁰² Dempsey, Nicola (2007): Are high quality neighbourhoods socially cohesive? Methodological challenges of unpacking multidimensional concepts. Conference Paper: EURA 10th Anniversary Conference, University of Glasgow, 12-14 September, 2007. Доступно са: http://www.gla.ac.uk/media/media_47908_en.pdf.

⁵⁰³ Види: Forrest R, Kearns A. (2001): Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies* 38: 2125–2143; и: Beumer, Carijin (June 2010): Social Cohesion in a Sustainable Urban Neighbourhood, SUN project Intereg IV-A, ICIS, Maastricht University, Universite it Hasselt, Faschhochsule Aachen.

неукључености у нове средине, па чак и легалног ограничавања права новопридошних становника.

Учешће у локалним заједницама, посебно њиховим организованим активностима, се схвата као један од главних елемената такозваног *друштвеног капитала*, истовремено као једна од основних димензија социјалне одрживости. Посебно када говоримо о политичком укључивању. Подсећамо Вас да је један број држава Скандинавије, Шведска посебно, одавно успоставила правила укључивања у политички живот и страних држављана, па је тако Краљевина Шведска законским путем успоставила право и могућности страним држављанима који стално живе и раде унутар њених територија више од осам година да учествују на изборима као гласачи, једнако као и држављани Шведске.

10. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ КАО ОСНОВНИ ЦИЉ ИЗГРАДЊЕ СОЦИЈАЛНО ЕКОЛОШКИ СТАБИЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

10.1. Развојни пут

Одрживи развој прокламован је кроз текстове науке и политике последњих близу пет деценија. У том смислу посебан значај има текст усвојен на скупу Уједињених нација о хуманом окружењу, одржан у Стокхолму 1972. године⁵⁰⁴. У оквиру уводног дела документа, логички прецизно формирајући своје „ставове“ учесници скупа су се сагласили (прокламовали):

- да су очување животне средине, њених вредности датих од природе као и оних радом створених, основни задатак у циљу постизања жељеног добра и уживања основних људских права, па и самог живота⁵⁰⁵; отуда и
- да су заштита и унапређење животне средине основни циљ који утиче на економски развој друштава и постизање благостања људи, самим тим и задатак влада свих држава⁵⁰⁶, а поготово имајући у виду;
- да милиони људи живе у сиромаштву, далеко испод нивоа неопходних за достојанствен живот, без довољно хране, одеће, могућности нормалног становања, адекватне

⁵⁰⁴ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment.

⁵⁰⁵ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Ставови, члан 1.

⁵⁰⁶ То исто, члан 2.

здравствене заштите, чак и санитарних услова, што сасвим сигурно захтева напоре за првазилажење ових разлика у односу на развијена друштва⁵⁰⁷;

- неопходност да сви грађани и њихова друштва, као и привредни субјекти, прихвате одговорности на свим нивоима, на тај начин обликујући свет и животну средину и за будућност, а у највећој мери ангажманима апарата власти њихових држава, како на територијама под јурисдикцијом тако и међудржавном сарадњом⁵⁰⁸.

Шта више, формирали су и низ *принципа*, који су у наступајућим годинама потврђени како кроз праксу, даљи развој међународног права, тако и више пута исказаном политичком вољом држава испољеном на највишем нивоу⁵⁰⁹. Међу њима посебан значај имају:

- Принцип 1., којим је прописано да људи имају једнако право не само на слободу већ и услове живота у квалитетном животном окружењу укључујући и у адекватној животној средини, али и одговорност да заштите животну средину за садашње и будуће генерације, уз успостављање стварне једнакости људи, односно кроз развој друштава без било каквог вида социјалне искључености⁵¹⁰;
- Принцип 2., којим је јасно речено да све еколошке вредности Земље, укључујући ваздух, воде, земљишта, флору и фауну, као и репрезентативне еколошке системе, човек мора да чува за добробит садашње и будућих генерација, кроз пажљиво планирање и руковање истим;
- Принцип 3, прописујући обавезу очувања капацитета Земље;

⁵⁰⁷ То исто, члан 4.

⁵⁰⁸ То исто, члан 7.

⁵⁰⁹ Кроз скупове УН посвећене животној средини и развоју, у Рију 1992., Јоханезбургу 2002.г., те опет у Рију, 2012. године.

⁵¹⁰ Принцип 1. Стокхолмске декларације,

- Принцип 4., указујући да човек има обавезу очувања дивљег живота и његових станишта;
- Принцип 5., упозоравајући да се необновљиви ресурси користе на начин који их чува од исцрпљења, те омогућава и њихово будуће коришћење,
- Принцип 6, усмерен на очување животне средине и живота уопште од опасних загађења, те прокламује обавезу заустављања оних која наносе непоправљиве штете;
- Принцип 7., којим се државе задужују да предузму кораке у потребној заштити здравља људи и животне средине;
- Принцип 8., који позива на неопходне кораке економског али и друштвеног развоја, таквог који побољшава услове живота;
- Принцип 13., којим се државе позивају на приступање рационалном коришћењу привреде и ресурса уз узимање у обзир потребе заштите, очувања и унапређења животне средине, за постизање добробити своје популације;
- Принцип 15., позив државама на адекватан плански приступ економским и еколошким задацима на корист свог становништва; те
- Принцип 21., који подсећа на чињеницу да државе имају суверено право да експлоатишу своје ресурсе, али поштујући принципе међународног права, на такав начин да не доводе другог, ван својих граница, у опасност, или му наносе штету.

Све ово је, готово 40 година пре доношења документа УН **Одржавање обећања: уједињени у постизању Миленијумских циљева**⁵¹¹, на најсажетији начин формулисало оно што ће кроз његов параграф 77. само бити детаљније разрађено те допуњено појединим релативно новим елементима. Учесници скупа у Њујорку

⁵¹¹ UN (2010.g.): Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals.

су се сложили да достизање циљева одрживог развоја захтева даље појачавање напора држава у циљу:

(а) постизања одрживог развоја, у сагласности са принципима садржаним унутар **Рио декларације о животној средини и развоју**⁵¹², укључујући и *принципом о заједничкој али различитој одговорности држава*⁵¹³, те узимајући у обзир одговарајуће способности држава, са ставом да се унутар истих ефикасно имплементирају закључци главних скупова о одрживом развоју и означе конкретни проблеми у настајању;

(б) постизања реалног одрживог развоја на бази свеобухватних и кохерентних планских оквира држава, као и кроз усвајање закона, у складу са националним условима и капацитетима за имплементацију формално потврђених елемената међународног права и политике, при чему се за потребе ефикасног одвијања ових процеса унутар земаља у развоју посебно наглашава неопходност пружања неопходне подршке, а посебно ширењем одговарајућих, прихватљивих и одрживих технологија, по најпре њиховим трансфером, на бази обострано прихваћених споразума;

(ц) подршке имплементацији **Конвенције Уједињених нација о борби против дезертификације у земљама са тешком сушом и/или дезертификацијом, посебно у Африци**⁵¹⁴, кроз заједничке акције

⁵¹² Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992. Vol. I, Resolutions Adopted by the Conference. United Nations publication, Sales No. E.93.I.8 and corrigendum, Resolution 1, Annex I.

⁵¹³ Тачније: Принцип припадајуће одговорности различитог обима. Види ближе: Јолчић Владан (1999.г.): Еколошко право – Општи део. Или о елементима неопходним за успостављање самосталне дисциплине правних наука, издавач: Институт за криминолошка истраживања, Београд, СРЈ, стр.: 79. – 80.; Јолчић Владан (2010.г.): Еколошко право. Општи и Посебан део, издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 90.- 91.; те: Принцип 7. Рио декларације.

⁵¹⁴ Види шире: Јолчић Владан (2008.г.): ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА. Од идеје до изградње међународног еколошког права. Издавач: Министарство за науку Владе Републике Србије и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр.: 333. – 336.; International Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, U.N. Document: A/AC.241/27 [12 September 1994]; и: International Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, United Nations, Treaty Series, Vol. 1954, No. 33480.

међународне заједнице у означавању узрока и последица дејства сиромаштва, а из разлога дезертификације те слабљења квалитета земљишта, нарочито у: сушним, полусушним и сувим подсахарским пределима (у складу са члановима: 1.- 3. Конвенције), узимајући у обзир десетогодишње стратегијске планове и оквирне програме намењене имплементацији Конвенције (2008. – 2018.г.), као и пружајући подршку размени најбољих искустава из праксе борбе са дезертификацијом;

(д) јачања полтичких ставова и акција, на свим нивоима, да се ефикасно уграде глобални закључци о руковању шумама свих типова, у циљу смањења губитака шумског покривача, као и ојачавања животног простора свих који зависе од шума, кроз:

- развој свеобухватних и ефикаснијих приступа у финансирању активности⁵¹⁵,
- јачање утицаја локалних заједница,
- промовисање квалитетног руковођења, и
- појачавање међународних напора уперених против незаконитих активности;

(е) настављања појачаних напора у имплементацији три основна задатка **Конвенције о биодиверзитету**⁵¹⁶, пружањем подршке тако да се значајно смањи губитак биодиверзитета, а чувајући и неопходна знања, те праксе, староседелаца посматраних терена;

(ф) подршке потребним имплементацијама унутар националних политика у:

⁵¹⁵ А у складу са закључцима и мандатом формираним унутар Резолуције УН Формума о шумама. Види оригинал документа: United Nations Forum on Forests, Doc. E/2009/118-E/CN.18/SS/2009/2, chap. I.B, para. 3.

⁵¹⁶ Види шире: Јолџић Владан (2008.г.): ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА. Од идеје до изградње међународног еколошког права, стр.: 343. -346.; United Nations Conference on Environment and Development, Convention on Biological Diversity, [Rio de Janeiro, June 5, 1992]; и: Convention on Biological Diversity, United Nations, *Treaty Series*, Vol. 1760, No. 30619.

- коришћењу нових и обновљивих извора енергије, као и
- коришћењу технологија ниског интензитета емисија,
- ефикаснијем коришћењу енергија,
- чистијем коришћењу фосилних горива, а да би се сусрели захтеви и потребе за енергијом;

(г) практичког заживљавања **Конвенције о климатским променама**⁵¹⁷, уз позив владама на хитне акције;

(х) сталног повећања:

- могућности приступа сигурним пијаћим водама,
- коришћења основних санитарних услова,

што укључује и обнову, одржавање и ширење инфраструктура, што значи мрежа водовода и канализационих мрежа, те побољшања праћења квалитета вода;

(ј) појачавања напора за превазилажење санитарних недостатака и празнина кроз активности (радове) на нивоу земљишта, уз снажније учешће локалних заједница⁵¹⁸, обезбеђивање неопходних финансијских средстава, техничке подршке и знања, да би се омогућила базна санитарна решења, посебно сиромашнима;

(к) рада на градовима без сламова, редуковањем популације таквих насеља кроз економски напредак, као и побољшавањем услова и начина живота њихових становника, а пре свега кроз националне урбане стратегије, што обухвата побољшавање могућности:

- приступа јавним сервисима, посебно здравству, образовању, енергији, води, те

⁵¹⁷ Види: Јолцић Владан (2008.г.) ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА. Од идеје до изградње међународног еколошког права, стр.: 270. - 273.; UN Framework Convention on Climate Change (Rio de Janeiro, June 1992), Doc. FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705; такође и: Climate Change Convention, United Nations, *Treaty Series*, Vol. 1771, No. 30822.

⁵¹⁸ Да се сетимо само низа негативних ефеката стајских ђубрива и локалних неправилно изграђених санитарних јединица, мрежа и чворова, са изразито негативним ефектима по подземне и површинске воде, како оне које се користе за пољопривреду тако и за пијаће воде.

- коришћења адекватних простора живљења као и санитарних мрежа,

а промовишући те релизујући одрживи развој градова и руралних подручија;

(л) предузимања мера за обезбеђивање одрживог управљања морским биодиверзитетом и екосистемима, укључујући и количинама риба, чиме се доприноси сигурности у снабдевању храном, што значи и напорима у уклањању глади, при чему се пажња мора да обрати и на климатске промене, али и негативне ефекте људског поступања са благом мора и океана;

(м) подршке напорима држава да обезбеде рањиве екосистеме планина као значајног извора свежих вода и стаништима богатог биодиверзитета, што води ка одрживом развоју и уклањању сиромаштва;

(н) подстицања образаца одрживе потрошње и производње, у сагласности са **Планом за имплементацију Светског скупа о одрживом развоју** (Плана из Јоханезбурга);

(о) подстицања вишег нивоа координације између држава и локалних институција одговорних за економски и социјални развој и заштиту животне средине, што укључује и промоцију инвестиција погодних за одрживи развоја.

У напорима за заживљавање социјално стабилних заједница на путу одрживог развоја свакако значајно место заузима и документ познат као **Канкунски договори**, производ Конференције Страна **Конвенције о климатским променама**⁵¹⁹. Њиме је јасно речено да је одрживи развој могућ једино уз колико је могуће анулирање негативних ефеката климатских промена, што је оствариво само уз пуну сарадњу држава на задацима усмереним ка том циљу⁵²⁰.

⁵¹⁹ Види ближе: Framework Convention on Climate Change – Decision adopted by the Conference of the Parties. Decision 1/CP.16: The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention, Cancun, March 15, 2011.

⁵²⁰ Види: The Cancun Agreements, под I, стр.: 2. – 4.

Учесници су јасно указали на чињеницу да ове промене најтеже погађају најмање развијена друштва и то на два начина:

- кроз саме последице климатских промена, али и
- економски тешким захватима који су неопходни да би се ове промене колико је могуће успориле или и анулирале⁵²¹.

При том су формирали и део документа посвећен појачаним напорима за ублажавање проблема⁵²², две секције које одвојено третирају проблем на нивоу развијених и неразвијених држава, али јасно позивајући на редукцију емисија свих врста гасова што изазивају ефекат стаклене баште, као и смањење притиска људи на шумски капитал⁵²³, посебно кроз:

- смањење емисија гасова што штете шумама,
- смањење емисија произашлих из деградације шума,
- конзервацију шумских маса,
- одрживо управљање шумама, и
- повећавање шумских маса⁵²⁴.

Све су ово обавезе лакше извршиве унутар развијених друштава, обзиром да заиста мало енергетски зависе од шумских маса, за разлику од неразвијених средина, унутар којих долази до сталне сече шумског капитала као енергетског извора и као материјала за градњу објеката за становање, што у финалу производи негативне еколошке али и социо-економске ефекте. Шта више унутар бројних средина, нарочито Африке, у финалу, посматрано на дужи рок, чак и онемогућава нормално одвијање привредних активности те доводи до специфичних друштвених инволуција. Из тог разлога самим посматраним Договором је јасно речено да се прокламовано, а да би било реално оствариво, извршава по фазама⁵²⁵. Шта више, Стране су позване да формирајући своје стратегије и акционе планове обавезно узму у обзир социјално

⁵²¹ То исто, члан 14., посебно под: (а), (б), (ц), (д), (е) и (ф).

⁵²² То исто: III Enhanced action on mitigation.

⁵²³ Види члан 68. Канкунских договора.

⁵²⁴ Види члан 70., под: (а) - (е).

⁵²⁵ То исто, члан 73.

економске параметре, а нарочито негативне последице што произилазе из активности усмерених на очување климе⁵²⁶.

10.2. Актуелни захтеви

О формирању идеје одрживог развоја, као и за то неопходних принципа и задатака, на претходним страницама је већ доста тога речено. Као што је то читалац могао да види, кроз године развоја идеја и путева практичног приступа много тога је формално потврђивано, чак и дословце понављано, али су формирани и поједини нови елементи у складу са развојем знања о проблемима и могућностима њиховог разрешавања. Како су понављања непотребна то ће их у овом делу текста усмереном на актуелне захтеве за одрживим развојем социјално еколошки стабилних људских заједница бити тек део, лапидарно изнетих, док пажњу усмеравамо на најновије формиране, или допуњене, идеје, повезане са: путевима, могућностима и последицама оваквог развоја. Пре свега оним исказаним на скупу одржаном у Рију 20102.г. посвећеном идеји економски, социјално и еколошки одрживе будућности, што значи за садашње и будуће генерације⁵²⁷.

Основна идеја и принцип усмеравања снага ка будућности односи се на развој друштва слободног од глади и сиромаштва⁵²⁸, што захтева одрживи развој који интегрише економске, социјалне и еколошке аспекте⁵²⁹. Али исто тако захтева и нови приступ животу, уз развој одрживог начина живота, којим се са неодрживог прелази на одрживи стил производње и потрошње, али и уједначени економски и социјални развој, уз друштвену укљученост свих субјеката, те напоре ка очувању природних ресурса⁵³⁰. Такође и потребу међународне сарадње на плану креирања могућности за постизање одрживог развоја кроз економски

⁵²⁶ Види ближе: The Cancun Agreements, члан 88. и 89., као и Appendix I, под: 1. (е), (ф), (г) и (к), дотичног документа.

⁵²⁷ Види ближе: Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012: The future we want, A/RES/66/288, члан 1.

⁵²⁸ То исто, члан 2.

⁵²⁹ То исто, члан 3.

⁵³⁰ То исто, члан 4.

напредак и диверзификацију, друштвени напредак и заштиту животне средине, па и путевима технолошких трансфера, финансирања и економске помоћи⁵³¹.

Како је храна у сваком друштву основ опстанка то је разумљиво да и завршни акт из Рија 2012. године указује на проблем њеног недостајања. Отуда и неопходност развоја одрживе пољопривреде која ће задовољавати потребе исхране становништва, као и овом продукцијом остварених адекватних зарада пољопривредника⁵³². А да би основна потреба за храном била задовољена указује се и на проблем растуће незапослености са којом се ваља изборити⁵³³.

Обзиром на растуће проблеме климатских промена које понајвише погађају неразвијене државе и њихова пољопривредна подручја такође је указано и на потребу повећања напора у савлађивању проблема изазваних климом⁵³⁴, као и развој живота у складу са природом⁵³⁵. Шта више, да је за ово, као основ иградњи друштава одрживог развоја, неопходан заједнички напор, што значи и усклађеност у истим, између: држава, послодаваца и грађанства, почев од најнижег локалног нивоа ка вишим нивоима друштвене организованости⁵³⁶.

На скупу у Рију је јасно речено да је за постизање одрживог развоја неопходан напор држава у развоју томе намењеног законодавства⁵³⁷. Па тако и оног неопходног за одрживу пољопривредну производњу, укључујући и стварања могућности за финансирање напора малих произвођача⁵³⁸.

Посебно је указано на све израженије проблеме недостајања квалитетних вода, посебно за пиће и хигијену⁵³⁹, а такође и растућих

⁵³¹ То исто, члан 19.

⁵³² То исто, члан 23.

⁵³³ То исто, члан 24.

⁵³⁴ То исто, члан 25.

⁵³⁵ То исто, члан 39.

⁵³⁶ То исто, члан 42.

⁵³⁷ То исто, члан 46.

⁵³⁸ То исто, члан 109., 110. и 111.

⁵³⁹ То исто, члан: 119. - 124.

опасности од суша и поплава. Исто тако и недовољности енергије унутар сиромашних друштва, што води ка бројним проблемима.

Овај документ из Рија такође је обратио пажњу на питања одрживих људских насеља, транспорта, здравља, запослености, као и социјалне заштите, али је ишао и даље. Указано је и на значај вантериторијалних површина и дубина мора и океана, морског живота, струја и вода, као глобалних вредности без којих такође није остварив одрживи развој. Из ког разлога су учесници скупа јасно истакли неопходност поштовања свих међународних аката овоме намењених, а посебно **Конвенције УН о правима мора**⁵⁴⁰, као и на бази исте формираних правних текстова од значаја за коришћење живих добара вода до нивоа могућности коришћења сада и убудуће, за обезбеђивање исхране људи и друге потребе. У основи сигурности људи у одрживи живот, исхрану као и адекватна запослења базирана на морима и океанима, те њиховим обалама⁵⁴¹. Отуда и неопходност очувања биодиверзитета мора и океана⁵⁴², као и напоре за опоравак повређених простора и биодиверзитета⁵⁴³, у циљу одрживог живота и развоја, самим тим и за енергичан приступ борби са свим илегалним облицима рибарења и прекомерног изловљавања⁵⁴⁴.

Исказана је и дубока забринутост изазвана климатским променама, екстремним временским приликама, порастом нивоа мора, што погађа низ обалских држава и малих острвских заједница, из ког разлога је упућен позив за глобалну сарадњу у савладавању ових проблема, са циљем смањења ефеката стаклене баште и пораста температура⁵⁴⁵.

Тakoђе је указано и на потребу другачијег односа према шумама, које, иако јесу национална привредна блага истовремено су и

⁵⁴⁰ United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), Montego Bay, Jamaica, 10/12/1982.

⁵⁴¹ Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012: The future we want, A/RES/66/288, члан: 158. – 162.

⁵⁴² То исто, члан: 162. – 164.

⁵⁴³ То исто, члан 165.

⁵⁴⁴ То исто, члан 173.

⁵⁴⁵ То исто, члан: 190. – 192.

својеврстан катализатор и пречистач ваздуха који нам свима обезбеђује значајне проценте кисеоника, али и толико потребне кише, на многим местима спречавајући поплаве и обезбеђујући задржавање у земљишту толико потребних вода. Зато је упућен апел за одрживим руковањем шумама, уз где је год могуће њихову обнову, то јест поновна пошумљавања простора⁵⁴⁶. Указано је и да се на овај начин спречава деградација земљишта и ширење пустиња, што је истовремени еколошки и економски, отуда и тежак социјални проблем. Отуда и да је борба са пропадањем земљишта, ширењем пустиња и пропадањем шума прворазредни вишедимензионални задатак, економски, еколошки и социјални⁵⁴⁷, који захтева хитни ангажман у контексту одрживог развоја⁵⁴⁸.

Планине су такође означене као еколошко-просторне и економске вредности од којих зависи живот и развој људских заједница, при чему се често превиђа њихов значај за природно акумулирање толико потребних вода⁵⁴⁹.

Учесници скупа су јасно указали на проблеме који произилазе из рударења, те да поред позитивних економских учинака производе и негативне, као и еколошки негативне. Отуда су позвали државе на суверен развој рударења на њиховим територијама, али такав који неће производити негативне ефекте ван њихових граница, али ни на домаћим територијама, такво које ће омогућити економски и социјални развој уз очување животне средине⁵⁵⁰.

Указано је на глобалне потребе одговорног поступања са хемикалијама, посебно такозваним опасним материјама, као и са свим врстама отпада, а нарочито опасним отпадима. Управо из једноставног разлога оптерећења и преоптерећења простора и живих елемената природе до мера које се не могу да савладају од саме природе, те воде ка детериорацији услова за живот, што значи и самих услова одрживог

⁵⁴⁶ То исто, члан: 193.

⁵⁴⁷ То исто, члан: 205.

⁵⁴⁸ То исто, члан: 206.

⁵⁴⁹ То исто, члан: 206.

⁵⁵⁰ Члановима 227. и 228. документа.

хуманог развоја. Из тог разлога је државама упућен јасан позив на поштовање одредница такозваног **Стратегијског приступа међународном руковању хемикалијама**⁵⁵¹, **Базелске**⁵⁵², **Роттердамске**⁵⁵³ и **Стокхолмске конвенције**⁵⁵⁴, као и на предузимање свих неопходних мера које ће редуковати изложеност људи и животне средине негативним дејствима хемикалија и отпада⁵⁵⁵, као и да спречавају свако илегално одлагање (бацање) ових материја⁵⁵⁶.

При само крају текста је, у оквиру његовог 5. дела, упућен позив: за поштовањем међународно дефинисаних и усвојених стратегијских развојних циљева, али и на практички приступ истим у оквиру националних територија, у циљу омогућавања одрживог развоја⁵⁵⁷.

⁵⁵¹ У оригиналу: Strategic Approach to International Chemicals management (SAICM), усвојен 6. фебруара 2006.г. у Дубаију.

⁵⁵² The Convention on the Transboundary Movement of Hazardous Wastes and their Disposal, adopted on 22 March 1989 by the Conference of Plenipotentiaries, Basel, Switzerland, Позната и као Базелска конвенција (Basel Convention).

⁵⁵³ Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade, Conference of the Plenipotentiaries, Rotterdam, 10 September 1998., revised at the Year 2013.

⁵⁵⁴ Stockholm Convention on Persistent Organic Compounds, Stockholm, 2001

⁵⁵⁵ The future we want, члан 220.

⁵⁵⁶ То исто, члан 219.

⁵⁵⁷ Види ближе члан: 245. – 251. документа Будућност какву желимо.

Блок 3.

ЗАВИСНОСТ СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА
ОД СТАЊА ШУМА, ЗЕМЉИШТА
И КЛИМЕ

1. УВОД

Током досадашњих излагања само смо лаконски указали на значајан утицај природних - физичких фактора на могућности друштава да себи обезбеде основне потребе неопходне за преживљавање: храну и воду. У овом делу студије њима ћемо посветити нешто више пажње, практично их издвојивши у посебан логички блок, јер то заслужују обзиром на свој значај, али и већ деценијама присутне покушаје буђења светске јавности, што истовремено значи и политичке свести, савести и активности неопходних да би се ваљано сусрели са растућим проблемима, који заиста дуги низ година у највећој мери погађају просторе Африке, али се, сада је то очигледно, и глобално шире. Реч је о проблемима:

- пропадања зиратног земљишта,
- нестајања шума, као и
- изазваним климатским променама, већ више но очигледним, отуда и
- недостатка вода адекватних за задовољавање базичних људских потреба: пића, обраду хране и основну хигијену.

Шта више, на многим местима, у стварности на големим просторима, ови проблеми су међусобно испреплетани, један другог подупиру па чак и изазивају. Самим тим њима су често продукване и друге последице, попут појава дужевремених преобилних киша и поплава што их прате на теренима некада богатијим шумама, да наведемо само пар од низа све чешћих мука са којима се сусрећу становништва појединих делова Африке, Европе, али и Америке те Азије. Друга исто тако тешка су и суше које настају чак и на претходно плављеним теренима, обзиром да немају, или су изгубиле, природне

услове задржавања водених маса, али и температуре тла до пожељних нивоа, што изазива својеврстан потоњи „заобилазак“ ових терена од стране облака и киша. Последице су често поразне.

Управо због њихових димензија, на жалост растућих, било би погрешно да их посматрамо као нешто што се, тако рећи на време, уочило и на шта су се снаге интелектуалне и политичке јавности правовремено оријентисале. Довољно је да Вас подсетимо да је Свет овим проблемима пажњу посветио тек крајем жездесетих година прошлог века, а прву конференцију посвећену климатским променама организовао доста касније, у Женеви, 1979.г.⁵⁵⁸, више од двадесет година пошто су метеоролози почели да упозоравају на глобалне климатске промене у току. Шта више, до првих озбиљнијих напора стварно долази тек током 1988. године, када је, сарадњом UNEP-а и Светске метеоролошке организације:

- формиран „Међувладин панел о климатским променама“ на бази Резолуције УН: **A/RES/43/53 – Заштита глобалне климе за садашње и будуће генерације**⁵⁵⁹,
- донета одлука о формирању овог панела, и
- одређен задатак праћења промена, те
- припрема предлога шта да се чини на плану будуће конвенције о клими, а узимајући у обзир социо-економске последице ових промена.

После само две године одржана је Друга конференција о клими (29. 10. – 7. 11. 1990.г., у Женеви) на којој су учињени битни кораци ка осмишљавању и почетном формулисању будуће **Конвенције УН**

⁵⁵⁸ Од стране World Meteorological Organization (WMO).

⁵⁵⁹ Resolution A/RES/43/53: Protection of global climate for present and future generations of mankind, UN, 6 December 1988.

о климатским променама⁵⁶⁰, као и успостављању Глобалног осматрачког система климатских промена⁵⁶¹.

Како су потом развијани и снажни напори за одржавање скупа у Рију 1992.г., тематски усмереног на разматрање еколошких проблема и одрживог развоја⁵⁶², као завршни документи овог скупа донети су и:

- Агенда 21,
- Рио Декларација о животној средини и развоју,
- УН Конвенција климатским променама⁵⁶³, и
- Конвенција о биодиверзитету, те
- Ставови о принципима о шумама⁵⁶⁴, званично названи неформалним документом, обзиром да се око њега представници неразвијених држава, њих 77, и представници развијених нису могли да сложе.

Скуп у Рију показао је да су међународна јавност и државни врхови постали свесни да за очување еколошких вредности, али и животне средине у глобалу, није довољно само једноставано исказан изразито парцијални приступ. Увидело се како је управо биолошка разноврсност⁵⁶⁵ и сама клима у глобалу⁵⁶⁶ од пресудног утицаја, за

⁵⁶⁰ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), усвојена у Њујорку, 9 маја 1992., а отворена за потписивање на скупу у Рију јуна исте године. Види: U. N. Doc. A/AC.237/18 (Part II) (Add. 1), Misc 6 (1993), Cm 2137; 31 I.L.M. 848.

⁵⁶¹ Global Climate Observing System (GCOS).

⁵⁶² United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, неформално називан и: The Earth Summit.

⁵⁶³ Convention on Climate Change (FCCC Convention Text) adopted in May 1992 in Rio de Janeiro, Brazil. Извор: U. N. Doc. A/AC.237/18 (Part II) (Add. 1), Misc 6 (1993), Cm 2137; 31 I.L.M. 848.

⁵⁶⁴ У суштини анекс финалног документа скупа, официјелно назван:

Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992), Annex III - Non-Legally Binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of all Types of Forests, заведен као: A/CONF.151/26 (Vol. III.).

⁵⁶⁵ Конвенција о биолошком диверзитету, „Преамбула“ и даље. Види ближе: Convention on Biological Diversity (Intergovernmental Negotiating Committee for a Convention on Biological Diversity, Fifth session, Nairobi from 11 to 22 May 1992.)

„добробит садашњих и будућих генерација⁵⁶⁷“, скупа са применом⁵⁶⁸ или неприменом извесних технологија⁵⁶⁹ и коришћењем ресурса. Отуда међународна јавност Принципом 7. Рио декларације јасно каже како државе сарађују „у циљу очувања, заштите и обнављања здравља и јединства екосистема Земље“. Дакле, *oikos*-а у целини, као сложене и међузависне целине, те да „у циљу остварења одрживог развоја, заштита животне средине представља интегрални део развојног процеса и не може се разматрати одвојено од њега⁵⁷⁰“. Такође треба имати у виду и да су ови документи покренули акције за формирање и читавог низа потоњих, међу којима посебно место заузимају активности усмерене на заштиту шума и борбу са дезертификацијом⁵⁷¹. Но, за разматрање проблема социјалних димензија одрживог развоја у сваком случају је најзначајнија **Конвенција о климатским променама**, обзиром да ове промене врше директан утицај на развој па чак и опстанак друштава, како ће то и бити објашњено на страницама што следе. При том морамо да будемо свесни да су људи истовремено произвођачи значајног дела климатских промена, али и њихове жртве, те да је управо из ових разлога неопходан адекватан приступ планирању и спровођењу активности неопходних у циљу очувања услова за људску сигурност

отворена за потписивање на скупу у Рију (Rio de Janeiro, 5-14 June 1992). Види: United Nations, Treaty Series, Vol. 1760, I – 30619, Year 1993.

⁵⁶⁶ Види ближе: Члан 2. Оквирне конвенције ОУН о промени климе, унутар: United Nations Framework Convention on Climate Change, отворена за потписивање у Њујорку, 9 маја 1992. Види: U. N. Doc. A/AC.237/18 (Part II) (Add. 1), Misc 6 (1993), Cm 2137; 31 I.L.M. 848.

⁵⁶⁷ То исто, чл. 3.: Принципи, тачка 1.

⁵⁶⁸ Принцип 9. Рио декларације.

⁵⁶⁹ Види ближе: Принцип 8. Рио декларације.

⁵⁷⁰ Принцип 4. Рио декларације. Види: Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992, United Nations (UN), Year 1992.

⁵⁷¹ Види ближе: Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa (June 17 1994); Intergovernmental Negotiating Committee for the elaboration of an international convention to combat desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa (established pursuant to resolution 47/188 of the General Assembly dated 22 December 1992), Fifth session, а учињена доступном за потписивање, по одлуци A/AC 241/27, од 12. септембра исте године, на дане 14. и 15. октобар 1994.г.

и одрживи развој⁵⁷². То подразумева политички, правни и практички приступ проблемима, уз сарадњу између држава, или позитивних резултата неће бити. Политичка воља за очување климе у суштини се развија деценијама, почев од времена што непосредно претходи формирању **Стокхолмске декларације**, све снажније се исказује путем усвајања низа резолуција Уједињених нација, а нарочито доношењем бројних одлука о стартовању рада на формирању нацрта низа еколошки усмерених конвенција. Па тако и **Међународне конвенције о борби са дезертификацијом у земљама које трпе озбиљну суши и/или дезертификацију, посебно у Африци**⁵⁷³.

⁵⁷² Види ближе члан 1. Конвенције о климатским променама.

⁵⁷³ International Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, General Assembly, Doc. A/AC.241/27, 12 September 1994.

2. ПРАВНИ ТЕМЕЉИ ПРИСТУПАЊУ СОЦИЈАЛНИМ ДИМЕНЗИЈАМА ПО ОСНОВУ КОНВЕНЦИЈЕ О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА И ПРАТЕЋИХ ДОКУМЕНАТА

На овом месту обрадићемо, идући временским редоследом, како **Конвенцију о климатским променама**, тако и потоње, са њом логички повезане међународно правно текстове и њихове захтеве од значаја за социјалне димензије одрживог развоја.

Генерална скупштина Уједињених нација је, на основу својих Резолуција 43/53, од 6. децембра 1988. године, и 44/207, од 22. децембра 1989. г., о Заштити глобалне климе за садашње и будуће генерације⁵⁷⁴ донела Резолуцију 45/212, 21. децембра 1990. године, којом је утврђена процедура за припреме Конвенције УН о промени климе. Конвенција је и усвојена на Конференцији УН за животну средину и развој, 1992. године⁵⁷⁵. Ову Конвенцију убрзо по доношењу потписало је 120 земаља, међу којима и тадашња Савезна Република Југославија⁵⁷⁶, да би овај број потписника временом знатно порастао.

⁵⁷⁴ Којим текстом се клима третира као богатство које је једнако припада садашњим и будућим генерацијама, то јест, прецизно у међународном еколошком праву разрађује принцип међугенерациске једнакости у правима и одговорности, претходно тако јасно исказан Резолуцијом Генералне скупштине УН из 1980.г. познатом као: United Nations General Assembly Resolution on the Historical Responsibility of Nature for the Benefit of Present and Future Generations.

⁵⁷⁵ UN Framework Convention on Climate Change, I.L.M. 849 [May 9, 1992].

⁵⁷⁶ На самој Конференцији у Рију, 1992.г., а ратификовала 1997.г. Види ближе: Закон о потврђивању Конвенције о промени климе, *Службени лист СРЈ*, бр. 2 [1997.г.].

По својој правној природи посматрани документ је глобални легислативни уговор међународног права животне средине, чији је:

1. истовремено *граматички* и *објект радње* све оно што својом појавом и процесима може да утиче на промену климе, пре свега производећи ефект стаклене баште⁵⁷⁷;
2. а *заштитни објект* управо је сама клима, у планетарним, па тиме, аутоматски, глобалним оквирима.

Основни циљ Конвенције је да се обезбеди стабилизација концентрације гасова, обзиром на уочени ефект стаклене баште и његове димензије у атмосфери⁵⁷⁸, на нивоу који би спречио опасне антропогене утицаје на климатски систем:

1. атмосферу, хидросферу, биосферу и геосферу;
2. брзину загревања атмосфере, кроз договорено и обавезно смањење брзине загревања атмосфере, те тиме обезбеђење услова природним екосистемима да се адаптирају на климатске промене;
3. исказане кроз присутне неповољне утицаје на производњу хране;
4. испољене присутном нестабилношћу економских система, а отклоњиву кроз обезбеђење стабилности будућег економског развоја⁵⁷⁹.

На овом месту, приступајући анализи правних темеља успостављања адекватног приступа заштити социјалних димензија одрживог развоја унутар **Конвенције о климатским променама**, морамо да подсетимо како су државе Стране, учеснице процеса формирања и доношења дотичне конвенције, већ у њеном уводном делу јасно указале како људске активности доприносе емитовању

⁵⁷⁷ Види ближе члан 2. Конвенције.

⁵⁷⁸ Просторност и температуру, укључивши и садржајне параметре: листинг утврђених материја и њихову концентрацију, с обзиром да су управо оне разлог формирања тзв. „ефекта стаклене баште“.

⁵⁷⁹ Који захтеви, у основи, јесу, сваки за себе и на свој начин, уградња и разрада принципа превенције у односу на конкретизоване врсте објеката правне заштите.

такозваних гасова што изазивају ефекте стаклене баште⁵⁸⁰, доприносећи подизању температуре атмосфере⁵⁸¹. Такође и да су се сложили да су у току глобалне климатске промене које захтевају најширу могућу сарадњу свих држава⁵⁸², уз поштовање њихових заједничких али не и једнаких обавеза⁵⁸³, обзиром на до тог момента од стране држава остварене различите обиме загађења. Сарадњу која би се остваривала у складу са социјалним и економским условима конкретно посматраних држава⁵⁸⁴. Отуда и да је потребно да државе формирају и развијају законодавства неопходна за борбу са негативним ефектима ових промена⁵⁸⁵.

Стране јасно позивају све државе на поштовање и раније формираних резолуција Уједињених нација тематски усмерених на заштиту животне средине, њених елемената, као и заштиту саме климе⁵⁸⁶, али и специфичних легислативних докумената међународног права: конвенција и протокола од значаја за заштиту елемената климе⁵⁸⁷. Управо из јасног разлога неопходности приступања процесима планирања и спровођења неопходних адаптација у циљу

⁵⁸⁰ Њихово ближе дефинисање дато је у члан 1., поменуте конвенције, под бр. 5.

⁵⁸¹ Уводни део конвенције, алинеја 1.

⁵⁸² То исто, алинеја 6.

⁵⁸³ У суштини у складу са Принципом 7. Рио Декларације.

⁵⁸⁴ Конвенција о климатским променама, уводни део, алинеја 6., њен завршни део.

⁵⁸⁵ То исто, алинеја 10.

⁵⁸⁶ Реч је о следећим документима:

General Assembly resolution 44/228, of 22 December 1989, on the United Nations Conference on Environment and Development, и четири резолуције посвећене климатским променама:

General Assembly resolutions 43/53 - Protection of global climate for present and future generations of mankind, of 6 December 1988;

General Assembly resolutions 44/207 - Protection of global climate for present and future generations of mankind, of 22 December 1989;

General Assembly resolution 45/212 - Protection of global climate for present and future generations of mankind, of 21 December 1990; и

General Assembly resolution 46/169 on protection of global climate for present and future generations of mankind, of 19 December 1991.

⁵⁸⁷ Прецизније речено: Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, 1985, и Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, 1987, as adjusted and amended on 29 June 1990.

успоравања и заустављања негативних ефеката климатских промена, као и омогућавања одрживог развоја⁵⁸⁸.

Стране учеснице у процесу доношења **Конвенције о климатским променама** су се сложиле, исказавши јасну политичко-правну вољу, да свака од њих предузме све потребне кораке, унутар своје јурисдикције као и кроз међусобну сарадњу, неопходне да се спусти ниво загађивања атмосфере материјама што изазивају ефекте стаклене баште, као и опасне антропогене промене, до те мере да се не доводи у опасност производња хране нити процеси одрживог развоја⁵⁸⁹.

Такође су заузеле *принципијелни став* да Стране:

- обезбеде заштиту климатског система за потребе садашњих и будућих генерација, на бази једнакости и сарадње⁵⁹⁰,
- у потпуности разматрају негативне ефекте мера борбе са климатским променама, а које би посебно погађале неразвијене државе⁵⁹¹,
- предузимају неопходне мере за спречавање и сузбијање негативних ефеката климатских промена, узимајући у обзир не само њихове негативне ефекте већ и формирајући неопходне политике и мере у складу са својим различитим социо-економским стварностима, а покривајући све релевантне изворе „гасова стаклене баште“ као и адаптацију, а обухватајући при том све секторе привреде⁵⁹²,
- имају право и требало би да покрећу одрживи развој, при чему би политике и мере усмерене на заштиту од људи изазиваних климатских промена требало да буду усклађене

⁵⁸⁸ Конвенција о климатским променама, уводни део, алинеја 21.

⁵⁸⁹ То исто, члан 1.

⁵⁹⁰ То исто, члан 3., т. 1. Ова једнакост, за потребе Конвенције, подразумева једнакост између држава, али не и унутар држава, па ни када се говори о демографској или којој другој унутардржавној једнакости.

⁵⁹¹ То исто, члан 3., т. 2.

⁵⁹² То исто, члан 3., т. 3.

са специфичним условима сваке Стране и интегрисане у националне развојне програме⁵⁹³.

За нас је посебно интересантна 1. тачка члана 3., обзиром да представља јасан позив на поштовање принципа међугенерацijske једнакости у правима (отуда и одговорностима) на здраву животну средину и развој, исказану унутар:

- пасуса 6. Уводног дела **Стокхолмске декларације**,
- *Принципа 1. Стокхолмске декларације*, и
- *Принципа 3. Рио декларације о животној средини и развоју*.

Како право на здраву животну средину подразумева права на „здравље“, тачније квалитет свих елемената од значаја за свеукупну животну средину, то је логички јасно да обухвата и право на здраву климу! Отуда ови принципијелни ставови управо и то значе: једнакост у правима на здраву климу. Ови, напред прецизирани, ставови два докумената на која смо указали, у суштини, логички посматрано, такође представљају и позив на дотичну једнакост између држава као облика организовања људи на просторима и у времену, а да би људске заједнице могле да се формирају и опстају. То уистину означава практички приступ путу остваривања једнакости у правима на здраву климу између садашњих и будућих генерација.

На бази принципијелних ставова Стране су такође формулисале, а ратификацијом Конвенције и јасно прихватиле, правно обавезујуће елементе. За материју којом се бавимо: социјалне димензије одрживог развоја, најзначајнији су они исказани унутар члана 4⁵⁹⁴, почев од самог његовог старта. Примера ради, преузеле су обавезу да формирају и периодично:

- објављују националне инвентаре антропогених емисија, по изворима, као и њихових одстрањивања по прецизираним

⁵⁹³ То исто, члан 3., т. 4.

⁵⁹⁴ Неофицијелно и назване: *обавезе*, то јест *commitments*, приликом објављивања документа, али само за помоћ онима који читају Конвенцију, док таквог званичног назива члана 4. у службеном – оригиналном тексту Конвенције нема!

путевима уклањања, укључујући и формирање те уклањање загађења која нису обухваћена **Монтреалским протоколом**⁵⁹⁵, као и да све то прате заједнички усвојеном методологијом⁵⁹⁶, такође и да

- формирају те редовно објављују националне програме, укључујући у овире истих и мере, за смањење антропогенних емисија што изазивају промене климе, прецизно по означеним изворима и путевима те начинима уклањања емисија⁵⁹⁷,
- унапређују, и уз заједничке напоре (сарадњу), технологије и процесе који контролишу и/или смањују антропогене емисије гасова стаклене баште у свим релевантним секторима, укључујући: енергетски, транспортни, пољопривреде, шумарства, као и сектор руковања отпадима⁵⁹⁸,
- унапређују одрживо руковођење, уз конзервацију и унапређивање, биомасама, шумама, океанима, као и другим терестриалним, обалним и морским екосистемима⁵⁹⁹,
- сарађују у рипремама на адаптацију утицаја климатских промена, уз припрему адекватних планова за: руковођење обалним зонама, водене масе и пољопривреду, као и заштиту те обнављање простора, посебно Африке, погођених сушом и десертификацијом као и поплавама⁶⁰⁰,

а такође и да Стране узимају у обзир климатске промене, колико је то изводиво, у релевантне социјалне, привредне и одговарајуће еколошке политике и активности, уз примену за то одговарајућих метода, на националним нивоима, са циљем смањивања негативних ефеката по економију, јавно здравље и квалитете животне средине, приликом

⁵⁹⁵ У овом момент важећи текст је: The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer as either adjusted and/or amended in London 1990, Copenhagen 1992, Vienna 1995, Montreal 1997, Beijing 1999. Извор: UNEP.

⁵⁹⁶ Конвенција о промени климе, члан 4., ст. 1., под (а).

⁵⁹⁷ То исто, члан 4., ст. 1. под (б).

⁵⁹⁸ То исто, члан 4., ст. 1. под (ц).

⁵⁹⁹ То исто, члан 4., ст. 1. под (д).

⁶⁰⁰ То исто, члан 4., ст. 1. под (е).

извођења активности усмерених на ублажавање ефекта климатских промена и адаптацију на исте⁶⁰¹. При том су Стране позване на унапређивање:

- формалног образовања,
- потребних обука, али и
- јавне свести, те
- учешћа јавности у процесима који се тичу потребних реакција на климатске промене⁶⁰².

Јасно је успостављена обавеза развијеним државама да пропишу лимите за емисије гасова што изазивају ефекте стаклене баште и уклањају загађивања, уз поштовање њихових потреба да и даље улажу напоре у одрживи развој својих економија⁶⁰³, при чему су обавезане на периодична извештавања о овим активностима⁶⁰⁴. Истовремено је Конференција Страна⁶⁰⁵ задужена да прати неопходне техничке, *социјалне и привредне информације* повезане са климатским променама и активностима држава ка њиховом ублажавању⁶⁰⁶.

Разматрајући различите аспекте социјалних димензија одрживог развоја и значај елемената **Конвенције о промени климе**, посебно нам се чине интересантним ставови 7. и 8. члана 4. овог текста.

Став 7. члана 4. посматране Конвенције у суштини одређује границе до којих су државе у развоју у обавези да уграђују елементе овог легислативног текста у своја законодавства и стварност: Узимајући у обзир да су им „први и најважнији задаци друштвени напредак и уклањање сиромаштва“, при чему су дужне да у примени преузетих обавеза иду само до граница успостављених стварном имплементацијом унутар развијених држава, али и трансфера за ово неопходних технологија из развијених у неразвијене државе.

⁶⁰¹ То исто, члан 4., ст. 1. под (ф).

⁶⁰² То исто, члан 4., ст. 1. под (и).

⁶⁰³ То исто, члан 4., ст. 2. под (а).

⁶⁰⁴ То исто.

⁶⁰⁵ У оригиналу: Conference of the Parties, скраћено: COP.

⁶⁰⁶ То исто, члан 4., ст. 2. под (д).

Став 8 члана 4. Конвенције обавезује Стране (државе ратификаторе Конвенције) да у њеној имплементацији на националним теренима у потпуности узму у обзир које су то акције, по основу Конвенције, неопходне да би се сусреле (испуниле) специфичне потребе држава у развоју, произашле из негативних ефеката климатских промена и утицаја мера одговора на исте, а посебно на:

- (а) мале острвске државе,
- (б) државе са ниским обалама,
- (ц) државе са сушним и полусушним шумским подручјима,
- (д) државе подложне природним катастрофама,
- (е) државама са просторима подложним сушама и десертификацији,
- (ф) државама са високим нивоима урбаних атмосферских зagaђења,
- (г) државама са рањивим екосистемима, укључујући и планиским,
- (х) државе чије су економије високо зависне од зарада на бази производње, обраде и извоза, као и/или потрошње фосилних горива, као и са њима повезаним производњама базираним на високој потрошњи енергије, и
- (и) државе окружених копном које су земље транзита.

Такође нам се чини да је од великог значаја и став 10. члана 4. Конвенције, обзиром да обавезује Стране да приликом имплементације својих обавеза одговора на климатске промене узму у обзир и негативне ефекте који би погодили неразвијене државе. Посебно оне које су економски високо зависне од продукције, извоза па и коришћења фосилних горива, те немају лаке могућности трансфера на могуће алтернативе.

Подсећамо да бројне неразвијене и државе у развоју, по основу ове Конвенције, али и за њу значајног **Монтреалског протокола**, нису имале посебне обавезе те одговорност за глобално загађивање атмосфере гасовима који утичу на формирање ефекта стаклене баште. Тачније, да обезбеде стабилизацију емисија ових гасова. Али је то

учињено непуних пет година касније, доношењем такозваног **Кјото Протокола**⁶⁰⁷. Дотични **Протокол** одређује лимите загађивања практично свим Странама посматране конвенције. Али га на известан начин допуњава и такозвани **Париски споразум**⁶⁰⁸, који обавезује државе Стране да доследно спроведу у живот захтеве **Конвенције о промени климе**, а посебно да изврше смањивања загађивања ваздуха у складу са захтевима **Кјото протокола**⁶⁰⁹.

Кјото Протокол уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе, усвојен је на Трећој Конференцији Страна Конвенције о промени климе⁶¹⁰, са основним циљем побољшавања глобалне борбе са растућим ефектима промене климе што произилазе из производње димова који изазивају тзв. „ефекат стаклене баште“. Ступио је на снагу 16. фебруара 2005. године. Република Србија извршила је његову ратификацију тек 2007.г⁶¹¹. Овај протокол успоставља обавезе Странама да формирају и спроведу политику и мере усмерене на смањење загађивања ваздуха која доводе до ефеката стаклене баште, а пре свега оне мере које су усмерене на:

- повећање енергетске ефикасности [чл. 2. (ст. 1.), (а.), (I)],
- подстицање одрживих облика пољопривреде погодних побољшању климе [чл. 2. (ст. 1.), (а.), (III)],
- ограничавање и/или смањивање емисија гасова са ефектом стаклене баште који не подлежу контроли по Монтреалском протоколу у саобраћајном сектору [чл. 2. (ст. 1.), (а.), (VII)],

⁶⁰⁷ Види ближе: Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change, 11 December 1997. Извори: United nations Treaty Section (UNTS) и United nations Treaty Collection (<http://untreaty.un.org>).

⁶⁰⁸ Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change (Paris, 30 November to 11 December 2015). FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1. 12 December 2015.

⁶⁰⁹ Како је то видљиво из Преамбуле Париског споразума, те под његовим тачкама: 60., 61., 80., 106 (а). 107. и 108.

⁶¹⁰ Third Conference of the Parties to the UNFCCC (COP 3), Kyoto, Japan, on 11 December 1997.

⁶¹¹ Закон о потврђивању Кјото протокола уз Оквирну конвенцију Уједињених нација о промени климе, *Службени гласник Републике Србије*, бр 88 [2007.г.].

- ограничавање и/или смањивање емисија метана путем рециклаже и коришћења при управљању отпадом, као и у производњи, саобраћају и дистрибуцији енергије [чл. 2. (ст. 1.), (а.), (VIII)],

при чему члан 2. својим 2. ставом јасно прописује да ће Стране укључене у **Анекс I** спроводити ограничење или смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште који не подлежу контроли по Монреалском протоколу и из ваздухопловних складишта за гориво.

Посебан значај има Члан 3. **Кјото протокола** који прописује низ обавеза, па тако:

Ставом 1. – да Стране укључене у **Анекс I**, појединачно или заједнички, осигурају да њихове укупне емисије гасова са ефектом стаклене баште, наведене у **Анексу А**, изражене преко угљендиоксида као еквивалента, не превазиђу њихове прописане количине, прорачунате на основу њихових обавеза за квантификована ограничења и смањења емисија прописаних у Анексу.

Ставом 3. – Да емисије гасова које су последица пољопривреде и шумарства буду сведене на прописане нивое, у складу са елементима успостављеним **Анексом I**.

Ставом 4. – Који успоставља обавезу достављања података који се односе на:

- ускладиштене угљоводонике,
- промене настале коришћењем земљишта у пољопривреди, и
- промене изазване коришћењем шума.

При том **Кјото протокол** својим чланом 4., 1. ставом јасно регулише да ће се сматрати „да је свака од Страна укључених у **Анекс I**, које су се споразумеле да заједнички испуњавају обавезе из члана 3., испунила те обавезе, уколико њихова укупна комбинована антропогена емисија гасова са ефектом стаклене баште, чији је списак дат у **Анексу А**, изражена преко угљендиоксида као еквивалента, не прелази њихове прописане количине прорачунате на основу њихових квантификованих обавеза за ограничење и смањење емисија, прописаних у **Анексу Б** и у

складу са одредбама члана 3. Странама **Кјото протокола** одређена је (чланом 5.) обавеза да успоставе националне системе процене и мерења емисија гасова, те да исти раде у складу са **Упутством за прорачунавање емисија**⁶¹².

Анекс А Кјото протокола прецизно одређује материје које доприносе ефекту стаклене баште, као и изворе. Па тако као гасове са ефектом стаклене баште прецизира: угљендиоксид (CO_2), метан (CH_4), азотсубоксид (H_2O), водоникфлуоругљоводонике (HFCs), перфлуоругљоводонике (PFCs) и сумпорхексафлуорид (CF_6). Као секторе, то јест категорије извора ових гасова посебно наводи области:

1. енергетике (сагоревања горива, енергетска индустрија, индустријска производња, грађевинарство, саобраћај...),
2. фугитивне емисије из горива (а посебно: чврстих горива, нафте и природног гаса), током: индустријских процеса, производње минерала, хемијске индустрије, металургије, производње халогенугљоводоника и сумпорхексафлуорида те потрошње халогенугљоводоника и сумпорхексафлуорида,
3. употребе растварача и осталих производа, у пољопривреди, а посебно током: интестиналне ферментација, коришћење природног ђубрива, узгајање пиринча, пољопривредне обраде земљишта, контролисаног паљења савана и сагоревања пољопривредног отпада у пољима,
4. поступања са отпадима, то јест током: одлагања чврстог отпада на копну, руковања отпадним водама, те спаљивања отпада.

Кјото Протокол, својим чланом 10., успоставља обавезе Странама да редовно формулишу и примењују програме за ублажавање промене климе, при чему се дотични програми (по основу чл. 10.б.) посебно односе на на сектор: енергетике, саобраћаја, индустрије, пољопривреде, шумарства и управљање отпадом. Ова материја је

⁶¹² Kyoto Protocol Reference Manual on Accounting of Emissions and Assigned Amounts, UNFCCC secretariat [February 2007].

потом допуњена такозваним **Доха аманадманима на Кјото протокол**⁶¹³, тачније на **Анекс А** и **Анекс Б** Кјото Протокола.

Као што видимо, овај протокол доста детаљно регулише проблематику загађивања ваздуха и његове заштите од могућих негативних утицаја различитим облицима привређивања. Отуда и доприноси, мада не у потпуности ваљано, заштити оних елемената од којих директно зависе услови очувања компоненти животне средине које су од директног утицаја на остваривање или неостваривање елемената социјално прихватљивих параметара одрживог развоја.

Узимајући у обзир све напред речено од значаја за заштиту климе пажњу ваља обратити и на такозвани **Париски споразум**, усвојен на **23 Конференцији Страна Конвенције УН о климатским променама** (одржаној у Паризу, 30. 11. – 12. 12. 2015.г.⁶¹⁴). Овим документом Стране су се [по основу чл. 2., ст. 1 (а)] обавезале да ће учинити напоре да снизе просечну годишњу температуру за 2 целзијуса, до нивоа из прединдустријске ере. Такође и да ће повећати напоре у правцу адаптације на климатске промене. Али на начин који неће да негативно погоди производњу хране [чл. 2., ст. 1 (б)]. Такође и да ће пружити напоре у циљу одрживог развоја и смањења сиромаштва (чл. 4., ст.1.), укључујући и напоре на спровођењу мера унутар својих држава (чл. 4., ст. 2.), али у складу са *принципом припадајуће одговорности различитог обима*, уздигнутим 1992.г. на глобални ниво **Рио Декларацијом**, Принципом 7. Да би се постављени циљеви остваривали Странама је јасно прописана одговорност за исказане нивое загађивања, тачније, прекорачења усвојених нивоа ових загађења (чл. 4., ст. 17.).

⁶¹³ The Doha Amendment to the Kyoto Protocol, Climate Change Conference of the Parties to the Protocol (CMP), 8 December 2012, Doha, Qatar.

⁶¹⁴ Види ближе: United Nations Framework Convention on Climate Change - Conference of the Parties (30 November to 13 December 2015), и то:

I - United Nations FCCC/CP/2015/10, Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, Part one: Proceedings; као и:

II - United Nations FCCC/CP/2015/10/Add.1, Report of the Conference of the Parties on its twenty-first session, Addendum Part two: Action taken by the Conference of the Parties at its twenty-first session. Decisions adopted by the Conference of the Parties.

3. ИНТЕГРАЦИЈА ЕЛЕМЕНАТА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА НА БАЗИ КОНВЕНЦИЈЕ О КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

На самом старту, практично само годину дана по доношењу **Конвенције о климатским променама**, а на бази њеног члана 4., става 9., који обавезује Стране да узму у обзир у пуној мери специфичне потребе најмање развијених држава у њиховим напорима имплементације Конвенције, државе ратификатори, у суштини развијене државе, позване су да пруже неопходну финансијску и технолошку подршку најмање развијеним државама. На бази овог става Конференција Страна усвојила је пет битних одлука од значаја за спровођење ове обавезе⁶¹⁵, и то о:

- изградњи неопходних капацитета у државама у развоју,
- имплементацији члана 4., ставова 8. и 9.,
- Водичу за формирање неопходних фондова,
- Водичу за припрему националних програма адаптације, и
- Успостављању Експертске групе за најмање развијене државе.

⁶¹⁵ У оригиналу назване: Decision 2/CP.7: Capacity building in developing countries (non-Annex I Parties). Такође види и: Decision 5/CP.7: Implementation of Article 4, paragraph 8 and 9, of the Convention (decision 3/CP.3 and Article 2, paragraph 3, and Article 3, paragraph 14, of the Kyoto Protocol), донете на скупу у маракешу, 2001.г.; али и одлуке донете 2007., на скупу у Балију, и то: Decision 27/CP.7: Guidance to an entity entrusted with the operation of the financial mechanism of the Convention, for the operation of the least developed countries fund; Decision 28/CP.7: Guidelines for the preparation of national adaptation programmes of action; те Decision 29/CP.7: Establishment of a least developed countries expert group.

У такозваном **Водичу за припрему националних програма за акције адаптације** (Decision 28/CP.7) јасно су препоручене активности које обухватају више социјалних димензија, попут: укључивања локалних заинтересованих страна у акције адаптације, а вођене принципима: поштовања полне једнакости, одрживог развоја, као и одрживог руковања, односно коришћења животне средине. Такође и утврђивањем напора неопходних за редуковање сиромаштва као и негативних климатских ефеката. А све то повезано са обезбеђивањем од дејства свих фактора од негативног утицаја на: људско здравље, продукцију и доступност хране, воде неопходне за пиће, хигијену и производњу, посебно пољопривредну, као и на културно наслеђе⁶¹⁶. Дакле посебне социјалне димензије о којима смо већ говорили на претходним страницама. Па ипак за првих седам година на овом пољу није много учињено. Тачније само је неких 48% неразвијених држава обрадило питање заштите људског здравља, а образовање још и мање, њих 43% од укупно 37 држава које су до септембра 2008. године проследили своје планове⁶¹⁷. Шта више и релативно свежи подаци⁶¹⁸, па и они какви су о Африци, указују на ефекте планирања и развоја фактора од позитивног утицаја на имплементацију и адаптацију на посматрану Конвенцију, а који су далеко од очекиваних⁶¹⁹.

Да би се остварили ефекти међусобних утицаја заживљавања захтева **Конвенције о климатским променама** и социјалних димензија одрживог развоја неопходно је да се у обзир узме више фактора. На претходним страницама књиге говорили смо о: положају жена, рађању, урбанизацији, здрављу људи, запослености, уништавању шумских маса због потребе за јефтиним и доступним горивима за

⁶¹⁶ Види шире: Guidelines for the preparation of national adaptation programmes of action (2001). Bonn. Стр. 7. Доступно са: <http://unfccc.int/resource/docs/cop7/13a04.pdf#>.

⁶¹⁷ Такозваној бази података о приоритетима, у оригиналу: UNFCCC NAPA Priorities Database.

⁶¹⁸ Види: National adaptation programmes of action (NAPAs, 2011). Bonn, United Nations Framework Convention on Climate Change. Доступно са: http://unfccc.int/cooperation_support/least_developed_countries_portal/submitted_napas/items/4585.php.

⁶¹⁹ Види шире унутар: Mutunga, C. & Hardee, K (2011): Population and reproductive health in National Adaptation Programmes of Action (NAPAs) for climate change in Africa, унутар: *African Journal of Reproductive Health*, бр. 14(4).

производњу хране и грејање. Сетимо се, на старту, шта је већ речено о урбанизацији. Да је већина становништва Планете већ у градовима а да ови проценти расту саобразно приливу маса у градове и неразвијених држава. Ово захтева плански приступ:

- уређивању простора,
- обезбеђивању могућности становања и рада,
- омогућавању основних хигијенских услова, али и
- обезбеђивању потребне енергије, што на нивоима градова најчешће значи електричне, а тиме се већ смањује оптерећење:
 - на шуме као извор горива, отуда и
 - још увек плодно тло, те
 - просторе који обзиром на присуство шума омогућавају кондензацију вода и кише⁶²⁰, односно
 - на шуме као фактор који смањује ефекте могућих поплава,
- очивању атмосфере.

Али да би ово заживело неопходни су економско социјални помаци, који захтевају повећање школованости становништва, што укључује и жена, а воде ка адекватној запослености и стабилнијим условима живота. Пратећи ефекат ових социјалних промена је и јасан демографски: смањивање броја новорођених унутар урбаних у односу на руралне средине, нарочито када се упореде заједнице ниског и бар нешто вишег нивоа образованости, нарочито жена, те отуда у великој мери и нивоа запослености, односно обезбеђивања нормалног живота радом. То простори драстично погођени климатским променама не омогућавају. Напротив. Обзиром на сиромаштво и њиме изазвану прекомерну сечу свих врста шумског покривача, све то води ка даљим негативним климатским променама, тиме и нежељеним социјалним.

⁶²⁰ Одржавање у животу такозваних кишних шума.

Пратећи ефекат плански спровођене урбанизације је омогућавање побољшања услова за очување здравља становништва кроз изградњу мрежа здравствених установа и подизање нивоа јавног здравља, па чак и упознавања становништва са минимумима здравствено пожељног понашања, које најчешће недостаје у најзаосталијим руралним срединама, као и оним „дивље“ фромираним, пре свега „сламовима“.

Оно што се често заборавља је чињеница да људи (не само такозвани мали произвођачи, толико присутни свуда по свету), тежећи социјално-економском напретку, да би омогућили остваривање својих жеља и потреба, секу шуме и на теренима који се од тога не могу да опораве. Али се зато, сасвим сигурно, све више греју, јасно утичући на ширење пустиња и сушних те полусушних предела, који без зеленог покривача све више примају и емитују иц зрачења, производећи ефекте против којих је управо посматрана Конвенција уперена. Но, не треба заборавити и такозване кишне шуме влажних предела, какав је регија Амазона, својеврсних плућа Планете, где капитал улази зарад обезбеђивања зарада на бази:

- сече дрвне масе⁶²¹,
- обезбеђивања пољопривредних простора простом сечом шума, те
- отварања рудничких копова на просторима до тада шумских ареала.

Све ово води ка:

- миграцијама становништва, па и неприпремљеног на такве стресове, какве су нежељене миграције староседелаца погођених предела,
- новим енергетским и индустријским оптрећењима, што значи новим топлотним картама великих површина,

⁶²¹ Подсећамо да дефорестација, тачније сеча шума, представља дужевремени а снажан процес, који се одвија на високом нивоу још од времена 1990.г., од када се озбиљније прати. Види ближе: World deforestation decreases, but remains alarming in many countries. Извор: <http://www.fao.org/news/story/en/item/40893/icode/>.

- изградњи саобраћајних мрежа, али и
- новим енормним количинама разних отпада, што представља и својеврсно хемијско оптерећење, па и преоптерећење, конкретних простора,

Све то се одвија уз коришћење махом недовољно обучених радних маса, обзиром да је образовање дуг, напоран и не баш јефтин процес. Отуда је и сама економска, социјална, па и културна адаптација становништва, које се затекло, као и оног које је транслоцирано на нове просторе, веома спора. Али је неопходна, а нарочито ако тежимо да развијамо економије, обзиром да су најуспешније оне које се базирају на:

- високо обученом раду,
- високим технологијама,
- високој енергетској ефикасности⁶²², и
- релативно ниској потрошњи енергије.

Али се ови циљеви достижу не у првим већ каснијим фазама економског напретка држава. Отуда се до времена остваривања ових резултата стварају многи загађивачи. А тиме и оптерећују здравље становништва и животна средина, при чему је потом већ инсталиране технологије, па и такозване прљаве технологије, тешко мењати. Јасно, не у кратком времену већ оном које се мери дужином од више деценија. Ово нас поново враћа на неопходност планских приступања свим циљевима. Таквим који ће у дотичним процесима на најмањи могући начин да изврше оптерећење животне средине, њене климе, али пре свега сваковрсна негативна оптерећења самих људи на посматраним просторима. Ово нам јасно указује на: својеврсну рањивост социјалних димензија, подложност негативним дејствима климатских промена, али и активности људи што теже економском напретку (или макар опстанку) које изазивају локалне, регионалне, а путем њих и скуп промена што доприносе глобалним климатским променама. Управо оном о чему јасно говори напред објашњен члан 1. **Конвенције о климатским променама.** Значи о својеврсној

⁶²² Њеном порасту који би био бржи од самог раста посматране економије.

климатској али и социјалној рањивости⁶²³. Разуме се она није иста на свим просторима и унутар различитих друштава, јер зависи од бројних фактора: географских, климатских, али и, у великој мери, од социо-економских.

Унутар претходних поглавља већ смо помињали *физичке* и *нефизичке факторе* од утицаја на формирање социјалних димензија одрживог развоја. На овом месту, обраћајући пажњу на значај **Конвенције о климатским променама**, морамо да подсетимо како је читав низ *физичких фактора* од утицаја на дотичне промене, при чему солидан број њих подлеже променама под дејством људског рада. Рада појединаца, али и организованих радова заједнице, било преко државно предузетих активности или пак привредних субјеката, посебно већих. Наведимо неке:

- активности на одржавању система мелиорације (пре свега наводњавања), толико познат фактор још од времена старог Египта, али некада присутан и у дубинама Африке; уколико се ове активности смање смањују се и позитивни а шире негативни ефекти, што су нам доказали како савремено доба тако и истраживања археолога;
- дренажа терена где је неопходна;
- са претходним актиностима јасно повезана изградња акумулација;
- изградња заштитних насипа⁶²⁴, као и тераса⁶²⁵, где то производи позитивне ефекте;
- садња шума на великим површинама⁶²⁶;

⁶²³ О овоме такође види: Kasperson, J.X., Kasperson, R.E., Turner II, B.L., AMD Schiller, A., Hsieh, W. (2005): Vulnerability to global environmental change. Унутар: Kasperson, J.X., Kasperson, R.E. (Eds.), Social Contours of Risk. Vol. II: Risk Analysis Corporations and the Globalization of Risk. Издавач: Earthscan, London, стр.: 245. – 285.; и: Fussel, Hans-Martin (2007): Vulnerability: A generally applicable conceptual framework for climate change research, *Global Environmental Change*, No. 17, стр.: 155. – 167.

⁶²⁴ Јасан је пример Холандије, али и њему супротни, попут проблема Бангладеша.

⁶²⁵ Присутних од Медитерана до Кине и Јапана.

- радови на подизању квалитета површина, из ниских ка вишим класама.

Сви ови физички фактори су кроз историју били подложни пре свега државним одлукама и захватима, а то су и данас. Нарочито уколико увидимо да се морају да изводе на великим, често заиста огромним, површинама.

Неки од њих, попут радова унутар Народне Републике Кине на мењању токова река и пошумљавањима појасева пешчаних пустиња, уз довођења минимума потребних вода, су јасни примери државних политика, програма те извођачких пројеката формираних на највишем нивоу, уз снажно учешће државних средстава. Ти гигантски захвати полако дају жељене резултате.

Поред ових су на појединим деловима Планете масовно присутни и радови на локалу, какви су они за формирање површина погодних за производњу пиринча, извођени од појединаца и њихових породица, али и масе ових субјеката, те и они покривају заиста велике површине.

Све су ово примери неопходних адаптација. Активности које није могуће извести без за то потребних знања и одговарајућих величина *радних маса* у адекватном здрављу. Другим речима, није их могуће извести без одговарајућег хуманог (људског) капитала. Али ни без финансијског капитала, те неопходних природних извора, на пример вода. Уколико недостаје обученост становништва, а посебно ако тај моменат прати недовољан финансијски капитал, тада се појављују проблеми цене рада, који најчешће воде ка сиромаштву. Све ово поново производи проблеме неисхрањености, здравља, становања, недостака енергената... Отуда поновном негативном дејству људи на своју животну средину, њене елементе попут шума

⁶²⁶ Сетимо се само Делиблатске пешчаре и чињенице да су те површине, сада највећим делом под шумама, до одлука тима Марије Терезије практично биле својеврсна пустиња у Европи, а да је сађењем и ширењем адекватног дрвећа овај простор добио нове квалитете, а такође престао да буде извор пешчаних олуја. Такође и радова на пошумљавању брдско планинских подручја Србије у другој половини двадесетог века.

и вода⁶²⁷, што доводи до даљњег пропадања животног простора, посебно Африке⁶²⁸, чије ће обрадиве површине, чак две трећине њих, бити изгубљене до 2050.г⁶²⁹. Но, не треба се заваравати, климатске промене доводе до промена и на већ полусушним и сушним теренима Латинске Америке и деловима простора Азије. Ово захтева глобалну реакцију, што значи сарадњу држава, на плану смањења емисија гасова са ефектом стаклене баште, али и за прелазак на енергетске изворе који ће емитовати мање тополоте у атмосферу!

⁶²⁷ Види шире: 1. Eriksen, Siri, E.H., Klein, Richard J.T., Ulrud, Kirsten, Næss, Lars Otto, O'Brien, Karen (2007): *Climate Change Adaptation and Poverty Reduction: Key interactions and critical measures*; и: 2. Report prepared for the Norwegian Agency for Development Cooperation (Norad). Издавач: University of Oslo, стр.: 14. – 21.

⁶²⁸ Иако, што је јавности практично непознато, има знатне капацитете које и не користи, махом из економско технолошких и разлога неадекватног хуманог капитала. О томе види шире: Binswanger-Mkhize, Hans P. (2009): *Challenges and Opportunities for African Agriculture and Food Security: High Food Prices, Climate Change, population growth, and HIV and AIDS*, Rome Expert Meeting on How to feed the World in 2050, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Economic and Social Development Department.

⁶²⁹ How to feed the world in 2050 (2009), Rome, Food and Agriculture Organization of the United Nations.

4. ЗНАЧАЈ МЕЂУНАРОДНЕ КОНВЕНЦИЈЕ О БОРБИ СА ДЕЗЕРТИФИКАЦИЈОМ ЗА РАЗМАТРАЊА СОЦИЈАЛНИХ ДИМЕНЗИЈА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Међународна заједница је одавно препознала проблем деградације земљишта, посебно дезертификације, као један од фактора што снажно доприносе појачавању социо-еколошких и економских проблема. Из тог разлога је још 1977.г. одржана прва Конференција УН о дезертификацији⁶³⁰, на којој је усвојен **План за акцију за борбу са дезертификацијом**⁶³¹. И поред исказаних напора Програм УН за животну средину⁶³² дошао је до закључка да се деградација у полусушним и сушним пределима наставља све јаче. Отуда питање како се са њиме сурести постаје једно од главних које се покреће на Конференцији УН о животној средини и развоју, 1992.г. Као продукт ове конференције формиран је документ **Агенда 21**. Посебно је значајно њено 12. поглавље „Управљање рањивим екосистемима: борба са дезертификацијом и сушом“. Али, што је значајније, упућен је позив Генералној Скупштини Уједињених нација да формира „Међувладин преговарачки комитет за припрему, до јуна 1994., Конвенције за борбу са дезертификацијом, посебно у Африци⁶³³“, што је од стране Генералне

⁶³⁰ United Nations Conference on Desertification (UNCOD), 29 August - 9 September 1977, Nairobi, Kenya.

⁶³¹ Plan of Action to Combat Desertification (PACD).

⁶³² United Nations Environment Programme (UNEP).

⁶³³ Intergovernmental Negotiating Committee for the elaboration of an international convention to combat desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa.

Скупштине УН и учињено⁶³⁴. Поменуто тело је формирано, припремило је нацрт ове конвенције⁶³⁵, потом је исту и усвојило 17. јуна 1994.г. те предало Генралној Скупштини на даљу процедуру, а ова проследила у Париз на потписивање (на дане 14. и 15. октобра 1994.г.). Тиме је донет стратешки документ, глобалног значаја, за борбу са дезертификацијом, од великог еколошког економског и социјалног значаја. Тачније, све ове димензије су у повратној спреси. Такође и од врхунског значаја за тему којом се бавимо унутар ове књиге: социјалне димензије одрживог развоја. Зато дозволите да Вам укратко изложемо и о најзначајнијим међу елементима ове Конвенције.

Основни задатак посматране Конвенције, у складу са **Агендом 21** на коју се позива⁶³⁶, је укључивање дугорочних стратегија усмерених на побољшавање продуктивности земљишта, као и рехабилитацију, конзервацију и одрживо руковање ресурсима, које води ка побољшаним условима живота на нивоу заједнице⁶³⁷ кроз борбу са дезертификацијом и ублажавањем ефеката суша, доприносећи резултатима одрживог развоја у погођеним областима⁶³⁸. Другим речима, посматрана Конвенција јасно указује на неопходност извршавања *трајних задатака*

⁶³⁴ Резолуцијом Генералне Скупштине УН 47/188, децембра 1992.г.

⁶³⁵ Међународне конвенције о борби са дезертификацијом у земљама које трпе озбиљну сушу и/или дезертификацију, посебно у Африци.

⁶³⁶ Тачније њено Поглавље 12., унутар кога су прецизирани задаци које би ваљало да извршавају државе, међу којима посебно наводимо оне који прецизирају један број конкретних задатака, и то, практично дословце: 1. борбе са дезертификацијом кроз појачану конзервацију земљишта, пошумљавање и поновно пошумљавање (12.3., В), 2. да би владе, на одговарајућем нивоу, требало да: а.) покрећу управљање природним ресурсима, укључујући земљиштима, да задовоље потребе руралне популације и захтеве конзервације, базиране како на новим технологијама тако и знањима домаћег становништва [12.8., (д)], б.) укључе, на одговарајућем нивоу локалне заједнице, знања староседелца о: шумама, шумском земљишту и природној вегетацији, у истраживања усмерена на борбу са дезертификацијом и сушом [12.23., (а)], и в.) развију одговарајућу спремност на суше као и одговарајуће шеме рељефа, укључујући и своје аранжмане самопомоћи за подручја подложна сушама, али и помоћи избеглиштву изазваног сушама [под: 12.4., Е], те 3.) да би владе требало на одговарајућем нивоу, као и сушама подложне заједнице, да користе механизме применљиве за борбу са глади, кроз каналисање рељефа [12.52., (а)].

⁶³⁷ International convention to combat desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa, члан 2., став 2.

⁶³⁸ То исто, став 1.

усмерених на побољшавања услова живота, основни циљ сваког *социјално пожељног одрживог развоја*, али, такође, и *пружања помоћи* у ситуацијама које захтевају и дислоцирања становништва са сушом погођених терена! При том су Стране (државе ратификаторе Конвенције) заузеле *принципијелни став*, својеврстан захтев да све Стране обезбеде учешће јавности и локалног становништва у формирању и имплементацији томе намењених програма⁶³⁹, као и да све Стране узимају у обзир посебне потребе ефектима климатских промена негативно погођење државе⁶⁴⁰, а нарочито потребе оних најмање развијених⁶⁴¹.

Конвенција је формирала и такозване „Основне обавезе (члановима: 4. – 8.)“, међу којима је на првом месту она да државе ратификатори уистину изврше њену имплементацију на домаћем терену, самостално или уз сарадњу са другим државама⁶⁴², а посебно у:

- усвајању интергралног приступа усмереног на борбу са физичким, биолошким и социо-економским димензијама процеса дезертификација и суша⁶⁴³,
- усмеравању потребне пажње, у оквиру релевантних регионалних и међународних организација, ка оснивању и омогућавању међународног економског окружења одговарајућих за успостављање одрживог развоја,
- интегрисању стратегија за уклањање сиромаштва и ублажавање ефеката суша,
- успостављању сарадње између погођених држава на плану заштите животне средине и конзервације земљишта и водних ресурса⁶⁴⁴,

⁶³⁹ То исто, члан 3., став 1., под (а).

⁶⁴⁰ Да подсетимо, ове промене доводе и до низа позитивних ефеката, понајвише по један део држава севера Европе.

⁶⁴¹ International convention to combat desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa, члан 3., став 1., под (д).

⁶⁴² То исто, члан 4., став 1.

⁶⁴³ То исто, члан 4, став 2., под (а).

⁶⁴⁴ То исто, члан 4, став 2., под (д).

- успостављању потребних институционалних механизма⁶⁴⁵.

Такође и да погођене државе предузму:

- неопходне кораке у одређивању одговарајућих приоритета у борби са сушом и дезертификацијом, у складу са својим околностима и капацитетима⁶⁴⁶,
- успоставе стратегије, у оквиру општих развојних планова, за борбу са сушом и дезертификацијом, са циљем ублажавања негативних ефеката⁶⁴⁷,
- све кораке за утврђивање конкретних случајева дезертификације и суша уз обраћање пажње на њима продукване социо-економске ефекте⁶⁴⁸,
- кораке у формирању и буђењу јавне свести, као и учешћа локалног становништва, укључујући и жена те младих, за учешће у напорима борбе са циљем ублажавања ефеката дезертификације и суше⁶⁴⁹, али и
- неопходне кораке у формирању, уколико недостаје, те ојачавању, законодавства адекватног за борбу са ефектима суша и дезертификације, као и успостављању дугорочних политика и планова активности томе намењених⁶⁵⁰.

При том су развијене државе обавезане да пруже неопходну помоћ погођеним⁶⁵¹, са посебном пажњом усмереном на Африку⁶⁵², при чему су све Стране, што значи и неразвијене државе, обавезане на поштовање раније усвојених конвенција а посебно **Конвенције о климатским променама и Конвенције о биодиверзитету**⁶⁵³.

⁶⁴⁵ То исто, члан 4, став 2., под (г).

⁶⁴⁶ То исто, члан 5, став 1., под (а).

⁶⁴⁷ То исто, члан 5, став 1., под (б).

⁶⁴⁸ То исто, члан 5, став 1., под (ц).

⁶⁴⁹ То исто, члан 5, став 1., под (д).

⁶⁵⁰ То исто, члан 5, став 1., под (е).

⁶⁵¹ То исто, члан 6.

⁶⁵² То исто, члан 7.

⁶⁵³ То исто, члан 8.

Стране су позване да припреме и националне акционе програме за борбу са сушом и дезертификацијом⁶⁵⁴, као и да исте учине јавно доступним⁶⁵⁵. Такође и да у оквиру ових програма централно место заузму: 1. борба са ефектима суша, и 2. активности за њихово ублажавање, уз поштовање националних захтева за одрживи развој⁶⁵⁶. При том је истакнуто да дотични програми морају да буду довољно флексибилни, тако да узимају у обзир не само биолошке и гео-физичке услове већ и различите социо-економске⁶⁵⁷. Шта више, да ови национални програми, формулишући мере за борбу са сушом и дезертификацијом, треба да укључе и:

- успостављање и/или јачање сигурности у вези система исхране, укључујући и формирање залиха и функционисања продаје, посебно у руралним областима⁶⁵⁸,
- успостављање порјеката алтернативних животних окружења, како би се омогућиле зараде и у сушама погођеним областима⁶⁵⁹, али и
- развој одрживих програма наводњавања, неопходних за усеве и стоку⁶⁶⁰.

Посебно је истакнута потреба да национални програми обухвате мере које су неопходне за борбу са дезертификацијом и сушама, те ублажавањем њихових ефеката, али уз уважавање захтева за: борбу са сиромаштвом, успостављање сигурности у вези хране, одрживо управљање природним ресурсима, отуда и омогућавања одрживих пољопривредних активности, развојем извора енергије, развој знања кроз школовање и обуку, буђење јавне свести⁶⁶¹. Као што видимо низа мера које у финалу производе пожељне социо-економске и еколошке ефекте,

⁶⁵⁴ У оригиналу: National adaptation programmes of action (NAPAs).

⁶⁵⁵ International convention to combat desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa, члан 9., став 1.

⁶⁵⁶ То исто.

⁶⁵⁷ То исто, члан 10., став 2., под (б).

⁶⁵⁸ То исто, члан 10., став 3., под (ц).

⁶⁵⁹ То исто, члан 10., став 3., под (д).

⁶⁶⁰ То исто, члан 10., став 3., под (е).

⁶⁶¹ То исто, члан 10., став 4.

те пружају допринос укупном мозаику позитивних социјалних димензија одрживог развоја. А да би се ово заиста остваривало Конвенција захтева спровођење неопходних мера за изградњу томе намењених капацитета, „уз пуно учешће, на свим нивоима, локалног становништва, како жена тако и младих⁶⁶²“, као и развој за то потребног образовања становништва⁶⁶³.

Као што смо видели, посматрана **Међународна конвенција о борби са дезертификацијом у земљама које трпе озбиљну сушу и/или дезертификацију, посебно у Африци**, успостављањем задатака борбе са озбиљном сушом и дезертификацијом, а у оквиру њега и за очување и оправак шумских површина, а где је потребно и сађење нових, усмерено је преко произвођења поменутих ефеката на заштиту људи. Отуда је она у пуној мери хумано оријентисан међународни правни акт глобалног значаја. Такав чије поштовање и постизање постављених циљева омогућава борбу са сиромаштвом на најтеже погођеним подручјима, а пре свега одрживе пољопривреде, путем:

- обнављања у суштини заштитних шумских површина, које тек својом адекватном величином спречавају ширење пустиња,
- неопходне изградње система акумулација и канала, са њима повезаним системима,
- потребне мелиорације, као и
- коришћења техника неопходних за погођене терене, а које сиромаштво не обезбеђује, отуда

чини могућом производњу довољних количина хране. Такође јасно позива и на уједначавање права људи, што значи и жена те деце, као и на бази истог пружања једнаких услова за образовање и потребне облике обука, путем којих се једино може да постигне привредни ангажман ван заосталих руралних предела. А испуњавањем свих ових захтева доприноси се и повећању нивоа здравственог стања становништва.

⁶⁶² То исто, члан 19., став 1., под (а).

⁶⁶³ То исто, члан 19., став 3., под (д), (е) и (ф).

ЗАКЉУЧАК

Улазећи у рад на студији Социјалне димензије одрживог развоја дошли смо до закључка да ова материја захтева сложен приступ истраживача. Не само теоријски већ и практички. Отуда смо и књигу коју Вам пласирамо као резултат овога рада и назвали **Социјалне димензије одрживог развоја – теоријско практички приступ**. Из једноставног разлога што у оријентацији на изабран сет проблема и димензија што улазе у укупни мозаик фактора од значаја за одвијање одрживог развоја није могуће заобићи неопходне:

- методолошке захтеве, тачније испитивање и оријентацију који нам то методи могу да помогну у:
 - правилном прикупљању чињеница од значаја за истраживање,
 - њиховом својеврсном тријерисању,
 - логичком груписању, али и
 - утврђивању њихових међувеза и утицаја, али и
 - сагледавању формалних статуса и односа;

те је из овог разлога било неопходно да се ослонимо на масу у основи логичких метода друштвених наука, али, такође, и на методе правних наука.

Све је ово саставни део такозваног Блока 1. – Одређивање предмета, циља и метода неопходних за разматрање социјалних димензија одрживог развоја, унутар Дела I – Елементи неопходни за теоријско-практички улаз у материју.

Да би смо ваљано ишли ка изабраном циљу: сагледавању социјалних димензија одрживог развоја, барем оних међу њима

најбитнијих, такође је било неопходно, имајући у виду да је рад који Вам пласирамо не само први такав на домаћим просторима већи и шире, да уђемо у логичко теоријска одређења путева истраживања и формирања приступа, при чему смо се кретали од одређивања филозофско правних предуслова сагледавања социјалних димензија одрживог развоја, као својеврсног темеља размишљањима, ка теоријско практичним елементима приступа, омогућавајући логички основан темељ истраживању. При том смо објаснили више неопходних елемената (истовремено и фактора), за које је познато да на овим просторима, па и шире, нису тематски и предметно посебно издвајани, прецизно дефинисани и објашњени, већ се то чинило непотпуно и узгред, уз рад на неким другим предметима истраживања и писања не баш великог броја аутора. Отуда је пред нама био и логички захтев да, макар лапидарно, извршимо и прецизирање шта неки од ових израза заиста значе. На пример сам термин „социјална одрживост“, али и још један број њих, од кључног значаја за разумевање материје која се овим радом истражује и објашњава. Ово припада Блоку 2. – Путеви размишљања о социјалним димензијама одрживог развоја: од идеје, преко идеала до принципа и норми неопходних за улаз у материју, **Дела I** књиге. Сматрали смо да је у оквиру овог дела текста било логично да укажемо на чињеницу на коју нас је само истраживање упутило. А то је да сам одрживи развој уистину може бити формиран на најмање три начина:

- као специфично замрзнут у времену и елементима стварног развоја знања, технологија и са њима везане продукције, отуда исказан само као стварно одржавање живота заједнице на технолошком нивоу који није, или је слабо подложен, усавршавањима, што у основи јесте одржавање које евентуално може да задовољи једино демографске захтеве растуће популације, ако ових промена обзиром на блокаду развоја знања у народу уопште и има,
- слично претходном, развијање привреде, али која задовољава захтеве пре свега власника капитала и држалаца власти, па и уз

снажне технолошке напретке, чему смо сведоци већ много деценија, а видимо до чега заиста доводи, те

- као развој знања, примењених технологија и производњи, развој који тежи задовољавању потреба заједница, а не само малих и издвојених слојева, или чак и појединаца, на коју врсту развоја и потребу за истим указују не само политичари са појединих терена већ и припадници науке, али, све очитије, и сама стварност.

При том смо, колико је то у оваквом, а не тематски издвојеном, тексту и могуће, прецизно објаснили сваки од ових облика, као и њихове мане или предности, јасно увиђајући да нас стварност глобализоване капиталистичке привреде каква сада постоји практично вуче од трећег модела, као јединог етички и социолошки гледано исправног, ка оном чему тежи капитал. А то је управо онај који је окрактерисан технолошким али не и одговарајућим социјалним напретком.

У раду на материји такође су нам били потребни и елементи социолошко-политиколошког приступа, обзиром да одрживи развој и јесте на првом месту хумани, у основи политички захтев постављен не само економији, али и обзиром на просту чињеницу да тек кроз политичку вољу долази до формирања и неопходних правних елемената за функционисање и развој друштава, као и светске заједнице у целини. Говорећи о правним елементима морамо да имамо у виду:

- како оне који се изграђују:
 - кроз активности међународних организација и представника држава, пре свега на нивоу Уједињених нација, а воде ка формирању легислативних текстова, тако и
 - по основу једноставне чињенице да их потом бројне државе, својом вољом, укључују у домаћа законодавства, као и

- оригиналне законске текстове суверених држава од значаја за материју коју истражујемо⁶⁶⁴.

Све ово на првом месту припада такозваном **Делу II – Права људи – темељ приступа социјалним димензијама одрживог развоја**, али, потом и **Делу III – Приступ социјалним димензијама одрживог развоја кроз време**.

Истраживање нам је показало да је чак и само формирање декларативно политичких текстова који третирају различите проблеме, често не и питања социјално прихватљивог, а камо ли друштвено пожељног, одрживог развоја, било споро, тешко и најчешће недоречено. Отуд и јесу присутни бројни текстови који често третирају исту тему, али не нуде и практичке приступе. А још и мање да успостављају обавезе, већ садрже много жеља и препорука, али које никога не обавезују, нити су практички директно применљиве.

Слично се може да примети и за наоко обавезујућа документа Уједињених нација, ранга резолуција, или пак легислативне текстове који припадају класи међународних уговора посебне врсте: конвенцијама.

У развоју, на међународном нивоу, свих ових докумената, очигледна је спорост, често и недовршеност. Искузује се већ и самом чињеницом да маса чак и конвенција није директно применљива већ логички захтева да је сама држава ратификатор доради за употребу на домаћем терену, кроз две фазе:

- самог потврђивања за закон државе, и потом
- кроз доношење адекватног закона, без кога се преузете обавезе устину и не могу да испоштују на домаћем терену, али ни према другим државама и међународној заједници.

Све уочено доводило је, а и сада доводи, до спорости у развоју неопходних политичких, правних, те на бази њих и економских те

⁶⁶⁴ Сетимо се само примера развоја политичке и законодавне воље Швајцарске на овом пољу, коју смо у књизи навели као јасан и веома користан пример.

социјалних елемената неопходних за одрживи развој на конкретним теренима.

Својеврстан проблем, већ и лаицима видљив, је економска слојевитост, шта више неразвијеност, великих делова светске заједнице. Једноставно, појавом и трајањем колонијализма, па ако хоћете и неоколонијализма, бројне су заједнице заустављене у свом развоју. Ако су и касниле за, примера ради, развијеним државама Европе, макар заостајућу у неким моментима само на плану непоседовања савремених оружја, то је потом доводило до временски заиста дугог стопирања у развоју. Резултат је јасан. Сада масовно живе само од продаје непрерађених, или ниско прерађених, ресурса, што је често недовољно за преживљавање, а камо ли развој. Отуда им је заиста потребна помоћ у знању, техници, кадру и капиталу. Али је не добијају или је недовољно добијају. Ово је, како смо то анализом бројних докумената и видели, доводило и сада доводи до снажних, често не и пожељних миграција.

Планета има ограничене ресурсе, али се исти немилице троше. Мало је друштава која су успоставила висок ниво: енергетске ефикасности и неопходне рециклаже, као и смањења непотребних потрошњи. Радови, пре свега економиста, јасно показују да ће се морати да иде са разбацивања на својеврсну штедњу. То не значи и стопирање напретка већ сасвим супротно, његов на новим технологијама заснован развој. Како неразвијене државе то често не могу саме, јасно је да ће и за ово бити неопходна помоћ. Али, уколико се не пружи, тада ће, то је сада очигледно, и развијена друштва да трпе последице.

Све напред уочено јасно нам је показало шта је најнеопходније да се учини на плану напретка такозваних социјалних димензија одрживог развоја, почев од побољшавања здравља становништва, преко школованости као предуслова за извршавање све сложенијих послова унутар разноврсних производних процеса, развоја стамбених услова, развоја стварне укључености људи у конкретну заједницу, до социјалне сигурности и стабилности. Такође и на плану формирања и одржавања, на одговарајућем нивоу, низа предуслова обзиром на све израженије

факторе климатских промена као промена што условљавају чак и производњу и поседовање хране као и вода одговарајућих квалитета за хумане и привредне потребе.

Како је ово рад појединца, као научника који је претходно формирао и развијао многе елементе еколошког права, али истраживача који је увидео да су неопходна и знања о социјално пожељним и потребним димензијама одрживог развоја, што значи и еколошки одрживог, као и да иста у великој мери недостају, постаје јасно зашто је аутор, усмерио своје напоре и на истраживање социјалних димензија еколошки пожељног одрживог развоја. При том је сам аутор свестан да објашњавајући бројна питања, не може на исте да пружи у потпуности исцрпне одговоре. Али, то и сматрамо посебним квалитетом, и поред тога, на бази својих резултата читаоцима омогућава и започињање дубљих истраживања по сваком од њих. Томе сасвим сигурно посебан допринос пружа и прилично обимна библиографија коју смо радећи на студији формирали, те кроз рад и анализирали, а сада је читаоцима пласирамо на прегледан начин, надајући се да ће им омогућити да наставе започети процес истраживања. Процес који мора да траје обзиром да и сам одрживи развој није константа већ стално променљив процес. Процес стално подложен друштвеним, економским, правним и научно технолошким променама. Шта више дубоко завистан од њих.

Аутор

БИБЛИОГРАФИЈА

- A/55/305-S/2000/809, Official Records of the UN Security Council, Fifty-fifth Year, Supplement for July, August and September 2000, document S/2000/809.
- Agenda 21 for Culture (8th May 2004), Barcelona, Portugal.
- Agreement Concerning Cooperation in Marine Fishing, Warsaw, 1962.
- Amin, Ash (2002): Ethnicity and the multicultural city: living with diversity, *Environment and Planning, A*, Vol. 34, Great Britain, стр. 959. – 980.
- An Act to provide research and technical assistance relating to air pollution control (познат и као: Air Pollution Control Act of 1955), Enacted by the 84th United States Congress (July 14, 1955) Introduced in the Senate as S. 928.
- Antonio Ocampo, José (May 2010): The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective. Унутар: The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective. Report by a Panel of Experts to Second Preparatory Committee Meeting for United Nations Conference on Sustainable Development, Prepared under the direction of: Division for Sustainable Development, UN-DESA United Nations Environment Programme and UN Conference on Trade and Development.
- Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1984.г.
- Aristotle's History of Animals in ten Books* (1878). Translated by Richard Cresswell, St. John's College, Oxford. Доступно са: Library of the University of California, адреса: <http://libraries.universityofcalifornia.edu>.

- Arrow, Kenneth et al. (1995): Economic Growth, Carrying Capacity, and the Environment, *Science*, No. 268.
- Asoka Mendis - Workshop proceedings (1998, November 16-17): Social capital formation and institutions for sustainability. Vancouver: Sustainable Development Research Institute. Vancouver, Canada. Доступно са: www.williambowles.info/mimo/refs/soc_cap.html.
- Assessing Progress in Africa toward the Millennium Development Goals* (2010). Доступно са: http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/goal4_eng.pdf.
- Assessing progress in Africa toward the Millennium Development Goals. Analysis of the Common African Position on the post-2015 Development Agenda*. United Nations Economic Commission for Africa, African Union, African Development Bank and United Nations Development Programme (2014), Addis Ababa, Ethiopia.
- Assessing Social Sustainability – The Social Dimension of Sustainability in a Socio-Economic Scenario. Document presented at the 7th Biennial Conference of the International Society for Ecological Economics (6-9 March 2002).
- Baker, Mark Bassett, Libby and Ellington, Athleen (1985): *The world environment handbook*. Издавач: World Environment Center, New York, U.S.A.
- Bauman, Zygmunt (1998): *Globalization. The Human Consequences*. Издавач: Polity Press, Cambridge, Great Britain.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a new Modernity*. Издавач: Sage Publication, London, Great Britain.
- Becker, Egon, Jahn, Thomas, Stiess, Immanuel and Wehling, Peter (1997): Sustainability: A Cross-Disciplinary Concept for Social Transformations. UNESCO, *MOST Policy Paper*, No 6, Paris, France.
- Beijing Declaration and Platform for Action. Report of the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4-15 September 1995. *United Nations publication*, Sales No. E.96.IV.13. Доступно са: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>.

- Beumer, Carijin (June 2010): *Social Cohesion in a Sustainable Urban Neighbourhood*, SUN project Intereg IV-A, ICIS, Maastricht University, Universite it Hasselt, Faschhochsule Aachen.
- Bhatti, Arshed H. (2005): *Social Inclusion and Sustainable Human Development Connective Action, A study by Sight Savers International*. Издавач: Country Office, Islamabad, Pakistan.
- Binswanger-Mkhize, Hans P. (2009): Challenges and Opportunities for African Agriculture and Food Security: High Food Prices, Climate Change, population growth, and HIV and AIDS, Rome Expert Meeting on How to feed the World in 2050, Food and Agriculture.
- Bockermann, A., Meyer, B., Omann, I., Spangenberg, J.H. (2000): *Modeling Sustainability with PANTA RHEI*. Издавач: Beiträge des Instituts für empirische Wirtschaftsforschung. Osnabrück. Ca: <http://seri.at/en/publications/2013/09/13/english-modelling-sustainability-with-panta-rhei-and-sue/#sthash.iteAAzIC.dpuf>.
- Bowman M. J. The Multilateral Treaty Amendment Process (1995.): A Case Study. Издавач: *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 44, No. 3, стр. 540. - 559.
- Bramley, Glen and Dempsey, Nicola (2009): Social sustainability and urban form: evidence from five British cities, *Environment and Planning, A*, Vol. 41, U.S.A, стр. 2125. – 2142.
- Bramley, Glen, Power, Sinéad (2009): Urban form and social sustainability: The role of density and housing type, унутар: *Environment and Planning, B: Planning and Design*, Vol. 36, No. 1, U.S.A.
- Bullard, R. D., Johnson, G. S., & Torres, A. O. (2005): Addressing global poverty, pollution, and human rights. In Bullard, R. (Ed.), *The quest for environmental justice: Human rights and the politics of pollution* (pp. 279–305). Издавач: Sierra Club Books, San Francisco, U.S.A, стр. 279. - 305.
- Burton, Elizabeth and Mitchell, Lynne (2006): *Inclusive Urban Design: Streets For Life*. Издавач: Taylor and Francis, New York, U.S.A.
- Busumtwi-Sam, James: International Cooperation in Sustainable Development, *Regional Sustainable Development Review: Canada and U.S.A*, Vol. I, ca:

- <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/science-technology/prospective-studies/science-policy-in-encyclopedia-for-life-support-systems/eolss-publications>.
- Valance, Suzanne, Perkins, Harvey C. and Dixon, Jennifer E. (2011.): What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, No. 42, стр. 342. - 348.
Доступно са: www.elsevier.com/locate/geoforum.
- Valentin, A., Spangenberg, J. H. (2000): A guide to community sustainability indicators, *Environmental Impact Assessment Review*, No. 20, стр. 381.-392.
- Verschuuren, Jonathan (2006.): Sustainable Development and the Nature of Environmental Legal Principles, *Potchefstroom Electronic Law Journal*, Vol. 9 No. 1, North West University, South Africa, Year 2006, стр. 209. - 263.
- Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (22. 03. 1985.), Vienna, Austria.
- Vienna Declaration and Programme of Action, World Conference on Human Rights, 14-25 June 1993, Vienna, Austria.
- Vincke, P. (1992): *Multicriteria Decision-Aid*. Издавач: John Wiley & Sons, Chichester, United Kingdom.
- Vouin, R. & Le' aute, J. (1956): *Droit penal et criminologie*. Издавач: Coll. Thémis, PUF, Paris, France.
- Wals, Arjen (2009) (ed.): *Learning for a Sustainable World*. Издавач: UNESCO, Section for DESD Coordination, Division for the Coordination of United Nations Priorities in Education. Доступно са: www.unesco.org/education/desd.
- Ward, Barbara and Jules Dubos, René (1972): *Only One Earth: The Care and Maintenance of a Small Planet*. Издавач: W. W. Norton, New York, U.S.A.
- Webster Dictionary* (1973.), Chicago, U.S.A.
- Welt. Bericht des Bundesrates. BBl 2001 261, поднет Федералном Савету Швајцарске новембра 2000.г.
- WORLD CONERVATION STRATEGY. Living Resource Conservation for Sustainable Development* (1980.). Урађено од стране експерата: International Union for Conservation of Nature and Natural

- Resources (IUCN) уз сарадњу и финансијску помоћ: The United Nations Environment Programme (UNEP), the World Wildlife Fund (WWF), Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) и United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Year 1980. World deforestation decreases, but remains alarming in many countries. Извор: <http://www.fao.org/news/story/en/item/40893/icode/>.
- General Assembly Forty-fourth session, Agenda item 12, Report of the Economic and Social Council, International Decade for Natural Disaster Reduction, Report of the Secretary-General. Doc. A/44/322/Add. 2 E/1989/114/Add.2, 18 October 1989.
- General Assembly resolution 44/228, of 22 December 1989, on the United Nations Conference on Environment and Development.
- General Assembly Resolution 44/25: Convention on the Rights of the Child (20 November 1989), *United Nations, Treaty Series*, Vol. 1577, No. 27531.
- General Assembly resolution 45/212: Protection of global climate for present and future generations of mankind, of 21 December 1990.
- General Assembly resolution 46/169 on protection of global climate for present and future generations of mankind, of 19 December 1991.
- General Assembly Resolution A/55/L2: United Nations Millennium Declaration (18. 09. 2000.). Доступно са: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>.
- General Assembly resolutions 43/53: Protection of global climate for present and future generations of mankind, of 6 December 1988.
- General Assembly resolutions 44/207: Protection of global climate for present and future generations of mankind, of 22 December 1989.
- Gilli, Gian Antonio (1974.): *Како се истражује*. Издавач: Школска књига, Загреб, СФРЈ.
- Goldsmith, E. et al (1972): A Blueprint for Survival, унутар: *The Ecologist*, Vol., 2, No. 1., стр. 1-22, према репринту: Nelissen N, Van der Straaten J and Klinkers L (Eds) (1997): *Classics in Environmental Studies*. Издавач: International books, Утрехт, Холандија, стр. 199. - 210.

- Goldsmith, E. et al (1972): A Blueprint for Survival, *The Ecologist*, Vol. 2, No. 1, pp. 1-22, према репринту: Nelissen N, Van der Straaten J. and Klinkers L. (eds) (1997): *Classics in Environmental Studies*. Издавача: International books, Утрехт, Холандија, стр. 199 - 210.
- Gottlieb, Roger S (1996). *This Sacred Earth: Religion, Nature, Environment*. Routledge, New York, U.S.A.
- Gough, I., Meadowcroft, J., Dryzek, J., Gerhards, J., Lengfeld, H., Marandya, A., & Ortiz, R. (2008.): Climate change and social policy, *Journal of European Social Policy*, Vol. 18, No 4, стр. 325. – 344.
- Green Economy and Sustainable Development: Bringing Back the Social Dimension* (2011.). Издавач: UNRISD, Женева, Швајцарска.
- Grunfeld, Joseph (1979): *Growth in a Fiat World*. Издавач: Frenklin Institute Press, Philadelphia, U.S.A.
- Guidelines for the preparation of national adaptation programmes of action (2001) Bonn. Доступно са:
<http://unfcccint/resource/docs/cop7/13a04.pdf#>.
- Darlow, Alison. (1996): Cultural policy and urban sustainability: Making a missing link? *Planning Practice and Research*, Vol. 11, No. 3, Kentucky, U.S.A, стр. 291. - 301.
- Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, The United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden from June 5 to June 16, 1972.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011): The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, No. 19, стр. 289. –300.
- Dempsey, Nicola (2006): *The Influence of the Quality of the Built Environment on Social Cohesion in English Neighbourhoods*. Oxford Brookes University, Oxford, Great Britain.
- Dempsey, Nicola (2007): Are high quality neighborhoods socially cohesive? Methodological challenges of unpacking multidimensional concepts. Conference Paper: EURA 10th Anniversary Conference, University of Glasgow, 12-14

- September, 2007. Доступно са:
http://www.gla.ac.uk/media/media_47908_en.pdf.
- Dempsey, Nicola (2008): Does quality of the built environment affect social cohesion? *Urban Design and Planning*, No. 161, Issue DP 3, Great Britain, стр. 105. – 114.
- Dempsey, Nicola (2008): Quality of the built environment in urban neighbourhoods. *Planning Practice and Research*, No. 23, Great Britain, стр. 249. – 264.
- Devuyst, Dimitry (2001): Introduction, унутар: Devuyst Dimitry, Heins, L & Impens, R: Neighbourhoods in Crisis and Sustainable Urban Development. Издавач: VUB University Press, Brussel, Belgium, стр. 3. - 4.
- Dujon, Veronica, Dillard, Jesse and Brennan, Eileen M. (Ed.) (2013): Social Sustainability. A Multilevel Approach to Social Inclusion. Series: Routledge Advances in Sociology. Издавач: Taylor & Francis Group, Abingdon, Great Britain.
- Durning, Alan (1992): How Much is Enough? The Consumer Society and the Future of Earth. Worldwatch Environmental Alert Series, ed. Linda Starke. Издавач: W. W. Norton & Company, New York, U.S.A.
- Duxbury, Nancy and Jeannotte, M. Sharon (2010): Culture, Sustainability, and Communities: Exploring the Myths. Издавач: Centro de Estudos Sociais, Universidade de Coimbra, Лисабон, Португалија.
- Dworkin, Ronald M. (1968.): Model of Rules. *The University of Chicago Law Review*, Vol. 35, No. 1 (Autumn 1967), USA, стр. 14. - 46.
- Dworkin, Ronald M. (1977): Model of Rules, поглавље унутар: Taking Rights Seriously, Harvard University Press. U.S.A.
- El Serafy, Salah (1993): The Environment as Capital, унутар: Ernst Lutz (ed.): Toward Improved Accounting for the Environment: an UNSTAT-World Bank Symposium, Washington, D.C: The World Bank. U.S.A.
- Elisa Díaz-Martínez, Kozmetsky Center (St. Edward's University) & Elizabeth D Gibbons (FXB Center for Health and Human Rights, Harvard University) (Year 2013): The Questionable Power of the

- Millennium. Development Goal to Reduce Child Mortality.
 Publisher: Harvard School of Public Health, U.S.A.
- Empacher, C., Wehling, P. (1999): Indikatoren sozialer Nachhaltigkeit, ISOE Diskussionspapiere 13. European Council (2001), Presidency Conclusions, Göteborg European Council.
- Eriksen, Siri, E.H., Klein, Richard J.T., Ulstrup, Kirsten, Næss, Lars Otto, O'Brien, Karen (2007): Climate Change Adaptation and Poverty Reduction: Key interactions and critical measures. Report prepared for the Norwegian Agency for Development Cooperation (Norad). Издавач: University of Oslo, Sweden.
- European Trade Union Confederation (ETUC) Resolution Rio + 20: Strengthening the social dimension of sustainable development. Adopted at the Executive Committee on 19 – 20 October 2011, Bruxelles, Belgium.
- Живковић, Мирослав (1981.): Неки предлози (социолошки) за размишљање, поглавље у књизи: *Човек, друштво, животна средина*. Издавач: САНУ, Београд, Србија, SFRJ.
- Закон о заштити од загађивања ваздуха, *Сл. гласник СР Србије*, бр. 8/1973., и 33/1977.г.
- Закон о изградњи објеката, *Сл. гласник СРС*, бр. 25/1973.г.
- Закон о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине, *Сл. лист СФРЈ*, бр. 8/1974.
- Закон о ратификацији Конвенције о спречавању и контроли професионалних ризика проузрокованих канцерогеним супстанцама и агенсима. *Службени лист СФРЈ*, бр. 3/1977.г.
- Закон о чистоћи ваздуха САД из 1959.г., у оригиналу: An Act to provide research and technical assistance relating to air pollution control (познат и као: Air Pollution Act.
- Зенон: *О природи човековој*, према: Вукашин Павловић: Екологија и етика, унутар Екологија и етика, стр. 11.
- Zeyl, Donald J., Devereux, D. and Phillip Mitsis, Ph. (1997): *Encyclopedia of classical philosophy*. Издавач: Greenwood Press, Westport, Connecticut, U.S.A.
- International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance,

- Adopted by UN General Assembly resolution 61/177, on 12 January 2007.
- International Convention for the Regulation of Whaling, Washington, Year 1946 (as amended in 1959).
- International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage, 29 November 1969, Brussels, Belgium.
- International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), Adopted and opened for signature by UN General Assembly resolution 34/180 of December 18, 1979.
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD), Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965.
- International Convention on the Protection of the Rights of all Migrant Workers and Members of Their Families (MWC), Adopted by General Assembly resolution 45/158 of 18 December 1990.
- International Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa, U.N. Document: A/AC.241/27, 12 September 1994, такође и: *United Nations, Treaty Series*, Vol. 1954, No. 33480.
- International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966.
- International Covenant on Civil and Political Rights, G.A. res. 2200A (XXI), 21 U.N. GAOR Supp. (No. 16), at 52, U.N. Doc. A/6316 (1966), 999 U.N.T.S. 171.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), United Nations General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966. Извор: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Доступно са: www.unhchr.ch/pdf.
- International Plant Protection Convention, Rome, 1951.

- Ishimure, Michiko (1990.): *Paradise in the Sea of Sorrow. English translation by Livet Monnet*, Yamaguchi Publishing House, Tokyo, Japan.
- Jacobsen, Henrik Klinge (2000): Energy demand, structural change and trade: a decomposition analysis of the Danish manufacturing industry, *Economic Systems Research*, Vol. 12, No 3, London, United Kingdom, стр. 319. - 343.
- Jenks, Mike, Dempsey, Nicola. (2007): *Defining the neighborhood: challenges for empirical research*. Издавач: *Liverpol University Press, Town Planning Review*, Volume 78, Issue 278. Great Britain.
- Jirecek, Konstantin (1879): Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien wahrend des mitttelalters: *historisch-geographische Studien*. Издавач: Böhmischen Ges. der Wiss. (Праг).
- Joldzic, Vladan (1990): Energy and Enwironement - Complex Legal Approach, уводно предавање аутора на међународном научном скупу Уједињених нација: Energy and Enwironement, Опатија. Види: Proceedings.
- Јолџић, Владан (1995.): *Еколошки криминалитет у праву и стварности*. Издавач: ИКСИ, Београд, СРЈ.
- Јолџић, Владан (1995.): *Еколошки криминалитет у праву и стварности - II измењено и допуњено издање*. Издавач: Ecologica, Београд, СРЈ.
- Јолџић, Владан (1995.): О праву животне средине и могућностима његовог развоја - I део, *Ecologica*, Вол. 7, бр. 3.
- Јолџић, Владан (1996.г.): Еколошко право - нужност и могућности његовог изучавања, Београд, *Анали Правног факултета*. Година XLIV, Но 4-6/1996., Београд, Србија, стр. 115. - 156.
- Јолџић, Владан (1996.г.): Екологија, право и етика, унутар: др Владан Јолџић и тим: *Екологија и етика*. Издавач: Еко центар, Београд, СРЈ, стр. 81. – 95.
- Јолџић, Владан (1999.г.): *Еколошко право – Општи део. Или о елементима неопходним за успостављање самосталне дисциплине правних наука*. Издавач: Институт за криминолошка истраживања, Београд, СРЈ.

- Јолџић, Владан (2002.г.): *Еколошко право – Општи и Посебан део*. Издавач: Савезни секретаријат за рад, здравство и социјално старање, Сектор за животну средину. СРЈ.
- Јолџић, Владан (2006.): *Конвенције од значаја за заштиту животне средине и интереса Републике Србије*. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Joldzic, Vladan (2007.): *Ecology law - general part, or on the Elements necessary for the establishing and existing of the Independent Law Discipline*. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Јолџић, Владан (2007.): *Еколошко право државе у транзицији – пример Србије*. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Јолџић Владан (2008.г.): *Еколошка политика. Од идеје до изградње међународног еколошког права*. Издавач: Министарство за науку Владе Републике Србије и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Јолџић, Владан (2010.г.): *Еколошко право. Општи и Посебан део*. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Јолџић, Владан (2010.г.): *Еколошко право. Општи и Посебан део*. Издавач: SRIPTA international, Београд, Србија.
- Јолџић, Владан (2011.): *Еколошко-правна заштита као развојно променљива - Теоријско-практички приступ*. Књига унутар едиције: Еколошко право и законодавство. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Јолџић, Владан (2014.г.): *Заштита живог света и радом створених вредности. Теоријско практички приступ*. Књига 5. унутар едиције: Еколошко право и законодавство. Издавач: Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Србија.
- Jörissen, J., Kopfmüller, J., Brandl, V., Paetau, M. (1999): *Ein Integratives Konzept nachhaltiger Entwicklung*, FZ Karlsruhe Research Reports, FZKA 6393, Karlsruhe.

- Kagan, Sacha and Hahn, Julia (2011): Creative Cities and (Un)Sustainability: From Creative Class to Sustainable Creative Cities, Culture and Local Governance, *Culture et gouvernance locale*, Vol. 3, No. 1-2. Издавач: Centre on Governance, University of Ottawa, Ottawa, Ontario, Canada.
- Каузларић, К. (1990.): Неконтролирани развој и природна средина, поглављек њиге: *Energy and Environment*. Издавач: Croatian Solar Energy Association, Ријека, СФРЈ.
- Кирн, Андреј (1996.): Од антропоцентричне ка екоцентричној етици, унутар: *Екологија и етика*, Издавач: Еко центар, Београд.
- Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, *Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ*, бр. 2/1950.
- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 85/2005.г.
- Kasperson, J.X., Kasperson, R.E., Turner II, B.L., AMD Schiller, A., Hsieh, W. (2005): Vulnerability to global environmental change. Унутар: Kasperson, J.X., Kasperson, R.E. (Eds.), *Social Contours of Risk*. Vol. II: Risk Analysis Corporations and the Globalization of Risk. Издавач: Earthscan, London, Great Britain.
- Kates, Robert W., Paris, Tomas M. and. Leiserovic, Anthony A. (2005): What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values and Practice, *Environment, Science and Policy for Sustainable Development*, Volume 47, Number 3. Издавач: Helen Dwight Reid Educational Foundation, Scientists' Institute for Public Information, Committee for Environmental Information, Saint Louis, U.S.A.
- Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, United Nations General Assembly Resolution A/65/L.1., 17, септембар 2010.г.
- Khor, Martin (2011): Preliminary Notes on the Green Economy, in the context of sustainable development. Statement at the panel on Green Economy at the Inter-sessional session on Rio Plus 20 on 10-11 Jan 2010. [The United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD)].

- Koning, Juliette (2002): Social sustainability in globalizing world: context, theory and methodology explored, поглавље унутар: *More on MOST*. Publisher: UNSECO Centre the Netherlands, Amsterdam. Printing: JB&A, Wateringen, Netherland.
- Konning, Juliete (2015): *Social Sustainability in a Globalizing World Context, theory and methodology explored*, доступно са: http://www.researchgate.net/publication/242642851_Social_Sustainability_in_a_Globalizing_World_Context_theory_and_methodology_explored.
- Kovarik, W. (2003.): *Environmental History Timeline*. Издавач: Radford University, Virginia, U.S.A... Доступно и са: www.runet.edu/~wkovarik/hist1/timeline.new.html.
- Krizek, Kevin J. at all (2012.): Higher education's sustainability imperative: how to practically respond? *International Journal of Sustainability in Higher Education*, Vol. 13 No. 1, 2012, pp. 19-33, publisher: Emerald Group Publishing Limited, Bingley, West Yorkshire, United Kingdom. Доступно са: www.emeraldinsight.com/1467-6370.htm.
- Lead (Painting) Convention, Geneva Session. Data of adoption: 19. 11. 1921. Извор: International Labour Organisation Library – ILOLEX.
- Legal Framework for the Elaboration, Examination, Adoption and Follow-Up of Declarations, Charters and Similar Standard-Setting Instruments adopted by the General Conference and not Covered by the Rules of Procedure Concerning Recommendations to Member States and International Conventions Covered by the Terms of Article IV, Paragraph 4, of the Constitution, General Conference 33rd session, Paris, France, Year 2005, Doc. 33 C/20.
- Lister, R. (2000) Strategies for Social Inclusion: Promoting social cohesion or social justice? Унутар: Askonas and Stewart (eds.) *Social Inclusion: Possibilities and Tensions*. Издавач: Macmillan Publishers Ltd, Basingstoke, Great Britain. Стр. 37. - 54.
- Lopez-Rey, M. (1966): Consideration critique sur la criminologie contemporaine, *Anales de la Fakulte de droit de Liege*, France.

- Лукић, Радомир (1977.): *Методологија права*. Издавач: САНУ, Београд, СФРЈ.
- Лукић, Радомир (1981.): Човек, друштво, животна средина, поглавље истоимене књиге *Човек, друштво, животна средина*. Издавач: САНУ, Београд, СФРЈ.
- MacCormick, John (1974.): Law as an Institutional Fact, *Law Quarterly Review*, Vol. 90. Издавача: Sweet & Maxwell - the Legal Division of Thomson Reuters (Professional), London, UK.
- Malthus, Thomas Robert (1798): *An Essay on the Principle of Population as it Affects the Future Improvement of Society with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers* (1 Ed.). Издавач: J. Johnson in St Paul's Church-yard. 1798., London; доступна од јуна 2015 преко Internet Archive.
- McCarthy, Mark (1999): Sustainable urban development - the public health dimension, *Journal of Environmental Science*, Vol. 11, No 3.
- Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Jørgen Randers, and Behrens, William W. (1972.): *The Limits to Growth: A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. Издавач: A Potomac Associates book, Virginia, U.S.A.
- Mebratu, Desta (1998.): Sustainability and Sustainable Development: Historical and Conceptual Rewiew, *Environmental Impact Assesment Review*, No 18, Elsevier, Australia, стр. 493. - 520.
- Meegan, Richard and Mitchell, Alison (2001): 'It's not community round here, it's neighbourhood': neighbourhood change and cohesion in urban regeneration policies. Издавач: *Urban Studies*, Vol. 38, No. 12, САД, стр. 2167. – 2194.
- Међународни уговор о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ - Међународни уговори*, бр. 7/1971.г.
- Metzner, A. (2000): Caring Capacity and Carrying Capacity - A Social Science Perspective, Paper presented at the INES 2000 Conference: Challenges for Science and Engineering in the 21st Century, Stockholm.
- Millennium Declaration, United Nations General assembly Resolution A/RES/55/2, 18 September 2000.
- Millennium Development Goals, General Assembly Resolution A/65/L.1.

- Mohamedbhai, Goolam (09 January 2015): What role for higher education in sustainable development? *University World News*, Issue No:349, Higher Education Web Publishing Ltd, Southwell Tyrrell & Co, 9 Newbury Street, London EC1A 7HU. Доступно са:
<http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20150108194231213>.
- Murphy, Kevin (2012): The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis, *Sustainability, Science, Practice, & Policy*, Volume 8 | Issue 1. Washington, U.S.A, стр. 15. - 29.
- Mutunga, C. & Hardee, K (2011): Population and reproductive health in National Adaptation Programmes of Action (NAPAs) for climate change in Africa, унутар: *African Journal of Reproductive Health*, Vol. 17, No 3.
- National Environmental Policy Act of 1969 (NEPA), USA.
Национална стратегија одрживог развоја, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 57/2008.г.
- Недељковић, Душан (1981.): Природа и човек у развоју - свет и еколошка криза данашњице, поглавље унутар књиге: *Човек, друштво, животна средина*. Издавач: САНУ, Београд, СФРЈ.
- Need to ensure a healthy environment for the well-being of individuals, General Assembly 68th plenary meeting, General Assembly Resolution, A/RES/45/94, 14 December 1990.
- OECD (2001): The DAC Guidelines, Strategies for Sustainable Development: Guidance for Development Co-operation. Paris, France.
- Office of the Deputy Prime Minister (ODPM) 2006. UK Presidency: EU Ministerial Informal on Sustainable Communities Policy Papers. ODPM: London.
- Omamn, I. (2000): How can Multi-criteria Decision Analysis contribute to environmental policy making? A case study on macro-sustainability in Germany, 3rd Biannual Conference of the European Society for Ecological Economics, Transitions Towards a Sustainable Europe. Ecology-Economy-Policy.

- On the review of the Sustainable Development Strategy. A platform for action. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Brussels, 13.12.2005, COM (2005) 658 final.
- Paris, T. M. & Kates R. N.J. (2003): Characterizing and Measuring Sustainable Development, *Annual Review of Environment and Resources*, No 28, Palo Alto, CA, U.S.A., стр. 559 - 586.
- Pearce, D. W., Atkinson, G. (1993): Capital Theory and the Measurement of Sustainable Development: An Indicator of Weak Sustainability, *Ecological Economics*, Vol. 8, No 1, стр. 103. - 108.
- Peters, Francis E. (1967): *Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon (Simplicius' commentary on Aristotle's Physica)*. Издавач: N.Y. University Press, U.S.A.
- Petts, J. (2005): Health, responsibility and choice: contrasting negotiations of air pollution and immunisation information. *Environment and Planning*, Vol. A 37. Издавач: Pion publication, Great Britain, стр. 791. – 804.
- Plan of Action to Combat Desertification (PACD). United Nations Conference on Desertification (29 August - 9 September 1977), New York. U.S.A.
- Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development (Report of the World Summit on Sustainable Development), Johannesburg, South Africa, 26 August - 4 September 2002. United Nations publication, Sales No. E.03.II. A.1 and corrigendum.
- Платон (1971.): *Закони*. Издавач: БИГЗ, редакција: Култура, Београд, 1971.г., Србија, СФРЈ.
- Policies to Enhance Sustainable Development* (2001.). Издавач: OECD Publication, Paris, France.
- Поповић, Славољуб (1995.г.): *О правној држави - нека разматрања*, Београд, Србија, СРЈ.
- Portes, Alejandro (1998) Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, No. 1, стр. 1.-24, U.S.A.

- Präsenz und Kooperation: Interessenwahrung in einer zusammenwachsenden Welt. Bericht des Bundesrates. (Садашњост и сарадња, Извештај Федералног Савета), 15. 11. 2000. Види под: BBl 2001 261.
- Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (Report of the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States, Bridgetown, Barbados, 25 April-6May 1994), United Nations publication, Sales No. E.94.I.18 and corrigenda.
- Public Health Act of Great Britain, of 1872 and 1875. Ca: <http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/public-health-epidemics-19th-20th-centuries>.
- Putnam, R (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, издавач: Touchstone, New York, U.S.A.
- Радовић, Ивица: Еколошко образовање и заштита животне средине, V конгрес еколога Југославије - пленарни реферати, стр. 82. - 83.
- Recommendation concerning Protection against Hazards of Poisoning Arising from Benzene, hereinafter: R144 Benzene Recommendation, 56 Conference of the International Labour Organization, Geneva, 23 June 1971.
- Rees, William E. (2001.): Economics and Sustainability: Conflict or Convergence? (An Ecological Economics Perspective). Originally prepared for the Stats Can Economic Conference, Ottawa, Ontario, Canada.
- Report Expert Meeting on Education for Sustainable Development (ESD): Reorienting Education to Address Sustainability. Документ објављен после UNESCO Expert Meeting on Education for Sustainable Development (ESD): Reorienting Education to Address Sustainability (1 – 3 May 2006), Kanchanaburi, Thailand.
- Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Annex I - Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26 (Vol. I), (12 August 1992).

- Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro (3-14 June 1992): United Nations publication, Sales No. E.93.I.8 and corrigenda, Volume I: Resolutions adopted by the Conference, Resolution 1, Annex II.
- Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992), Vol. I, Resolutions Adopted by the Conference. United Nations publication Sales No. E.93.I.8 and corrigendum, Resolution 1, Annex I.
- Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992), Annex III - Non-Legally Binding Authoritative Statement Of Principles For A Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of all types of Forests, заведен као: A/CONF.151/26 (Vol. III.).
- Report of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio de Janeiro, Brazil, 20–22 June 2012) A/CONF.216/16.
- Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992), Vol. I, Resolutions Adopted by the Conference; United Nations publication, Sales No. E.93.I.8 and corrigendum, Resolution 1, Annex I.
- Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm (Stockholm Declaration), 5-16 June 1972.
- Resolution 37/219 of 20 December 1982, Session of a special character of the Governing Council of the United Nations Environment Programme, доступно са:
<http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r219.htm>.
- Resolution 65/1/L.: Keeping the promise: united to achieve the Millennium Development Goals, Year 2010.
- Resolution A/RES/43/53: Protection of global climate for present and future generations of mankind, UN, 6 December 1988.
- Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012: The Future We Want, A/RES/66/288.

- Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, United Nations, Year 1992, United Nations publication, Sales No. E.73.II.A.14 and corrigendum.
- Road map towards the implementation of the United Nations Millennium Declaration – A/56/326 with Annex - Millennium Development Goals, 6 September 2001, New York.
- Robinson, Mary (2009): *The Social Dimensions of Sustainable Development*, World Bank Sustainable Development Lecture Series, Washington, U.S.A.
- Roseland, Mark, with Connelly, Sean, Hendrickson, David, Lindberg, Chris, & Lithgow, Michael. (2005) *Towards sustainable communities: Resources for citizens and their governments* (Rev. ed.). Издавач: New Society Publishers, Gabriola Island, Canada.
- Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade, Conference of the Plenipotentiaries, Rotterdam, 10 September 1998, revised at the Year 2013.
- Sachs, Ignacy (1999) Social Sustainability and Whole Development: Exploring the Dimensions of Sustainable Development. Унутар: Becker, E. & Jahn, T. (eds.) *Sustainability and the Social Sciences. A Cross-Disciplinary. Approach to Integrating Environmental Considerations into Theoretical Reorientation*. Издавач: Zed Books, London and New York.
- Salazar-Xirinachs, Jose M. (Executive Director, Employment Sector, ILO) (April 21-5 2008): Decent Work for Sustainable Development in the Era of Globalization, Statement to UNCTAD XII, Accra, Ghana.
- Samuelsson, Pramling & Yoshie, Ingrid and Kaga (Ed): *The contribution of early childhood education to a sustainable society*, Paris, UNESCO, 2008.
- Schopenhauer, Arthur (1818, Dresden): Die Welt als Wille und Vorstellung, објављено (2011.) као: The World As Will And Idea. Издавач: The Project Gutenberg Ebook. Доступно са: <http://www.gutenberg.org/license>.

- Schumacher, Ernst Friedrich "Fritz" (1959): *Crucial Problems of Modern Living*. Издавач: London University Lectures, London, UK.
- Schumacher, Ernst Friedrich "Fritz" (1973): *Small is Beautiful*. Издавач: Blond & Brrigg, Ltd., London, UK.
- Segnestam, Lisa (December 2002): *Indicators of Environment and Sustainable Development Theories and Practical Experience*, The International Bank for Reconstruction and Development (The World Bank), Washington, U.S.A. Ca:
http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/beyondco/beg_all.pdf.
- Serageldin, Ismail (Ed.) (1997): *Expanding the Measure of Wealth, Indicators of Environmentally Sustainable Development*, the World Bank; Washington, USA.
- Serageldin, Ismail (1996): *Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey*. Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs, Series, No. 5, ESSD Environmentally & Socially Sustainable Development Work in Progress. Washington, D.C.: The World Bank, Washington, USA.
 Доступно са:
<http://documents.worldbank.org/curated/en/1996/07/696375/sustainability-wealth-nations-first-steps-ongoing-journey>.
- Smith, R., Simard, C. and A. Sharpe, A (2001): *A proposed framework for the development of environment and sustainable development indicators based on capital*, Paper prepared for The National Round Table on the Environment and the Economy's Environment and Sustainable Development Indicators Initiative.
- United Nations (1996): *Indicators of sustainable development, framework and methodologies*, United Nations Commission on Sustainable Development, New York.
- Smuts, Jan Christiaan (1926.): *Holism and evolution*, New York, The Macmillan Company. Књига је доступна са адресе:
<https://archive.org/details/holismevolution00smut>.
- Soini, Katriina, Kivitalo, Mari, and Kangas, Anita (2010): *Exploring Culture in Sustainable Rural Development*, text from PhD research Programme, KULKEMA (2007-2010), University of

- Jyväskylä, Department of Social Sciences and Philosophy,
Cultural Policy. Finland.
- Сомервел Д. К. Истраживање историје - додатак, унутар: Тојнби
Арнолд: *Истраживање историје*, стр. 522. и 523.
- Soubbotina, Tatyana (2004): *Beyond Economic Growth. An Introduction
to Sustainable Development* (Second Edition), The International
Bank for Reconstruction and Development (The World Bank),
Washington, USA.
- Spangenberg, J. H. (2001): Investing in Sustainable Development,
Sustainable Development, No. 4 (2), Toronto, Canada, стр. 184. -
201.
- Стојановић, Зоран и сарадници (1991.): *Правна заштита животне
средине*, Научна књига, Београд, Србија.
- Stockholm Convention on Persistent Organic Compounds, Stockholm,
2001.
- Strategic Approach to International Chemicals management (SAICM),
усвојена 6. фебруара 2006.г. у Дубаију.
- Stren, R. and Polese, M (2000): Understanding the new Sociocultural
Dynamics of Cities: Comparative Urban Policy in a Global
Context. Унутар: M. Polese and R. Stren (Eds): *The Social
Sustainability of Cities. Diversity and the Management of Change*.
Издавач: University of Toronto Press, Торонто, Канада, стр. 15.
- 16.
- Sustainable Development Strategy 2002, Report of the Swiss Federal
Council, 27 March 2002.
- Sustainable Development Strategy in Switzerland, BBl 1997 III 1045.
- Switzerland Constitution. Adopted by the Federal Parliament on: 18 Dec
1998, Adopted by Public Referendum on: 18 April 1999.
- Татевосов Р.С. (1984.): Рационалбное природослование и
народонаселение, *Народонаселение*, стр. 37.-38.,
Москва, СССР, стр. 37.-38.
- Thames water*. Ca:
http://www.thameswater.co.uk/UK/region/en_gb/content/General.
- The Lake of the Woods Control Board Act, 1921, S.C. 1921, с. 10,
Assented to 1921-05-03 (Канада).

- The 1983 UN General Assembly Resolution 38/161 „Process of preparation of the Environmental Perspective to the Year 2000 and beyond“.
- The Convention on the Rights of Persons with Disabilities and Optional Protocol, Adopted by General Assembly resolution (A/RES/61/106) on 13 December 2006 at the United Nations Headquarters in New York.
- The Convention on the Transboundary Movement of Hazardous Wastes and their Disposal, adopted on 22 March 1989 by the Conference of Plenipotentiaries, Basel, Switzerland, позната и као Базелска конвенција (Basel Convention).
- The cultural dimension of development: Towards a practical approach* (1995), Culture and Development Series, Paris: UNESCO Publishing.
- The Doha Amendment to the Kyoto Protocol, Climate Change Conference of the Parties to the Protocol (CMP), 8 December 2012, Doha, Qatar.
- The General Assembly Resolution: Need to ensure a healthy environment for the well-being of individuals, A/RES/45/94, 68th plenary meeting (December 14, 1990).
- The Human Development Report 1999* (UNDP 1999), published for the United Nations Development Programme (UNDP). Издавач: Oxford University Press, Oxford, Great Britain.
- The Johannesburg Declaration on Sustainable Development (World Summit on Sustainable Development, 4 September 2002), United Nations, A/CONF.199/20.
- The Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, Year 1987, as either adjusted and/or amended in London 1990, Copenhagen 1992, Vienna 1995, Montreal 1997, Beijing 1999. Извор: UNEP.
- The Trail Smelter Arbitration versus Canada - U.S.A (1941.), *American Journal of International Law*, Vol. 35, стр. 684. -713.
- The UN Decade of Education for Sustainable Development (DESD 2005-2014). The First Two Years (2007). Publisher: UNESCO, Section for DESD Coordination, Division for the Coordination of United

- Nations Priorities in Education. Доступно са:
www.unesco.org/education/desd.
- Torjman, Sherri (1997): *Civil society: reclaiming our humanity*. Издавач:
 Caledon Institute of Social Policy, Ottawa, Canada.
- Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and
 Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers, UNEP,
 2011, ca: www.unep.org/greeneconomy.
- Towards Sustainable Development. Indicators to Measure Progress
 (2000), Proceedings of the OECD conference: "Towards
 Sustainable Development: Indicators to Measure Progress," (15-
 17 December 1999, Rome). Издавач: OECD Publications, 2, rue
 André-Pascal, Paris, France.
- Toynbee, Arnold Joseph (1934. –1961.г.): *A Study of History*. Издавач:
 Oxford University Press (серијал књига: 1934. –1961.г.),
 Британија.
- Trail Smelter Arbitration (US v. Canada) - Convention for Settlement of
 Difficulties Arising From Operation of Smelter at Trail, B.C.
 Signed at Ottawa, April 15, 1935, ratifications exchanged Aug. 3,
 1935. *U.S. Treaty series*, No. 893.
- XXIII General Assembly Resolution No 2398: Problems on the human
 environment, 1742nd plenary meeting, 16th December 1968.
- UN DESA (2002): Guidance in Preparing a National Sustainable
 Development Strategy: Managing Sustainable Development in the
 New Millennium. New York, U.S.A.
- UN Document A/42/427, 4th August 1987, Forty-second session:
 Development and International Cooperation: Environment,
 Annex: Report of the World Commission on Environment and
 Development "Our Common Future".
- UN Framework Convention on Climate Change (Rio de Janeiro, June
 1992) Doc. FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705.
- UN General Assembly Convention on the Elimination of all Forms of
 Discrimination against Women (1979), *United Nations, Treaty
 Series*, Vol. 1249, No. 20378.

- UN General Assembly Resolution A/RES/65/1: Keeping the promise:
united to achieve the Millenium Development Goals, од
19.октобра 2010.г.
- United Nations Conference on Desertification (UNCOD) Documentation,
29 August - 9 September 1977, Nairobi, Kenya.
- United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), Montego
Bay, Jamaica,
10. December 1982. Доступно са:
http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Final
Report of the World Education Forum, Dakar, Senegal, April
2000.
- United Nations Forum on Forests, Doc. E/2009/118-E/CN.18/SS/2009/2.
- United Nations Framework Convention on Climate Change Conference
of the Parties (COP), Report of the Conference of the Parties on its
Seventh Session, Held at Marrakesh from 29 October to 10
November 2001, Part Two: Action Taken by the Conference of
the Parties: ACTION TAKEN BY THE CONFERENCE OF THE
PARTIES, Volume I. Види: Decisions: 1/CP.7. – 14/CP.7. и
Decisions: 27/CP.7. – 29/CP.7.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC),
New York, 9. 5. 1992. U. N. Doc. A/AC. 237/18 (Part II) (Add.
1), Misc 6 (1993), Cm 2137, 31 I.L.M. 848.
- United Nations General Assembly Resolution: 2005 World Summit
Outcome, A/RES/60/1, 24th October 2005.
- United Nations Millennium Declaration (A/55/L.2), Resolution adopted
by the UN General Assembly, 8th plenary meeting, 8th September
2000.
- Указ о проглашењу Закона о потврђивању другог факултативног
протокола уз међународни пакт о грађанским и политичким
правима, који има за циљ укидање смртне казне, *Службени
лист СРЈ - Међународни уговори*, бр. 4/2001.г.

- Universal Declaration on Human Rights, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948 (Paris).
- U.S. versus Canada (The Trail Smelter Arbitration - Canada versus USA), III R.I.A.A. 1911, 1965, од 16. априла 1938.
- Уредба о ратификацији Конвенције о риболову и очувању биолошких богатстава отвореног мора, *Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори*, бр. 4/1965.
- Fabrizio, Claude at all (1995): *The cultural dimension of development: Towards a practical approach*. Издавач: UNESCO Publishing, Paris, France.
- Fisheries Jurisdiction - United Kingdom versus Iceland, 1974., I.C.J. 34.-35. (Judgment of July 25th, 1974).
- Forrest R, Kearns A. (2001): Social cohesion, social capital and the neighborhoods. *Urban Studies*, No 38, Great Britain, стр. 2125. – 2143.
- Framework Convention on Climate Change – Decision adopted by the Conference of the Parties. Decision 1/CP.16: The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention, Cancun, 15th March 2011.
- Fuller, Lon L. (1965.): *Morality of Law*, (Rev. ed.); Yale University Press, New Haven, Connecticut, U.S.A.
- Fussel, Hans-Martin (2007): Vulnerability: A generally applicable conceptual framework for climate change research, *Global Environmental Change*, No. 17, стр. 155. – 167.
- Haeckel, Ernst Heinrich Philipp August (1866): *Generelle Morpphologie der Organismen*, део: Oecologie und Chorologie (Berlin, Reimer, 1866, стр. 286-287.). Преведено и објављено на енглеском 1957.g: Robert C. Stauffer: *Haeckel, Drawin and Ecology*, унутар: *Quarterly Rewiew of Biology*, 32: 138/44, at 140, 141.
- Hans-Boeckler-Foundation (Ed.) (2001), *Pathways towards a sustainable future*. Издавач: Setzkasten, Düsseldorf.

- Harris, Jonathan M. and Scott Kennedy (1999): Carrying Capacity in Agriculture: Global and Regional Issues, *Ecological Economics*, Vol. 29, Issue 3, стр. 443. - 461.
- Harris, Jonathan M. (2003): Sustainability and Sustainable Development. Унутар: *The Encyclopedia of Ecological Economics*, издавач: International Society for Ecological Economics.
- Hartwick, J.M. (1977): Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources, *American Economic Review*, No. 66, Pittsburgh, U.S.A, стр. 972.-974.
- Hickman, Leo (July 6, 2009.): Article 31: A Well-Spring of Human Rights, *The Guardian/UK*, Published on Monday.
- High-Level Task Force on the Global Food Security Crisis. Updated Comprehensive Framework for Action. September 2010. United Nations High Level Task Force (HLTF) - Coordination Team, Villa La Pelouse, Palais Des Nations, 1201 Geneva. Доступно са: www.un-foodsecurity.org.
- Hinrichsen, Don (1987): Our Common Future: A Reader's Guide The Brundtland Report Explained, London, GB, доступно са: www.tjssl.edu/slomansonb/11.2_Brundtland.docx.
- History of Air Pollution in the UK*, издавач: DEFRA - The UK Government Department for Environment, Food and Rural Affairs, унутар: Air Pollution & Acid Rain Sheet Series KS4 & A.
- Human Development Report 1999*, Published for the United Nations Development Programme (UNDP) by Oxford University Press, New York, U.S.A.
- Hopwood, Bill, Mellor, Mary and O'Brien, Geoff (2005): Sustainable development: mapping different approaches. Онлајн публикација унутар: *Wiley InterScience*, доступно са: www.interscience.wiley.com.
- 10 Jahre nach Rio 1992 – Die Schweiz auf dem Weg zu einer Politik der Nachhaltigen Entwicklung, поднет Федералном Савету 3. 06. 2001.г. у Берну.
- C139 - Occupational Cancer Convention, 1974 (No. 139), пуног имена: Convention concerning Prevention and Control of Occupational

- Hazards caused by Carcinogenic Substances and Agents (Entry into force: 10 Jun 1976). Adoption: Geneva, 59th ILC session, 24 Jun 1974.
- Ciriacy-Wantrup, S.V. (1952), *Resource Conservation*. Издавач: Berkeley: University of California Press, U.S.A.
- Cleveland, Cutler J. and Matthias Ruth (1997): When, Where, and by How Much do Biophysical Limits Constrain the Economic Process? A Survey of Georgescu-Roegen's Contribution to Ecological Economics', *Ecological Economics*, No. 22, стр. 203. - 223.
- Climate Change Convention, *United Nations, Treaty Series*, Vol. 1771, No. 30822.
- Cline, William R (1992): *The Economics of Global Warming*. Издавач: Institute for International Economics, Washington, U.S.A.
- Common, Mick, and Charles Perrings (1992): Towards an Ecological Economics of Sustainability', *Ecological Economics*, No. 6, стр. 7. - 34.
- Control Act of 1955), Enacted by the 84th United States Congress (July 14, 1955) Introduced in the Senate as S. 928.
- Convention concerning Occupational Safety and Health and the Working Environment, позната и као: C155 Occupational Safety and Health Convention, Year 1981. Донета је у Женеви, на „67 Сесији Међународне организације рада“. Копија оригинала документа добијена је од ILOLEX Library.
- Convention Concerning Protection Against Hazards of Poisoning Arising from, позната и као C 136 - Benzene Convention, донета у Женеви, на „56. генералној сесији Међународне организације рада (The General Conference of the International Labour Organisation)“, 23. 06. 1971.
- Convention concerning Safety in the Use of Asbestos. Позната и као Convention C 162. Geneva, 24. 06. 1986, 72 Session of the ILO Conference.
- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Done at The General Conference of the United Nations

- Educational, Scientific and Cultural Organization meeting in Paris from 17 October to 21 November 1972, at its seventeenth session, Convention Concerning the Protection of Workers against Occupational Hazards in the Working Environment due to Air Pollution, the 63th General Conference of the International Labour Organisation, Geneva, 20. 06. 1977, изворни текст добијен од ILOLEX Library.
- Convention of Nature Protection and Wildlife Preservation in the Western Hemisphere, Washington, USA, Year 1940.
- Convention on Biological Diversity (Intergovernmental Negotiating Committee for a Convention on Biological Diversity, Fifth session, Nairobi from 11 to 22 May 1992.) отворена за потписивање на скупу у Рију (Rio de Janeiro, 5-14 June 1992). Види: *United Nations, Treaty Series*, Vol. 1760, I – 30619, Year 1993.
- Convention on Climate Change (FCCC Convention Text), adopted in May 1992 in Rio de Janeiro, Brazil. Извор: U. N. Doc. A/AC. 237/18 (Part II) (Add. 1), Misc 6 (1993), CM 2137, 31 I.L.M. 848.
- Convention on Fishing and Conservation of the Living Resource of the High Seas, Done at Geneva, on 29 April 1958, *United Nations, Treaty Series*, Vol. 559.
- Convention on the conservation of European wildlife and natural habitats, извор: United Nations Economic Commission for Europe Environment and Human Settlements Division, Palais des Nations CH-1211 Geneva, Switzerland.
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Adopted by Resolution 260 (III) A of the U.N. General Assembly on 9 December 1948.
- Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, Adopted by Resolution 31/72 of the United Nations General Assembly [10 December 1976], Opened for signature at Geneva on 18 May 1977. Official Records of the General Assembly, Thirty-first Session, Supplement No. 39 (A/31/39), стр. 37. - 38.

- Convention on the protection of the Rhine against pollution from chlorides (with annexes and exchanges of letters constituting an amendment dated at Neuilly on 29 April 1983, at Bonn on 4 May 1983, at The Hague on 4 May 1983, at Luxembourg on 13 May 1983 and at Berne on 13 May 1983), Concluded at Bonn on 3rd December 1976.
- Convention on the Rights of the Child (New York, 20 November 1989). Australian Treaty Series 1991, No. 4; Australian Government Publishing Service, Canberra.
- Convention on Wetlands of Especial International Importance as Waterfowl Habitat, Ramsar, Iran, 1971.
- Convention Relative to the Preservation of Fauna and Flora in their Natural State (1933.), London, UK.
- Cosbey, Aaron (UNCTAD Advisor on Green Economy) (2010.): Trade, Sustainable Development and a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks. Унутар: Ocampo Jose Antonio, Cosbey Aaron and Khor Martin: *The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective*. Report by a Panel of Experts to Second Preparatory Committee Meeting for United Nations Conference on Sustainable Development, Издавач: United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA), USA, стр. 40. - 69.
- Culture and Development (July, 2006). UNESCO: Cultural Sector.
Доступно са:
http://portal.unesco.org/culture/en/ev.phpURL_ID=11407&URL_DO=DO_PRINTPAGE&URL_SECTION=201.html.
- Шахназаров, Георгий Хосроевич (1985): *Куд идет человечество?* Издавач: Мысль. Редакции философской литературы. Москва, СССР.
- Шешић, Богдан (1974.): *Основи методологије друштвених наука*. Издавач: Научна књига, Београд, СФРЈ.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

502.131.1

502.14

341.231.14

ЈОЛЦИЋ, Владан, 1954-

Социјалне димензије одрживог развоја : теоријско практички приступ /
Владан Јолцић. - Београд : Институт за криминолошка и социолошка
истраживања, 2019 (Београд : Пекограф). - 355 стр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија:
стр. 327-355.

ISBN 978-86-80756-15-8

а) Одрживи развој - Друштвени развој б) Одрживи развој - Људска права
с) Животна средина - Правна заштита
COBISS.SR-ID 274757644